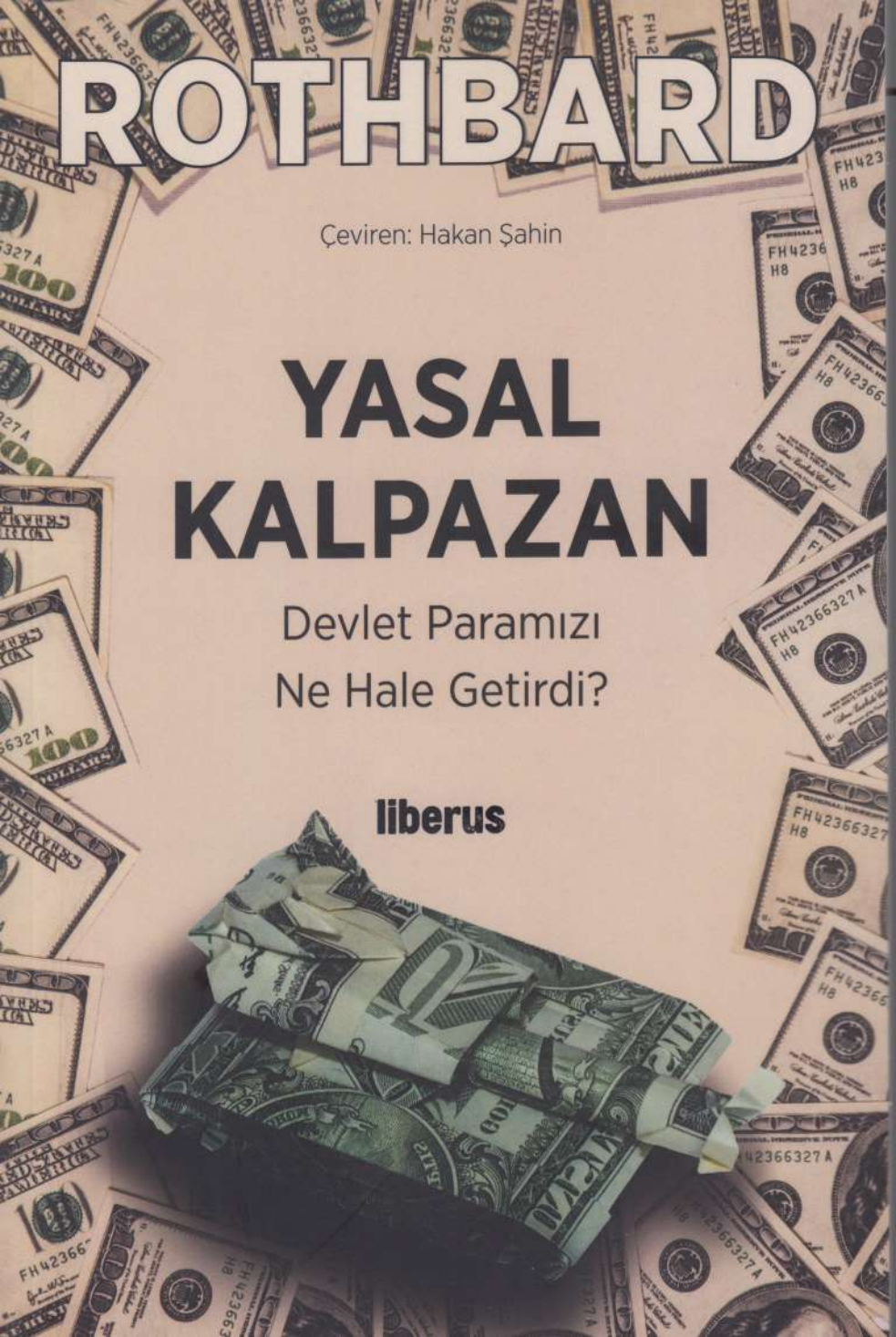
ROTHBARD

Çeviren: Hakan Şahin

YASAL KALPAZAN

Devlet Paramızı Ne Hale Getirdi?

liberus

© Liberus Kitap - 2020

Yazar: Murray N. Rothbard
Kitabın Adı: *Yasal Kalpazan: Devlet Paramızı Ne Hale Getirdi?*
Orijinal Adı: *What Has Government Done to Our Money?*
Çeviren: Hakan Şahin

Sertifika No: 34356
ISBN: 978-625-44327-1-2

Liberus Kitap: elli altı
Ekonomi: altı

Birinci Baskı: ekim iki bin yirmi

Yayın Yönetmeni: Faruk Akhan
Editör: Halûk Kürşad Kopuzlu
Kapak Tasarım: Saim Aktan
Sayfa Düzeni: Burhan Üçkardeş

Baskı-Cilt: Repar Tasarım Matbaa, Yenibosna
Merkez Mh. Cemal Ulusoy Cd. No: 43
Bahçelievler/İstanbul (Sertifika no: 40675)

liberus

Rasimpaşa Mh. Nuh Bey Sk. No. 15/A
Kadıköy/İstanbul

www.liberus.com.tr

Tel: +90 216 418 04 38
Mail: liberus@liberplus.com.tr

liberus

Yasal Kalpazan

Devlet Paramızı Ne Hale Getirdi?

Murray N. Rothbard

Çeviren: Hakan Şahin

Murray N. Rothbard

25 kitabın ve binlerce makalenin yazarı olan Murray N. Rothbard (1926-1995), Avusturya Okulu mensubu ve modern liberteryenizmin kurucusudur. Görüşleri modern liberteryenizmin gelişiminde yeni ufuklar açmıştır. Rothbard, anarko-kapitalizmin kurucusu, önde gelen teorisyeni ve 20. yüzyıl Amerikan liberteryen hareketinin merkezî figürüdür. Las Vegas'ta, Nevada Üniversitesi'nde The S. J. Hall Seçkin İktisat Profesörü olarak görev yapmıştır. Aynı zamanda Ludwig von Mises Enstitüsü'nün de Akademik Başkan Yardımcılığını yürütmüştür. Yazarın *Eşitlikçilik: Doğaya Karşı İsyan* kitabı yine Liberus tarafından yayımlanmıştı.

Hakan Şahin

1984 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. Gebze Teknik Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği bölümü ve İstanbul Üniversitesi İlahiyat bölümü olmak üzere iki ayrı lisans programından mezun oldu. Bir süre bilişim sektöründe proje yöneticisi ve bilişim danışmanı olarak çalışan yazar bu esnada işletme yönetimi alanındaki yüksek lisans eğitimini tamamladı, çeşitli kuruluşlarda yönetici ve danışman pozisyonlarında yer aldı. 10 yıla yakın bir süredir akademide yer alan Şahin 2020 yılı itibarıyla Medipol Üniversitesi'nde doktora öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Bu eseri okuduğu gün para konusunda doktora yapmaya karar veren Şahin, uzun bir araştırma sürecinin ardından "İktisadi ve Fıkhi Yönleriyle Para Üretimi" adlı multidisipliner bir çalışmayla İstanbul Üniversitesi İslam İktisadı ve Finansı alanındaki doktora eğitimini tamamladı. İngilizce, İspanyolca ve Arapça bilmekte, profesyonel olarak çevirmenlik yapmakta, bilişim teknolojileri, işletme, ekonomi, yönetim, etik ve İslam dünyası üzerine dersler vermektedir. İslam tarihi ve politik ekonomi alanlarında ulusal hakemli dergilerde yayımlanmış beş makalesinin yanı sıra bir telif kitabı, altı çeviri kitabı ve pek çok çeviri makalesi bulunan yazar ulusal ve uluslararası liberal düşünce kuruluşlarında çok sayıda seminer vermiştir.

İçindekiler

I.Giriş 7

II. Özgür Bir Toplumda Para

1. Mübadele Değeri 9
2. Takas 10
3. Dolaylı Mübadele 11
4. Paranın Faydaları 14
5. Parasal Birim 16
6. Paranın Şekli 19
7. Özel Para Basımı 20
8. "Doğru" Para Arzı 23
9. "Stokçuluk" Problemi 29
10. Fiyat İstikrarı mı? 33
11. Çoklu Para Sistemi 34
12. Para Depoları 37
13. Özet 47

III. Devletin Paraya Karışması

1. Devletin Gelirleri 49
2. Enflasyonun İktisadi Etkileri 50
3. Para Basımının Zorunlu Tekeli 55
4. Tağşiş 56
5. Gresham Yasası ve Para Basma 58
   a. Bimetalizm 58
   b. Yasal Ödeme Aracı 61
6. Özet: Devlet ve Para Basma 62
7. Bankaların Ödeme Yapmama İzni 63
8. Merkez Bankacılığı: Enflasyonun Önündeki Sınırların Kaldırılması 66
9. Merkez Bankacılığı: Enflasyonun Yönlendirilmesi 71
10. Altın Standardından Çıkılması 73
11. İtibari Para ve Altın Sorunu 76
12. İtibari Para ve Gresham Yasası 78
13. Devlet ve Para 81

IV. Batı'nın Parasal Sisteminin Çöküşü

1. Birinci Aşama: Klasik Altın Standardı (1815-1914) 84
2. İkinci Aşama: Birinci Dünya Savaşı ve Sonrası 86

3. Üçüncü Aşama: Altın Mübadele Standardı
(İngiltere ve ABD; 1926-1931) 87
4. Dördüncü Aşama: Dalgalı Kurda İtibari Paralar
(1931-1945) 90
5. Beşinci Aşama: Bretton Woods ve
Yeni Altın Mübadele Standardı (ABD; 1945-1968) 92
6. Altıncı Aşama: Bretton Woods'un Çözülmesi
(1968-1971) 95
7. Yedinci Aşama: Bretton Woods'un Sonu:
Dalgalı Kurda İtibari Paralar (Ağustos-Aralık 1971 98
8. Sekizinci Aşama: Smithsonian Anlaşması
(Aralık 1971-Şubat 1973) 98
9. Dokuzuncu Aşama: Dalgalı Kurda
İtibari Paralar (1973-?) 100

I. Giriş

İktisatta paradan daha karmaşık ve daha girift olan çok az konu vardır. "Sıkı para politikası" ile "gevşek para politikası", Merkez Bankası ile Hazine'nin rolleri, altın standardının muhtelif versiyonları vb. konular üzerinde dönüp duran hırgürün bini bir paradır. Devlet ekonomiyi paraya mı boğmalı, yoksa çekip almalı mı? Devletin hangi organı bu işle uğraşmalı? Krediyi teşvik mi etmeli, yoksa sınırlamalı mı? Yahut altın standardına mı dönmeli? Eğer öyle yapılacaksa altının kuru ne olmalı? Bu ve benzer sorular hiç bitmeyecekmiş gibi birbirini doğurmaktadır.

Para meselesindeki fikir kargaşası insanın "gerçekçi olma", yani sadece o an mevcut olan siyasi ve iktisadi sorunlar üzerine kafa yorma eğiliminden kaynaklanıyor olabilir. Eğer kendimizi tamamen günlük olaylara kaptırırsak temel ayrımların farkına varamaz ya da asıl önemli olan soruları soramayız. Kısa bir süre sonra en temel konular unutulur, ilkelere bağlılığın yerini amaçsız bir savrulma alır. Oysa günlük olayları etraflıca anlayabilmek için onlardan biraz uzaklaşarak bir perspektif elde etmemiz gerekir. Bu, özellikle karşılıklı ilişkilerin epey karmaşık olduğu ekonomimiz açısından geçerlidir ki bu sebeple önce birkaç faktörü diğerlerinden ayırıp tek başına analiz etmemiz, ardından da onların karmaşık dünyadaki işlevlerini takip etmemiz gerekir. Esasen klasik iktisat teorisinde sıklıkla "Robinson Crusoe ekonomisi" diye bahsedilen

düşünce aygıtının amacı da budur. Eleştirmenler tarafından çoğu kez bugünün dünyasıyla alakasız olduğu gerekçesiyle eleştirilen bu fikir, aslında insan davranışının temel aksiyomlarına ışık tutmak gibi oldukça faydalı bir işleve sahiptir.

Para, tüm iktisadi problemler arasında belki en girift olan ve bir perspektife en çok ihtiyaç duyduğumuz problemdir. Dahası para, asırlar boyu süren devlet müdahalelerinin en karmakarışık hale getirdiği iktisadi alanı teşkil eder. Serbest piyasa fikrine adanmış pek çok kişi -ve pek çok ekonomist- konu paraya gelince aniden duruverir. Paranın farklı olduğu, arzının ve denetiminin devlet tarafından sağlanması gerektiği konusunda ısrar ederler. Paranın devlet tarafından kontrol edilmesini serbest piyasaya bir müdahale olarak görmezler. Onlar açısından para konusunda serbest piyasa düşünülemez bir şeydir. Devlet madenî ve kâğıt parayı basmalı, tedavülünü zorunlu hale getirmeli, merkez bankaları tesis etmeli, parayı ekonomiye sokmalı veya geri çekmeli, "fiyat istikrarını sağlamalı" vs.

Tarihsel açıdan devlet kontrolünün alanına ilk giren şeylerden biri paradır. On yedinci ve on sekizinci asırlarda gerçekleşen serbest piyasa "devrimi" ise bu konuda çok az şeyi değiştirebilmiştir. Dolayısıyla esas ilgiyi ekonomimizin can damarı olan paraya çevirmemizin tam zamanı.

Önce kendimize şu soruyu soralım: Para özgürlük ilkesi altında düzenlenebilir mi? Tıpkı diğer mal ve hizmetlerde olduğu gibi para konusunda da serbest bir piyasaya sahip olabilir miyiz? Böyle bir piyasa neye benzer? Devlet kontrollerinin etkileri nelerdir? Başka konularda serbest piyasa fikrini tercih ediyorsak, devletin bireyler ve mülkiyet üzerindeki müdahalesini ortadan kaldırmayı arzu ediyorsak para konusunda bir serbest piyasaya ulaşmanın yol ve yöntemlerini araştırmaktan daha önemli bir işimiz yok demektir.

II. Özgür Bir Toplumda Para

1. Mübadele Değeri

Para nasıl ortaya çıktı? Robinson Crusoe'nun paraya ihtiyacı olmadığı açıktır. Altın sikkeleri yiyecek hali yoktu. Crusoe ve Cuma'nın[1] kereste ile balığı takas ederken parayı düşünecek bir durumları da yoktu. Lakin toplum birkaç aileyi geçtiğinde paranın ortaya çıkması için gereken sahne kurulmuş oldu.

Paranın rolünü izah edebilmek için daha geriye gidip şu soruyu sormamız gerekir: insanlar niye alışveriş yapar? Alışveriş, iktisadi hayatımızın en temel dayanağıdır. Alışveriş yoksa ne gerçek anlamda bir ekonomi vardır ne de toplum. Bir gönüllü mübadele işlemi besbelli ki her iki taraf ondan bir fayda umduğu için gerçekleşmektedir. Mübadele, A ve B arasında birinin mal ve hizmetlerini diğerinin mal ve hizmetleriyle değiştirmek için yapılan bir anlaşmadır. İki taraf da bundan fayda umduğuna göre belli ki her biri bu mübadele işleminde aldığına verdiğinden daha fazla kıymet atfetmektedir. Mesela Crusoe birkaç balığı kereste karşılığında veriyorsa "satın aldığı" keresteye "sattığı" balıklardan daha çok değer

1. Cuma, 1719 tarihli *Robinson Crusoe* romanındaki diğer karakterin adıdır. (ç. n.)

veriyor demektir. Cuma ise bunun tam aksine balıklara keresteden daha çok değer veriyor demektir. Aristo'dan Marx'a pek çok insan mübadelenin bir tür değer eşitliğine işaret ettiği yönünde bir yanılgıya sahiptir. Örneğin bir fıçı balık on kereste karşılığında el değiştiriyorsa bu ikisinin arasında bir tür *eşitlik* olduğu varsayılmaktadır. Oysa bu mübadele sadece her bir taraf bu iki mala *farklı sırada* değer verdiği için yapılmıştır.

Alışveriş neden insan türünde bu kadar evrensel? Esasen tabiattaki muazzam çeşitlilikten ötürü: hem insandaki çeşitlilikten hem de tabii kaynakların konumlarındaki çeşitlilikten... Her insan farklı kabiliyet ve becerilere, her bir toprak parçası da benzersiz özelliklere ve kendine has kaynaklara sahip. İşte çeşitliliğin bu tabii dışsal gerçekliğinden alışveriş doğmaktadır: Kansas'taki buğdaya karşılık Minnesota'daki demir, bir kişinin sağlık hizmetine karşı diğerinin keman çalması... Uzmanlaşma, herkesin en iyi becerisini ve her bölgenin en önemli kaynağını geliştirebilmesine olanak sağlar. Eğer kimse alışveriş yapamasaydı ve herkes kendi kendine yetmek zorunda kalsaydı çoğumuzun açlıktan öleceği ve geri kalanların da zar zor hayatta kalacağı açıktır. Alışveriş sadece ekonomimizin değil, medeniyetin ta kendisinin can damarıdır.

2. Takas

Yine de faydalı mal ve hizmetlerin *doğrudan mübadele* edilmesi bir ekonominin ilkel düzeyi geçmesine zar zor yetecektir. Böyle doğrudan mübadele -*takas*- salt kendine yetme durumundan pek de iyi sayılmaz. Neden mi? Bir kere üretimin çok az yapılabileceği bellidir. Jones kendine bir ev yaptırmak için işçi kiralasa onlara neyle ödeme yapacak? Evin parçalarıyla mı, yoksa kullanamayacakları inşaat malzemeleriyle

mi? Buradaki iki temel sorun "bölünemezlik" ve "ihtiyaçların denk gelmemesi" sorunudur. Dolayısıyla Smith'in bir sabanı varsa ve bunun karşılığında mesela ekmek, yumurta ve takım elbise gibi birkaç farklı şey almak istiyorsa bunu nasıl yapacak? Sabanı parçalayıp bir parçasını çiftçiye, diğerini terziye mi verecek? Malların bölünebilir olduğu durumlarda bile iki müşterinin aynı anda birbirini bulması genelde imkânsızdır. A'nın satacak birkaç yumurtası, B'nin de bir çift ayakkabısı var diyelim. A takım elbise istiyorsa bunlar nasıl bir araya gelecekler? Bir de birkaç yumurta karşılığında iktisat dersi satın almak isteyen bir yumurta üreticisi bulmak zorunda olan iktisat hocasının içler acısı halini düşünün! Görüldüğü gibi uygar bir ekonominin doğrudan mübadele üzerine kurulamayacağı çok açıktır.

3. Dolaylı Mübadele

İnsanlar deneme yanılma süreci içinde çok daha hızlı genişleyen bir ekonomiye olanak sağlayan bir başka yol buldular: *dolaylı* mübadele. Dolaylı mübadelede ürününüzü doğrudan ihtiyaç duyduğunuz bir mal karşılığında değil, o malı satın almanızı sağlayacak bir başka mala karşılık olarak satarsınız. Bu ilk bakışta biraz kullanışsız ve dolambaçlı bir işlem gibi görünmektedir ama aslında medeniyetin gelişmesini mümkün kılan olağanüstü bir araçtır.

B'nin ayakkabılarını satın almak isteyen çiftçi A'nın durumunu düşünün. B onun yumurtalarını istemediği için o da B'nin istediği *asıl* şeyi bulur; mesela tereyağı... O zaman A gider ve yumurtaları C'nin tereyağı ile mübadele eder, ardından tereyağını da B'nin ayakkabıları ile mübadele eder. Tereyağını, istediği için değil, onunla ayakkabıları alması mümkün olacağı

için satın alır. Benzer şekilde Smith de elindeki sabanı, daha kolay bölüp satabileceği bir mal, mesela tereyağı karşılığında satacak; ardından tereyağını ekmek, yumurta ve elbise karşılığında parça parça mübadele edecektir. Her iki durumda da tereyağının üstünlüğü, yani ona basit tüketim amacının ötesinde daha fazla talep olmasının sebebi onun daha *pazarlanabilir* olmasıdır. Eğer bir mal diğerinden daha pazarlanabilir ise, yani herkes onun daha kolay satılacağından eminse, o mal bir *mübadele aracı* olarak kullanılacağı için ona olan talep artacaktır. O mal, bir uzmanın kendi ürününü diğer uzmanların malları karşılığında mübadele edebileceği bir araç haline gelecektir.

Tıpkı kaynakların ve becerilerin tabiatında olduğu gibi, malların pazarlanabilir olma özelliğinde de büyük bir çeşitlilik söz konusudur. Bazı mallar diğerlerinden daha çok talep edilir, bazıları diğerlerinden daha iyi şekilde bölünebilir, bazıları daha uzun ömürlüdür, bazıları ise daha uzun mesafelere nakliye edilebilir. Tüm bu üstünlükler daha iyi bir pazarlanabilirlik sağlar. Her toplumda en pazarlanabilir olan malların gitgide mübadele aracı olarak tercih edileceği aşikârdır. Bu mallar mübadele aracı olarak kullanıldıkça bu kullanımdan ötürü onlara olan talep de artacak ve bu sefer daha da fazla *pazarlanabilir* hale geleceklerdir. Sonuç kendi kendini besleyen bir döngüdür: daha iyi pazarlanabilirlik daha geniş çapta mübadele aracı olarak kullanılmaya, bu ise daha da iyi pazarlanabilirliğe yol açar. Er ya da geç bir veya iki mal neredeyse tüm alışverişlerde *genel mübadele aracı* olarak kullanılır hale gelir ve bunlara para denir.

Tarihte çok sayıda mal mübadele aracı olarak kullanılmıştır: kolonyal Virginia'da tütün, Batı Hindistan'da şeker, Habeşistan'da tuz, antik Yunanistan'da sığır, İskoçya'da demir çivi, antik Mısır'da bakır, hububat, çay, boncuk, deniz kabuğu

ve olta iğnesi. Asırlar geçtikçe serbest piyasa rekabeti altında para olarak ortaya çıkan iki mal, altın ve gümüş, diğer malların yerini almıştır. Her ikisi de eşsiz şekilde pazarlanabilen, süs eşyası olarak çokça talep edilen ve gerekli diğer özellikler açısından da çok iyi durumda olan mallardır. Yakın zamanlarda altına nispeten daha bol olan gümüş küçük işlemlerde daha faydalı bulunurken altın ise daha büyük çaplı işlemlerde daha yararlı olagelmiştir. Her halükârda önemli olan, sebebi ne olursa olsun, serbest piyasanın altın ve gümüşü en elverişli para olarak keşfetmiş olmasıdır.

Serbest piyasada kümülatif bir süreç içinde bir mübadele aracının oluşması, paranın ekonomiye yerleşebilmesinin tek yoludur. Başka bir şekilde oluşamaz: mesela hiçbir işe yaramayan bir şeyin bir anda herkes tarafından para olmasına karar verilmesi ya da devletin birtakım kâğıt parçalarına "para" demesiyle o şey para olmuş olmaz. Doğrudan kullanıma yönelik üretici ve tüketici mallarının aksine paraya yönelik talebin içinde diğer malların o para birimi cinsinden fiyatları gömülü olduğu için bu talebin halihazırda üzerine oturduğu fiyatlar var olmak durumundadır. Fakat bunun olabilmesinin tek yolu takas zamanında yararlı olan bir malın (ör. altın) kullanım (ör. süs eşyası vb.) talebine bir de mübadele aracı talebinin eklenmesidir.[2] Dolayısıyla devletin insanlar için para yaratma gücü yoktur, para ancak serbest piyasanın süreçleri içinde oluşabilir.

Burada para hakkında çok önemli bir hakikat ortaya çıkmaktadır: para bir maldır. Bu basit dersi öğrenmek dünya-

2. Paranın kökeni hakkında karş. Carl Menger, *Principles of Economics*, Glencoe, Ill.: Free Press, 1950, s. 257-71; Ludwig von Mises, *The Theory of Money and Credit*, 3. baskı, New Haven, Conn.: Yale University Press, 1951, s. 97-123.

daki en önemli görevlerden biridir. İnsanlar çoğu kez para hakkında bundan başka şeyler konuşur. Para, fiziki maldan tamamen ayrıştırılabilen soyut bir hesap birimi değildir. O sadece mübadeleye yarayan faydasız bir jeton da değildir, "toplum üzerindeki bir alacak" da değildir, sabit fiyat düzeyinin bir garantisi de değildir. O sadece bir maldır. Onu diğer mallardan ayıran şey genellikle bir mübadele aracı olarak talep ediliyor olmasıdır. Bunun dışında o bir maldır ve tıpkı diğer mallar gibi belli bir stoku vardır, insanların onu satın alma ve elde tutma talebine karşılık verir vs. Tıpkı diğer mallarda olduğu gibi onun, diğer mallar cinsinden "fiyatı" da onun toplam arzı ya da stoku ile onu satın almak ve elinde tutmak isteyenlerin talebi arasındaki etkileşim tarafından belirlenir (İnsanlar mal ve hizmetleri satın alırken karşılığında para "satmış" olur, kendi mal ve hizmetlerini satarken de karşılığında para "satın almış" olur).

4. Paranın Faydaları

Paranın ortaya çıkması insan ırkı için büyük bir nimetti. Para -genel bir mübadele aracı- olmadan gerçek anlamda bir uzmanlaşma olamadığı için ekonominin ilkel, basit bir düzeyin ötesine geçmesi de mümkün olamaz. Para ile birlikte takas toplumundaki "bölünemezlik" ve "isteklerin denk gelmesi" sorunları ortadan kaybolur. Artık Jones işçileri kiralayıp onlara para ile ödeme yapabilir. Smith kendi sabanını para karşılığında satabilir. Mal para küçük birimlere bölünebilir ve herkes tarafından genel olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla tüm mal ve hizmetler para karşılığında satılır ve o para insanların arzu ettiği diğer mal ve hizmetleri satın almak için kullanılır. Para sayesinde toprak, emek ve sermaye mallarını

her bir aşamada birlikte çalıştırarak ve ödemeleri parayla yaparak daha sofistike bir "üretim yapısı" oluşturulabilir.

Paranın ekonomiye yerleşmesi bir başka büyük faydayı da beraberinde getirecektir. Tüm mübadeleler parayla yapılacağından tüm mübadele kurları da para birimiyle ifade edilir ve insanlar bu sayede her bir malın piyasa değerini bir diğeriyle mukayese edebilirler. Bir TV seti üç ons altın karşılığında ve bir otomobil de altmış ons altın karşılığında mübadele ediliyorsa herkes bir otomobilin o piyasada yirmi TV seti "değerinde" olduğunu görebilir. İşte bu mübadele kurları fiyatlardır ve mal para tüm fiyatlar için ortak bir birim olmuştur. İş insanları ancak parasal fiyatlar ile iktisadi hesaplama yapabileceğinden medeni bir ekonominin oluşabilmesi ancak ve ancak piyasada parasal fiyatların oluşabilmesine bağlıdır. İş insanları bu sayede ürünlerinin satış fiyatlarını üretim faktörleri için ödedikleri fiyatlar (maliyetleri) ile mukayese edebileceği için tüketici taleplerini ne ölçüde tatmin edebildiklerini anlayabilirler. Tüm bu fiyatlar para ile ifade edildiği için iş insanları kâr mı zarar mı yaptıklarını anlayabilirler. İş insanlarına, işçilere ve toprak sahiplerine piyasada elde etmeye çalıştıkları parasal gelir konusunda bu türden hesaplamalar rehberlik eder. Kaynaklar ancak böyle hesaplamalar ile en verimli kullanım alanlarına, yani tüketicilerin taleplerini en iyi şekilde tatmin edecek kullanım alanlarına tahsis edilebilir.

Pek çok ders kitabında paranın birkaç fonksiyonu olduğundan bahsedilir: bir mübadele aracı, bir hesap birimi veya "değer ölçüsü", bir "değer saklama aracı" vb. Fakat tüm bu işlevlerin aslında tek bir önemli işlevin doğal sonuçları olduğu görülmelidir: mübadele aracı. Altın genel bir araç olduğu için en pazarlanabilir, bugün olduğu gibi gelecekte de bir araç

olarak hizmet etmek üzere saklanabilir olan ve tüm fiyatların kendisiyle ifade edildiği bir mübadele aracıdır.[3] Altın tüm mübadelelerde bir aracı mal olduğundan hem şimdi hem de gelecekteki fiyatlar için bir hesap birimi olarak kullanılabilir. Belli bir dereceye kadar mübadele aracı olabilmesi dışında paranın soyut bir hesap birimi ya da bir alacaktan ibaret olamayacağını bilmek önemlidir.

5. Parasal Birim

Paranın nasıl ortaya çıktığını ve ne işe yaradığını gördüğümüze göre şimdi şu soruyu sorabiliriz: mal para nasıl kullanılır? Bilhassa paranın bir toplumdaki arzı ya da stoku nedir ve para nasıl mübadele edilir?

Her şeyden önce somut fiziksel malların çoğu ağırlığıyla alınıp satılmaktadır. Ağırlık maddi bir malın ayırt edici bir birimi olduğundan alışveriş ton, pound, ons, gram, tane vb. birimler üzerinden gerçekleşir.[4] Altın buna bir istisna değildir. Altın da tıpkı diğer mallar gibi ağırlık birimi üzerinden alınıp satılacaktır.[5]

İktisatçı açısından ticarette tercih edilen ortak birimin ağırlığının bir şeyi değiştirmeyeceği aşikârdır. Bir ülke metrik sistemi kullandığı için parayı gram üzerinden ifade edebilece-

3. Para fiyatların veya değerlerin bir "ölçüsü" değildir; bunun ifade edilmesi için kullanılan ortak bir birimdir. Kısaca fiyatlar para ile ifade edilir, onunla ölçülmez.

4. Normalde *hacim* birimleri üzerinden (balya, kile vb.) alınıp satılan mallarda bile aslında her bir hacim birimine karşılık standart bir ağırlık varsayılmaktadır.

5. Altının para olma bakımından en değerli özelliklerinden biri homojenliğidir. Diğer malların aksine altında kalite farkı yoktur. Bir ons saf altın dünyanın herhangi bir yerindeki başka bir ons saf altına eşittir.

ği gibi İngiltere veya Amerika ons ya da tane[6] üzerinden ifade edebilir. Tüm ağırlık birimleri birbirlerine çevrilebilir. Bir pound 16 onstur. Bir ons 437,5 tane ya da 28,35 gramdır vs.

Altının para olarak tercih edildiğini varsayarsak hesaplama için kullanılan altın biriminin ağırlığı bizim açımızdan önemsizdir. Jones bir montu Amerika'da bir ons altına, Fransa'da ise 28,35 gram altına satabilir. Her iki fiyat da aynıdır.

Tüm bunlar malumu ilam gibi görünse de aslında insanlar bu basit gerçekleri iyice öğrenmiş olsalardı dünyadaki sefaletin büyük bir kısmı önlenmiş olurdu. Neredeyse herkes parayı, belli bir ülkeyi baz alarak, herhangi bir şeyin soyut birimleri gibi düşünmektedir. Ülkeler "altın standardına" bağlıyken bile insanlar böyle düşünmekteydi. Amerikan parası "dolar", Fransız parası "frank", Alman parası "mark" vb. Tüm bu paralar gerçekte altına dayalı olduğu halde hepsi de devletin yetkisinde ve birbirinden bağımsız kabul edilmekteydi. Bu yüzden ülkeler açısından "altın standardının dışına çıkmak" kolaydı. *Bununla birlikte tüm bu isimler esasında altın ve gümüşe dair ağırlık birimlerinden ibaretti.*

İngiliz parası olan "pound sterlin" özgün anlamıyla bir pound ağırlığında gümüşü ifade eder. Peki ya dolar? Dolar, 16. yüzyılda yaşamış olan Bohemya Kontu Schlick tarafından bir ons gümüşü ifade etmek için kullanılan genel bir terimdi. Kont Schlick, Joachim vadisinde (Joachimsthal) yaşamıştır. Kontun sikkeleri kalitesi ve homojenliği dolayısıyla itibar kazanmıştı ve yaygın olarak "Joachim taleri" ya da kısaca "taler" şeklinde ifade edilmekteydi. "Dolar" ismi zaman içinde bu "taler" isminden türemiştir.

---

6. Yazarın kullandığı *"grain"* ifadesi ~65 mg veya bir tahıl tanesine denk gelen eski bir ağırlık birimidir. (ç. n.)

O zamanlar serbest piyasada para birimleri için kullanılan muhtelif isimlerin hepsi *ağırlık birimlerini tanımlayan* isimlerdi. "Altın standardının hâkim olduğu" 1933 öncesinde altın fiyatının "bir ons altının yirmi dolara eşit olacak şekilde sabitlendiği" çokça söylenen bir sözdür. Halbuki bu, paramıza dair tehlikeli bir şekilde yanıltıcı bir ifadedir. Aslında "dolar" bir ons altının (aşağı yukarı) yirmide biri olarak *tanımlanmış bir isimden* ibarettir. O yüzden bir ülkenin parası ile bir başka ülkenin parası arasındaki "kurdan" bahsetmek yanıltıcıdır. Aslında "pound sterlin" beş "dolar" karşılığında "mübadele" edilmedi.[7] Dolar bir ons altının yirmide biri olarak tanımlanmıştı. Pound sterlin de aynı dönemde bir ons altının dörtte biri anlamındaki bir isim olarak tanımlandığı için piyasada bir ons altının yirmide beşine karşılık olarak satılmaktaydı. Açıktır ki bu tip alışverişler ve bu isim karmaşası yanıltıcı ve kafa karıştırıcı idi. Bunların nasıl ortaya çıktığı "Devletin Paraya Karışması" başlığında gösterilmiştir. Tamamen serbest bir piyasada altın doğrudan doğruya "gram", tane veya ons ile alınıp satılır ve dolar, frank vb. isimlere lüzum olmazdı. O yüzden bu bölümde parayı doğrudan doğruya gram veya ons üzerinden alınıp satılıyormuş gibi ele alacağız.

Serbest piyasanın para için hangi büyüklük en uygunsa onu ortak birim olarak tercih edeceği şüphesizdir. Eğer platin para olsa muhtemelen bir onsun kesirleri üzerinden alınıp satılır, demir para olsa pound veya ton üzerinden hesap edilirdi. Para biriminin büyüklüğünün iktisatçı açısından hiçbir şeyi değiştirmediği aşikârdır.

7. Aslında pound sterlin 4,87 dolara satılmaktaydı ama hesap kolaylığı olması açısından 5 dolar gibi düşünüyoruz.

6. Paranın Şekli

Para biriminin ismi ya da büyüklüğü iktisadi açıdan çok az şeyi değiştiriyorsa parada kullanılan madenin şekli de pek bir şeyi değiştirmeyecektir. Para bir mal olduğuna göre o madenin dünyadaki *bütün* stoku -insanın erişimine açık olduğu müddetçe- dünyadaki para stokunu oluşturmaktadır. Madenin herhangi bir andaki şekli gerçekte herhangi bir fark yaratmamaktadır. Eğer demir para ise ister külçe, ister yığın halinde olsun, isterse bir makinenin parçası olsun, *tüm* demirler paradır.[8] Altın hem som parçalar halinde hem çuvallara doldurulmuş toz halinde hem de mücevher halinde alınıp satılmıştır. Altın veya diğer paralar açısından önemli olan özellik ağırlık olduğu için çok farklı formlarda alınıp satılması şaşırtıcı değildir.

Bununla birlikte bazı formlar genelde diğerlerinden daha elverişli olagelmiştir. Yakın yüzyıllarda altın ve gümüş küçük çaplı günlük ticari işlemlerde kullanılabilmesi için sikke olarak, daha büyük çaplı işlemlerde kullanılabilmesi için de külçe olarak basılmış; kalan altın madeni ise mücevher yahut başka türden süs eşyalarına dönüştürülmüştür. Parayı bir formdan bir başkasına dönüştürme işlemi zaman, enerji ve sair kaynaklara mal olur. Bu tıpkı diğer işler gibi bir iştir ve bu hizmetin bedeli de bilinen usullere göre belirlenir. Çoğu insan kuyumcuların som altından süs eşyaları üretmesinin meşru olduğu konusunda hemfikir olmasına rağmen bu durumun altın para üretimini de aynı şekilde kapsadığını inkâr eder. Oysa serbest piyasada para basımı da özünde tıpkı diğer işler gibi bir iştir.

Altın standardı zamanında çoğu insan altın sikkelerin, işlenmemiş altın parçalarından ya da külçelerden bir şekilde

8. Demir çapalar hem Asya'da hem de Afrika'da yaygın şekilde para olarak kullanılmıştır.

daha "gerçek" para olduğuna inanmaktaydı. Sikkelerin külçelerden çok daha fazla itibar gördüğü gerçektir. Fakat bu, sikkelerin gizemli bir özelliğinden değil, külçeden sikke üretmenin sikkeleri külçe haline getirmekten daha maliyetli olması gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Sikkeler bu farktan ötürü piyasada daha değerliydi.

7. Özel Para Basımı

Özel para basımı fikri bugün kulağa tuhaf geldiği için bu konuya dikkatli bir şekilde eğilmek gerekir. Para basımının "siyasi egemenliğin bir gereği" olduğunu düşünmeye alışmış durumdayız. Yine de bu konuda bir "devlet imtiyazına" bağımlı değiliz. Ayrıca Amerikan anlayışına göre siyasi egemenlik devlete değil, insanlara dayanır.

Özel para basımı nasıl çalışır? Tıpkı diğer işler gibi... Para basan herkes müşterilerinin en çok beğendiği şekil ve büyüklükte para üretecektir. Fiyat piyasadaki serbest rekabet tarafından belirlenecektir.

Buna yöneltilen genel itiraz her bir işlemde altın parçalarını tartmanın ve değerlendirmenin çok fazla dert olacağı yönündedir. Fakat para basımı yapanları, paranın üzerine ağırlığı ve saflığı hakkında bilgi basarak buna garanti vermekten alıkoyan şey nedir? Özel olarak para basımı yapanlar bir paraya en az devletin bastığı paraya verdiği kadar iyi garanti verebilirler. Aşınmış metal parçaları para olarak kabul edilmez. İnsanlar da ürünlerinin kalitesiyle meşhur olmuş üreticilerin paralarını kullanırlar. "Doların" tam olarak bu şekilde, yani rekabetçi bir gümüş para olarak popüler hale geldiğini gördük.

Özel para basımının muhalifleri sahtekârlığın şaha kalka-

cağını iddia etmektedir. Bununla birlikte aynı muhalifler devlete para basımı konusunda güven beslemektedir. Şayet devlete güvenilebiliyorsa özel para basımına da en azından sahtekârlığı önlemek ve cezalandırmak konusunda pekâlâ güven duyulabilir. Sahtekârlık, hırsızlık ve diğer suçların önlenmesi ve cezalandırılmasının genelde devletin gerçek meşruiyet alanı olduğu varsayılır. Özel para basımında devlet suçluları dahi yakalayamayacaksa para basımında devlet tekeli uğruna piyasanın iş yapanlara yüklediği dürüstlükten vazgeçildiğinde güvenilir bir para basımına ne kadar umut bağlayabiliriz? Devlete, darphane piyasasında ara sıra beliren suçluları ortaya çıkarması için bile güvenemeyeceksek, para üzerinde tam bir kontrole sahip olup parayı tağşiş etme, sahtesini basma vb. gibi işler yaparak yasalarla elde ettiği gücün sayesinde piyasadaki tek suçlu gibi hareket ederse nasıl güveneceğiz? İnsanların birbirinden çalmasını engellemek için devletin tüm mülkiyeti kamulaştırması gerektiğini iddia etmek budalaca olduğu halde özel para basımının yasaklanmasının ardındaki mantık bundan farklı değildir.

Ayrıca modern işletmeler tamamen standartların garantisi üzerine kurulmuştur. Eczane 8 ons ilaç satar, kasap 1 pound dana eti satar vs. Müşteri bu ölçülerin garantili olmasını bekler ve öyledir de... Çok daha dar tariflere ve standartlara uyması gereken binlerce gelişmiş ve hayati önemi olan endüstriyel ürünü düşünün. Yarım inç genişliğinde cıvata alacak bir müşteriye sekizde üç değil, tam olarak yarım inç genişliğinde cıvata satılması gerekir.

Bu zorluklara rağmen iş dünyası çökmemiştir ve devletin sahtekârlığa karşı standartları koruyabilmesi için nalbur piyasasını kamulaştırması gerektiğini iddia eden pek az insan

olsa gerektir. Modern piyasa ekonomisi, çoğu kalite ve miktara dair belirlenmiş standartlara dayanan sınırsız sayıda çetrefilli işlemlerin yapıldığı bir platformdur. Buna rağmen sahtekârlık asgari düzeydedir ve o asgari düzeydeki sahtekârlık bile -en azından teoride- yargıya taşınabilir. O yüzden özel para basımında da durum aynen böyle olacaktır. Bir darphanecinin müşterilerinin ve rakiplerinin, onun bastığı paraların ayarı ve ağırlığı konusunda ortaya çıkabilecek muhtemel sahtekârlıklara karşı tetikte olacağından emin olabiliriz.[9]

Devletin para basımında tekel olmasını savunanlar Gresham Yasası'nın, "kötü paranın iyi parayı tedavülden dışladığını" kanıtladığı gerekçesiyle paranın diğer tüm mallardan ayrı bir yere sahip olduğunu iddia etmektedir. Bu sebeple topluma iyi para sağlama işinde serbest piyasaya bel bağlanamaz. Fakat bu ifade Gresham'ın meşhur yasasının yanlış bir yorumuna dayanmaktadır. Aslında bu yasa "devlet tarafından suni olarak değeri artırılan paranın suni olarak değeri azaltılmış parayı tedavülden dışlayacağını" ifade eder. Mesela bir onsluk altın paraların tedavülde bulunduğunu varsayalım. Birkaç yıllık bir yıpranmanın ardından bazı paraların 0,9 ons ağırlığa düştüğünü varsayalım. Serbest piyasada olsa yıpranmış paraların, güçlü (*full-bodied*) paraların değerinin %90'ı üzerinden tedavül edileceği ve nominal (yazılı) değerinin göz ardı edileceği bellidir.[10] Olacak bir şey varsa o da "kötü" paraların tedavülden dışlanması olacaktır. Şimdi bir de devletin herkesi borçların ödenmesinde yıpranmış paraları yeni paralarla eşit değerde kabul etmeye zorlayan bir karar aldığını varsayalım.

9. Herbert Spencer, *Social Statics*, New York: D. Appleton 1890, s. 438.
10. Özel darphaneciler yıpranma sorununu çözmek için ya paranın üzerine basılan ağırlık garantisine ilişkin bir son kullanma tarihi belirleyecek yahut yıpranmış paraları ya özgün ya da daha az ağırlıkta yeniden basma garantisi verecektir.

Devlet burada ne yapmış olur? Gücünü kullanarak iki tip para arasındaki "kur" üzerinde bir *fiyat kontrolü* dayatmış olur. Yıpranmış paraları yüzde on iskontolu tedavül etmesi gerekirken başa baş kurda ısrar ederek suni şekilde yıpranmış paranın *değerini artırmış* ve yeni paranın *değerini azaltmış* oldu. Bunun sonucunda herkes yıpranmış parayı kullanacak ve yeni parayı stoklayacaktır. O halde serbest piyasada değil, devletin piyasaya müdahale etmesinin doğrudan bir sonucu olarak "kötü para iyi parayı tedavülden dışlar". Devletlerin piyasa şartlarını istikrarsız hale getiren bitmez tükenmez tacizlerine rağmen özel paralar tarihte çok kez yayılma imkânı bulmuştur. Tüm inovasyonların devletten değil, özgür bireylerden çıktığı teziyle uyumlu şekilde ilk madenî paralar da özel bireyler ve kuyumcular tarafından basılmıştır. Hatta devlet ilk kez para basımını tekelleştirdiğinde bile resmî paralar, halkın devletten çok daha fazla güven beslediği özel bankacıların garantisini üzerinde taşımaktaydı. Özel darphanelerde basılan paralar California'da 1848 yılına kadar tedavül etmiştir.[11]

8. "Doğru" Para Arzı

Şimdi şu soruyu sorabiliriz: Bir toplumdaki para arzı ne demektir ve bu arz nasıl kullanılır? Yahut ne kadar paraya "ihtiyacımız var"? sorusunu da sorabiliriz. Para arzı bir "kri-

11. Özel para basımına dair tarihsel örnekler için bkz. B. W. Bernard, "The Use of Private Tokens for Money in the United States", *Quarterly Journal of Economics* (1916-17): 617-26; Charles A. Conant, *The Principles of Money and Banking*, New York: Harper Bros., 1905, c. I, s. 127-32; Lysander Spooner, *A Letter to Grover Cleveland*, Boston: B. R. Tucker, 1886, s. 79 ve J. Laurence Laughlin, *A New Exposition of Money, Credit and Prices*, Chicago: University of Chicago Press, 1931, c. I, s. 47-51. Para basımı hakkında ayrıca bkz. Mises, *Theory of Money and Credit*, s. 65-67 ve Edwin Cannan, *Money*, 8. baskı, Londra: Staples Press, 1935, s. 33ff.

tere" göre düzenlenmeli midir? Yoksa serbest piyasada kendi kaderine bırakılabilir mi?

Öncelikle *paranın herhangi bir anda toplumdaki toplam stoku veya arzı, para malzemesinin toplam stoku demektir*. Şimdilik serbest piyasada tek bir malın para olarak kabul edildiğini, onun da altın olduğunu varsayalım (gümüş veya demiri de seçebilirdik, para olarak kullanılmaya en uygun olan malın ne olduğunu belirlemek bizim değil, *piyasanın* işidir). Para altın olduğuna göre toplam para arzı toplumdaki toplam altın miktarının ağırlığından ibarettir. Altının formu -onu belli bir forma sokmanın maliyeti diğerlerinden daha yüksek değilse (ör. sikke basmanın maliyeti altını eritmekten daha fazla değilse) herhangi bir öneme sahip değildir. Böyle bir durumda belli bir form piyasa tarafından hesap birimi olarak tercih edilir ve diğer formlar piyasadaki nispi maliyetlerine göre ya bir prim ya da bir iskontoya sahip olacaktır.

Toplam altın stokundaki değişimler diğer malların stokundaki değişimlere yön veren etkenler tarafından belirlenecektir. Artışlar madenlerden elde edilen üretim artışlarına, düşüşler ise yıpranma veya altını diğer endüstriyel üretim alanlarında kullanma gibi sebeplere bağlı olacaktır. Piyasa dayanıklı bir malı para olarak kullanmayı tercih edeceği için ve para diğer mallar gibi kullanılıp tüketilmek yerine bir mübadele aracı olarak kullanıldığı için yıllık üretimin toplam para stokuna oranı hayli küçük olacaktır. Dolayısıyla toplam altın stokundaki değişimler genelde çok yavaş gerçekleşecektir.

Paranın arzı ne *olmalıdır*? Pek çok türden kriter önerilmiştir: Paranın, "fiyat düzeyini" sabit tutmak için nüfusla, "ticaret hacmiyle" yahut "üretilen mal miktarıyla" orantılı bir şekilde hareket etmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Bu kararı piyasaya

bırakmayı öneren az sayıda kişi de olmuştur. Oysa para, çok temel bir niteliği yönüyle diğer mallardan ayrılmaktadır ve parasal olayları anlayabilmenin anahtarı bu ayrımı fark edebilmektir. Herhangi bir malın arzı yükseldiğinde bu yükseliş, beraberinde bir toplumsal fayda getirir ve genel olarak memnuniyet verici bir olaydır. Toplum açısından daha fazla tüketim malı daha yüksek bir yaşam standardı, daha fazla sermaye malı ise geleceğe dair daha yüksek ve sürdürülebilir bir yaşam standardı demektir. Yeni ve verimli toprakların ya da tabii kaynakların keşfedilmesi de bugün ve gelecekteki yaşam standardımızı yükseltme ihtimali olan bir olaydır. Peki para için durum nedir? Para arzının artması da topluma genel bir fayda sağlar mı?

Tüketim malları tüketiciler tarafından kullanılıp tüketilir, sermaye malları ve tabii kaynaklar da tüketim mallarının üretim sürecinde kullanılıp tüketilir. Lakin para kullanılıp tüketilmez; onun fonksiyonu mübadeleye aracılık etmek, yani mal ve hizmetlerin bir kişiden diğerine daha hızlı bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bu mübadeleler para cinsinden fiyatlar kullanılarak yapılmaktadır. Dolayısıyla bir TV seti 3 ons altına satılıyorsa o TV setinin "fiyatının" 3 ons olduğunu söyleriz. Bir ekonomideki tüm mallar herhangi bir anda belli bir altın kuruna, yani fiyata sahiptir. Daha önce belirttiğimiz gibi para, yani altın, tüm fiyatlar açısından ortak bir birim teşkil eder. Peki ya paranın kendisi? Onun belli bir "fiyatı" var mıdır? Fiyat dediğimiz şey bir kurdan ibaret olduğuna göre elbette onun da bir fiyatı vardır. Lakin bu durumda "paranın fiyatı" piyasadaki çok sayıda malın ayrı ayrı kurlarından oluşan sınırsız uzunlukta bir *dizi* olmaktadır.

Bir TV setinin 3 ons altın, bir arabanın 60 ons, bir ekme-

ğin 0,01 ons ve Bay Jones'un bir saatlik avukatlık hizmetinin de 1 ons olduğunu varsayalım. Bu durumda "paranın fiyatı", alternatif işlemlerden oluşan bir dizidir. Bir ons altının fiyatı $^1/_3$ TV seti, $^1/_{60}$ araba, 100 ekmek ya da Bay Jones'un 1 saatlik avukatlık hizmetidir. Bu böyle benzer şekilde devam eder. O halde paranın fiyatı parasal birimin -bu örnekte bir ons altının- "satın alım gücü" demektir. Bu bize, tıpkı bir TV setinin fiyatının onun ne kadar para getirebileceğini söylediği gibi, 1 ons altının neyi satın alabileceğini söyler.

Paranın fiyatını belirleyen nedir? Piyasadaki tüm fiyatları belirleyen güçler neyse odur. Yani o kadim ve evrensel yasa olan "arz ve talep" yasasıdır. Hepimiz biliriz ki yumurtanın fiyatı yumurta arzı artarsa düşmeye, müşterilerin yumurtaya olan talebi artarsa da artmaya başlar. Aynısı para için de geçerlidir. Paranın arzındaki bir artış onun "fiyatını" düşürecek, paraya olan talebin artması ise onu yükseltecektir. Peki para talebi nedir? Yumurta açısından "talebin" ne anlama geldiğini biliriz: parayı tüketecek olanların yumurta için harcamaya niyetli olduğu para miktarı ve yumurtacıların üretip henüz satmadığı yumurtaların toplamıdır. Benzer şekilde para için de "talep" demek, belli bir zaman aralığında para karşılığında sunulmuş olan mallar ve nakit olarak elde tutulup henüz harcanmamış olan paranın toplamı demektir. Her iki durumda da "arz" belli bir malın piyasadaki toplum stokunu ifade eder.

O halde paraya olan talep sabitken altın arzında bir artış olursa ne olur? Bu durumda "paranın fiyatı", yani paranın satın alım gücü buna paralel olarak düşmeye başlar. Artık 1 ons altın 100 ekmekten, $^1/_3$ TV setinden vs. daha az değerli olacaktır. Buna mukabil altın arzında bir düşüş olursa 1 ons altının satın alım gücü de yükselmeye başlar.

Para arzındaki değişimin etkileri nelerdir? İlk iktisatçılardan biri olan David Hume'un örneğinde olduğu gibi bir iyilik perisi bir gece ceplerimize, cüzdanlarımıza ve banka hesaplarımıza sızıp hepimizin sahip olduğu para miktarını iki katına çıkarsa ne olur? Bizim örneğimize göre, altın arzını sihirli bir şekilde iki katına çıkarmış olacaktır. Hepimiz bu durumda iki misli zengin mi oluruz? Kesinlikle hayır. Bizi zengin eden şey mal bolluğudur ve bu bolluğu sınırlayan şey ise toprak, emek ve sermaye gibi kaynakların kıtlığıdır. Altın miktarını iki katına çıkarmak bu kaynakları bir anda yoktan var etmeyecektir. Bir an için kendimizi iki kat zengin *hissedebiliriz* fakat yaptığımız tek şey para arzını *sulandırmaktan* ibarettir. Toplum yeni servetini harcamaya koyulduğunda fiyatlar -kabaca- iki katına ya da en azından talep tatmin oluncaya kadar yükselecek ve para mevcut mallar karşısında değerini koruyamayacaktır.

Böylelikle para arzındaki bir artışın herhangi bir malın arzındaki artışa benzer şekilde onun fiyatını düşürdüğünü ama bu değişimin *diğer malların aksine bir toplumsal fayda sağlamadığını* görmüş olduk. Toplum bütünüyle daha zengin hale gelmemektedir. Tüketim ya da sermaye mallarına yönelik artışlar yaşam standardını yükseltmekte iken para miktarının artması sadece fiyatları yükseltmekte, yani paranın satın alım gücünü zayıflatmaktadır. Bu muammanın sebebi paranın *sadece mübadele değerinden ötürü bir işe yaramasıdır.* Diğer malların çeşitli "gerçek" faydaları bulunduğu için onların arzındaki artış daha çok tüketicinin arzusunu tatmin eder. Paranın ise sadece gelecekteki bir mübadele için faydası vardır. Onun faydası onun mübadele değerinde ya da "satın alım gücünde" yatar. "Paradaki artış toplumsal bir fayda sağlamaz" şeklindeki yasamız, onun, mübadele aracı olmak gibi biricik bir kullanım alanı olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu yüzden para arzındaki artış sadece her bir ons altının geçerliğini zayıflatmakta, öte yandan para arzındaki düşüş ise her bir ons altının gücünü artırmaktadır. Böylelikle *para arzının ne olduğunun bir önemi yoktur* gibi şaşırtıcı bir gerçeğe ulaşmış oluyoruz. Herhangi bir para arzı en az bir diğeri kadar uygundur. Serbest piyasa basitçe paranın satın alım gücünü ya da bir altın biriminin geçerliğini değiştirerek kendini ayarlayacaktır. Piyasanın belirlediği para arzını değiştirmek için onu karıştırıp kurcalamaya ihtiyaç yoktur.

Bu noktada parasal planlamacılar şu şekilde itiraz edebilir: "Peki para arzını artırmak hiçbir işe yaramıyorsa altın madenciliği bir kaynak israfı değil de nedir? Devlet para arzını sabitleyip daha fazla madencilik yapmayı yasaklasa daha iyi olmaz mı?" Bu iddia devlet müdahalesine karşı ilkesel bir itiraza sahip olmayanlar için cazip görünebilir ancak özgürlüğün kararlı savunucularını ikna etmeyecektir. Dahası bu itiraz önemli bir noktayı da es geçmektedir ki altın sadece para değil, aynı zamanda son tahlilde bir *maldır*. Altın miktarının artması *parasal* bir fayda sağlamayabilir ama *parasal olmayan* bir fayda sağlar. Örneğin üretim (endüstriyel işler) ve tüketim (mücevher, dişçilik işi vs.) amaçlarıyla kullanılan altının arzı artmış olur. Dolayısıyla altın madenciliği toplumsal açıdan bir israf değildir.

Netice itibarıyla para arzının belirlenmesi, tıpkı diğer mallarda olduğu gibi serbest piyasaya bırakılmalıdır. Özgürlüğün zorlamaya karşı sahip olduğu genel ahlaki ve iktisadi üstünlüklerin yanı sıra dışarıdan belirlenmiş bir para miktarı herhangi açıdan daha iyi bir sonuç üretmeyecektir. Serbest piyasa altın üretimini, altının diğer üretken mallara göre tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılama konusundaki nispi kabiliyetine göre ayarlayacaktır.[12]

12. Altın madenciliği herhangi bir başka işten daha kârlı değildir. Bu işin getiri oranı da uzun vadede herhangi bir sektördeki net getiri oranına denk olacaktır.

9. "Stokçuluk" Problemi

Gelin görün ki parasal özgürlüğün eleştirmenlerini susturmak kolay değildir. Özellikle "stokçuluk" denen kadim bir öcü vardır. Bunun belki saçma şekilde, belki de kötü niyetlerle ihtiyaç fazlası altını kendi kilerinde veya gömüsünde istifleyip onun tedavülüne ve ticaretine engel olan, bu yüzden de ekonomik bunalımlara ve başka problemlere sebebiyet veren bencil ve cimri bir yaşlı gibi hayal edilen bir görüntüsü vardır. Stokçuluk gerçekten bir tehdit midir?

Her şeyden önce burada mevcut olan durum bu cimri kişi nezdinde yüksek bir para talebinden ibarettir. Bunun sonucu olarak da malların fiyatları düşer ve bir ons altının satın alım gücü yükselir. Daha az miktarda ama daha "güçlü" altın birimleriyle yoluna devam eden toplum nezdinde herhangi bir kayıp söz konusu değildir.

Konuya olabilecek en kötü senaryo üzerinden baktığımızda bile hiçbir şey kötüye gitmemekte, parasal özgürlük hiçbir zorluğa mahal vermemektedir. Ancak sorun bundan ibaret değildir çünkü insanların kasalarında daha çok veya daha az nakit olmasını talep etmesi hiçbir şekilde saçma değildir.

Bu noktada nakit konusunu biraz inceleyelim. Neden insanlar nakit para tutar? Hepimizin bir an için geleceği kusursuz şekilde öngörebildiğini varsayalım. Böyle bir durumda hiç kimse elinde nakit bulundurmak istemeyecektir. Herkes gelecek tarihlerde ne kadar para harcayacağını ve ne kadar gelir elde edeceğini çok iyi bildiği için elinde para tutma ihtiyacı hissetmeyecek ve altınlarını tam olarak harcama yapacağı günlerde ihtiyacı olduğu kadarını geri alacak şekilde borç vermek isteyecektir. Lakin elbette ki *belirsizliklerle dolu* bir dünyada yaşamaktayız. İnsanlar gelecekteki gelirleri yahut mas-

raflarının ne olacağını bilmediği gibi gelecekte kendilerine ne olacağını da tam olarak bilmemektedir. Ne kadar kuşkulu ve korku içinde olurlarsa o kadar fazla parayı elde tutmak isterler. Ne kadar güvende olurlarsa da o kadar az parayı elde tutmak isterler. Nakit tutmanın bir diğer sebebi ise gerçek belirsizlik dünyasının bir fonksiyonudur. Şayet insanlar yakın gelecekte paranın fiyatının düşeceğini tahmin ediyorlarsa şu anda para daha değerliyken onu harcarlar. Böylelikle para talebini azaltır ve önceden stokladıklarını piyasaya sürerler. Buna karşın eğer paranın fiyatının yükseleceğini tahmin ediyorlarsa parayı daha değerli olacağı zaman harcamak üzere bekler, böylelikle para talebini de yükseltirler. Dolayısıyla insanların nakit talebi iyi ve önemli sebeplerle yükselmekte ya da düşmektedir.

İktisatçılar paranın sabit ve aktif bir "tedavül" halinde olmamasını bir şeylerin ters gittiği şeklinde yorumladıklarında hata yaparlar. Evet, para sadece mübadele değerinden ötürü bir işe yarar *ancak para sadece mübadele anında bir işe yarıyor değildir*. Bu gerçek çoğunlukla göz ardı edilir. Para, birinin hesabında "atıl" vaziyette duruyorken de bir işe yarar, bir cimrinin "zulasında" duruyorken de...[13] Gelecekteki muhtemel bir alışveriş için şu anda bekletilmekte olan para, sahibine, şimdi veya gelecekteki herhangi bir anda onun arzu edebileceği bir alışverişi gerçekleştirebilme imkânı verir.

Tüm altınların birileri tarafından sahiplenilmesi gerektiği ve bundan ötürü tüm altınların birilerinin hesabında bulunuyor olması gerektiği unutulmamalıdır. Şayet toplumda 3000

13. Birinin hesabındaki nakit para hangi noktadan sonra onursuz bir "zula" olur ya da hangi noktadan sonra ihtiyatlı bir insan bir cimriye dönüşür? Sabit bir kriter belirlemek imkânsızdır. Bu yüzden "stokçuluk" iddiası genelde "A, B'nin A için uygun gördüğünden daha fazla nakit tutuyor" anlamındadır.

ton altın varsa bu 3000 ton altının tamamı sahiplenilmeli ve herhangi bir anda bireylerin hesaplarında bulunuyor olmalıdır. Toplumdaki tüm nakit hesaplarının toplamı daima toplam para arzına eşittir. Bu nedenle ironiktir ki gerçek dünyanın belirsizlikleri olmasaydı herhangi bir parasal sistem de var olamazdı! Her şeyin belirli olduğu bir dünyada hiç kimsenin nakit tutmak gibi bir arzusu olmayacak ve toplumdaki para talebi sınırsız bir şekilde düşecektir. Fiyatlar sonsuza kadar yükselecek ve parasal sistem çöküşe uğrayacaktır. Nakit hesaplarının varlığının rahatsız edici bir unsur olması ve parasal mübadeleye etki etmesi bir yana, para kullanan her ekonomide mutlaka gerekli olduğu su götürmezdir.

Ayrıca paranın "tedavül ettiğini" söylemek de yanıltıcıdır. Bu söylem, doğal bilimlerden alınan tüm diğer metaforlar gibi, mekanik bir süreç içinde insan iradesinden bağımsız olarak belli bir "hızda" akan bir şeyi çağrıştırmaktadır. Esasında para "tedavül" etmez, belli anlarda birinin nakit hesabından diğerininkine *aktarılır*. Paranın varlığı -bir kez daha söylemek gerekirse- insanların nakit tutma isteğine bağlıdır.

Bu bölümün başında "stokçuluğun" toplumda herhangi bir kayba asla yol açmadığını görmüştük. Şimdi para talebindeki değişimlerden kaynaklanan paranın fiyatındaki hareketlerin, toplumsal açıdan en az mal ve hizmetlerin arzındaki artışlarda olduğu kadar fayda getirdiğini göreceğiz. Toplumdaki nakit hesaplarında bulunan toplam paranın toplam para arzına eşit ve onunla aynı şey olduğunu görmüştük. Diyelim ki para arzı 3000 tonda sabit olsun. Şimdi herhangi bir sebeple -belki giderek artan bir endişeden ötürü- insanların nakit talebinin arttığını varsayalım. Bu talebi karşılamak mutlaka toplumun faydasına olacaktır. Peki toplam para miktarı sa-

bitken bu talep nasıl karşılanacak? Şu şekilde: insanların eldeki nakde daha fazla değer atfetmesiyle birlikte para talebi yükselecek ve fiyatlar düşecektir. Sonuç olarak aynı miktarda bulunan toplam nakit para artık daha yüksek "reel" değere sahip olacaktır. Yani malların fiyatlarına oranla ya da yerine getirmesi gereken iş açısından artık daha yüksek bir değere sahip olacaktır. Kısacası toplumun sahip olduğu efektif nakit miktarı yükselmiş olmaktadır. Buna karşın nakit talebindeki bir düşüş ise daha fazla harcamaya ve daha yüksek fiyatlara yol açacak, toplumun daha düşük efektif nakit talebi mevcut toplam nakdin daha fazla iş yapmasıyla karşılanmış olacaktır.

Sonuç olarak paranın fiyatında para arzındaki değişimlerden kaynaklanan değişiklikler sadece para biriminin geçerliğini değiştirdiği için toplumsal bir faydaya üretmemekte ancak nakit *talebindeki* değişimlerden kaynaklanan iniş çıkışlar toplumun daha çok veya az oranda nakit ile paranın yaptığı işleri yerine getirme yönündeki talebini karşıladığı için toplumsal bir fayda *üretmektedir*. Öte yandan artan bir para *arzı* toplumun daha *etkin* (yani satın alım gücü daha yüksek) nakit talebinin gerçekleşmesine *engel olacaktır*.

İnsanlara sorulduğunda neredeyse her zaman mümkün olduğu kadar çok paraya sahip olmak istediklerini söylerler! Fakat aslında istedikleri şey daha çok para birimi (daha çok altın veya "dolar") değil, daha *etkin* para birimleri, yani paranın satın aldığı mal ve hizmetler üzerinde daha büyük bir hâkimiyetten ibarettir. Toplumun para arzını artırarak para talebini karşılayamayacağını görmüştük. Çünkü daha fazla para arzı her bir ons altının geçerliğini *zayıflatacak* ve para gerçekte daha önce olduğundan daha çok olmayacaktır. İnsanların yaşam standardı (altının parasal olmayan kullanım

alanı dışında) madenlerden daha fazla altın çıkararak yükselmez. İnsanlar nakit hesaplarında daha efektif bir altın görmek istiyorlarsa bunu ancak fiyatların düşmesi ya da her bir onsun geçerliğinin artması sayesinde elde edebilirler.

10. Fiyat İstikrarı mı?

Bazı düşünürler serbest bir para sisteminin "fiyat düzeyini (yani para biriminin fiyatını) istikrarsız hale getireceği için" akıllıca olmadığını savunmaktadır. Onlara göre para, hiç değişmeyen sabit bir ölçüt olmak durumundadır. Bu sebeple onun değeri ya da satın alım gücü de istikrarlı hale getirilmelidir. Serbest piyasada paranın fiyatı gerçekte de dalgalanacağı için bu konuda devlet yönetimi özgürlüğü iptal ederek istikrarı temin etmelidir.[14] Zira istikrar, örneğin borçlu ve alacaklı arasında adaleti sağlayacak, borçlunun borç aldığı dolarları aynı altın onsuyla ya da borç aldığı zamankiyle aynı olan satın alım gücüyle geri ödemesini sağlayacaktır.

Halbuki borçlular ve alacaklılar paranın satın alım gücünde yaşanabilecek değişimlere karşı kendilerini korumak isterlerse bunu serbest piyasada çok kolay bir şekilde yapabilirler. Sözleşme yaparken geri ödeme miktarının, paranın değerindeki değişimlere ilişkin belli bir endeks yardımıyla hesaplanan bir miktar olacağı hususunda anlaşma sağlayabilirler. İstikrarcılar uzun süredir böyle tedbirleri savunur ama ilginçtir ki bu istikrardan en çok istifade edecek olan borçlular ve alacaklılar bu fırsatı çok az değerlendirmiştir. O halde devlet, kendisini özgürce reddetmiş olan insanlara belli "fay-

14. Devletin bunu nasıl yapacağı bu noktada önemsizdir. Bu yöntem temelde para arzına yönelik değişimlerin devlet tarafından kontrol edilmesiyle ilgilidir.

daları" zorla dayatmalı mıdır? Görünen o ki iş insanları bu müzmin belirsizlik dünyasında piyasa şartlarına ilişkin kendi öngörü becerilerine dayanarak şanslarını denemeyi tercih etmektedir. Ne de olsa paranın fiyatı piyasadaki herhangi bir serbest fiyattan çok farklı değildir. Diğer fiyatlar bireylerin taleplerindeki değişimlere bağlı olarak değişebildiğine göre paranın fiyatı niye değişemesin?

Suni bir istikrar esasında piyasanın işini ciddi anlamda bozar ve ona engel olur. Daha önce işaret ettiğimiz gibi, bu durumda insanların ellerinde tuttukları nakit paranın reel oranını değiştirme arzusuna ket vurulmuş olur ve nakit para oranını fiyatlara göre değiştirme fırsatı tamamen ortadan kalkmış olur. Ayrıca toplum açısından daha yüksek bir yaşam standardı, sermaye yatırımının sonuçlarıyla elde edilmektedir. Daha yüksek bir üretkenlik fiyatların (ve maliyetlerin) düşmesine yol açtığı için serbest girişimin sonuçlarını tüm topluma dağıtarak bütün tüketicilerin yaşam standardını yükseltir. Fiyat düzeyinin düşmesini zor kullanarak engellemek yükselen yaşam standardının yayılmasına engel olur.

Hasılı para "sabit bir ölçüt" değildir. O bir mübadele aracı olarak işlev gören bir maldan ibarettir. Onun değerinde tüketici taleplerine cevap veren bir esneklik en az piyasadaki diğer serbest fiyatlamalar kadar önemli ve faydalıdır.

11. Çoklu Para Sistemi

Buraya kadar paranın tamamen serbest bir ekonomide neye benzeyeceği hususunda şöyle bir izlenim edindik: altın veya gümüş bir mübadele aracı olarak kullanılır, rekabetçi özel firmalar tarafından basılan altın paralar ağırlığına göre

tedavüle girer, fiyatlar piyasada üretken kaynakların arzına ve tüketici taleplerine göre serbestçe dalgalanır. Fiyatların serbestliği para biriminin satın alım gücündeki hareket serbestliği anlamına gelir. Tüm malların fiyatlarındaki serbestliği ciddi şekilde sekteye uğratmadan paranın değerindeki hareketlere müdahale etmek mümkün değildir. Para serbest olduğunda serbest ekonomi düzensiz olmayacaktır. Aksine ekonomi, tüketicilerin arzularını karşılama konusunda hızlı ve etkin bir şekilde hareket edecektir. Bunun yanı sıra para piyasası da serbest olabilir.

Buraya kadar tek bir madenin (altının) para olduğunu varsayarak problemi basite indirmiştik. Şimdi *iki* ya da daha fazla madenin, mesela altın ve gümüşün dünya piyasasında para olarak tedavülde bulunduğunu varsayalım. Muhtemelen bir bölgede altın, bir başka bölgede de gümüş para olacak, yahut her ikisi de bir arada tedavül ediliyor olacaktır. Altın aynı ağırlıktayken gümüşten daha kıymetli olduğu için daha büyük çaplı işlemlerde, gümüş ise daha küçük çaplı işlemlerde kullanılacaktır. İki para, içinden çıkması imkânsız bir karışıklığa sebep olur mu? Devlet mutlaka bu işe el atıp bu ikisi arasında sabit bir kur mu belirlemelidir (bimetalizm)? Yahut ("tek bir standart" belirleme adına) bunlardan birini para olmaktan çıkarmalı mıdır?

Piyasa kısıtlanmadığında er geç tek bir madenî para olarak tesis etmesi çok olasıdır. Fakat geçtiğimiz yakın asırlar boyunca gümüş, altın karşısında ısrarlı bir duruş sergiledi. Buna rağmen devletin piyasayı, iki parayı bir arada kullanma ahmaklığından korumak için bile bu işe el atması gerekmez. Zira gümüş (örneğin küçük bozukluk olarak vb.) elverişliliğinden ötürü tedavülde kalmıştır. Altın ve gümüş rahatlıkla

bir arada tedavül edilebilir ve tarih boyunca edilmiştir de... Bu iki madene yönelik talep ve onların arzı birlikte bu ikisi arasındaki kuru belirler ve bu kur, *tıpkı bir başka fiyat gibi*, değişen güçlere ayak uydurmak için sürekli dalgalanacaktır. Mesela bir zaman 16:1 oranında takas edilen altın ve gümüş onsu bir başka zaman 15:1 oranında takas edilebilir. Hangi madenin hesap birimi olarak kullanılacağı piyasadaki somut koşullara bağlı olacaktır. Şayet altın hesap birimi olursa pek çok işlem altın onsu üzerinden hesaplanacak, gümüş onsu ise altın cinsinden serbestçe dalgalanan fiyatlarla alınıp satılacaktır.

Her iki madenin birer biriminin satın alım gücü ve aralarındaki kurun daima orantılı olmaya meyledeceği aşikârdır. Eğer malların fiyatları gümüş cinsinden olduğunda altın cinsinden olan fiyatların on beş katı oluyorsa bu ikisi arasındaki kur 15:1 civarında olacaktır. Öyle değilse bile öyle olana kadar alım satım yapılacaktır. Yani örneğin altın/gümüş kuru $^{1}/_{20}$ iken gümüş cinsinden fiyatlar altın cinsinden fiyatların on beş katıysa insanlar derhal mallarını altın karşılığında satıp gümüş satın alacak, sonra o gümüşle tekrar mal alıp bu süreçte çok iyi para kaldıracaklardır. Bu durum satın alma gücü paritesini çok hızlı bir şekilde yeniden kuracak; altın, gümüş karşısında ucuzlarken gümüş cinsinden fiyatlar yükselecek ve altın cinsinden fiyatlar düşecektir.

Hasılı serbest piyasa sadece para serbest iken değil, aynı zamanda tedavül edilen birden fazla para varken bile son derece düzenlidir.

Serbest bir para ne türden bir "standart" sunar? Burada önemli olan söz konusu standardın devlet kararı ile dayatılmıyor olmasıdır. Piyasa kendi haline bırakıldığında altını tek

para olarak (altın standardı), gümüşü tek para olarak (gümüş standardı) yahut daha büyük ihtimalle her ikisini dalgalı serbest kurda para olarak (paralel standart) tesis edebilir.[15]

12. Para Depoları

Şimdi yine serbest piyasanın para olarak altını tesis ettiğini varsayalım (kolaylık olması açısından gümüşü unutalım). En elverişli şekilde olsa dahi altını taşımak ve alışverişte kullanmak genelde zor ve tuhaf olacaktır. Büyük çaplı işlemlerde birkaç yüz kilo altını taşımak hem garip hem de masraflıdır. Toplumsal ihtiyaçları karşılamak için her zaman hazır olan serbest piyasa derhal imdada yetişecektir. Her şeyden önce altının bir yerde saklanması gerekir. Uzmanlaşma, her türden işte olduğu gibi depolama işinde de verimlilik elde etmenin en iyi yoludur. O halde piyasada belli firmalar depolama hizmetinde başarılı bir iş çıkaracaklardır. Bazılarının altın depoları olacak ve çok sayıda kişinin altınlarını depolayacaklardır. Tıpkı her depo için söz konusu olduğu gibi depolanan malların sahiplik hakkı depolama işlemi sonunda kendisine verilen bir tür *depo makbuzu* üzerinden tespit edilecektir. Bu makbuz, onu taşıyan kişiye ne zaman isterse mallarını o anda teslim hakkı tanımaktadır.

15. Paralel standardın tarihsel örnekleri için bkz. W. Stanley Jevons, *Money and the Mechanism of Exchange*, Londra: Kegan Paul, 1905, s. 88-96; Robert S. Lopez, "Back to Gold, 1252", *Economic History Review*, Aralık 1956: 224. Altın para basımı modern Avrupa'da, aşağı yukarı Cenova ve Floransa ile aynı anda ortaya çıkmıştır. Floransa bimetalizmi tesis ederken "Cenova, onun aksine devlet müdahalesini mümkün olduğu kadar kısıtlama ilkesine uygun olarak, farklı madenlerden üretilen paralar arasında sabit bir kur dayatmaya çalışmadı" (*a.g.e.*). Paralel standart teorisi hakkında bkz. Mises, *Theory of Money and Credit*, s. 179f. Bir ABD ayar bürosu yetkilisi tarafından, ABD'nin paralel standarda geçmesi için önerilen bir teklif hakkında bkz. I. W. Sylvester, *Bullion Certificates as Currency*, New York, 1882.

Bu depo da bir başka işletmeden farklı olmayan bir şekilde, yani sunduğu saklama hizmeti karşılığında bir ücret alarak kâr sağlayacaktır.

Serbest piyasada altın depolarının da aynen diğer depolar gibi iş yapması ve yaygınlaşmasını beklemek için her türlü sebep mevcuttur. Esasında para söz konusu olduğunda depo işi daha da önemli bir rol oynamaktadır. Tüketime yönelik tüm diğer malların bir süre sonra depoyu terk edip üretim ya da tüketim süreçlerinde kullanılması gerekir. Fakat daha önce de gördüğümüz gibi para esasen fiziksel anlamda "kullanılmamakta", ya diğer mallar karşılığında mübadele edilmekte ya da ileri tarihli bir mübadelede bu amaçla kullanılmak için bekletilmektedir. Kısaca para, bir kişiden diğerine aktarıldığında kullanılıp tüketilmiş olmamaktadır.

Bu sebeple *altının fiziksel olarak el değiştirmesi işi, kolaylığından ötürü yerini er geç depo makbuzlarının el değiştirmesine bırakacaktır*. Bir an için Smith ve Jones'un, altınlarını aynı depoda sakladığını varsayalım. Jones, 100 ons altın karşılığında Smith'e bir araba satmış olsun. Bu ikisi isterlerse Smith'in makbuzunu götürüp altınlarını teslim alması, ardından onları Jones'un ofisine nakliye etmesi ve Jones'un da gidip bu altınları tekrar kendi hesabına yatırması gibi masraflı bir sürecin içinden geçebilirler. Yahut bunun yerine büyük ihtimalle çok daha kolay olan şu yolu seçerler: Smith, Jones'a 100 ons altın kıymetinde bir depo makbuzu verecektir.

Bu sayede para karşılığındaki depo makbuzları gitgide bir *para ikamesi* olarak rol oynamaya başlar. Giderek daha az işlemde altın hareket eder ve daha fazla işlemde onun yerine altın alacağını ifade eden belgeler kullanılır hale gelir. Piyasa bu işi geliştirdikçe bu ikame sürecinin önünde üç sınır ortaya

çıkacaktır. Bunlardan *birincisi* insanların bu para depolarını *-bankaları-* nakit yerine kullanma sınırıdır. Yani eğer Jones herhangi bir sebepten ötürü bir bankayla çalışmayı arzu etmiyorsa Smith'in gerçek altın ile ödeme yapmak zorunda olacağı aşikârdır. *İkinci* sınır *her bir bankanın* müşteri tabanıdır. Başka bir deyişle *farklı* bankaların müşterileri arasında ne kadar çok işlem gerçekleşirse o kadar sık altın transferi yapılacaktır. Jones ve Smith farklı bankaların müşterileri olduğunda Smith'in bankası (veya kendisi) altını Jones'un bankasına transfer edecektir. *Üçüncü* sınır müşterilerin, bankalarına güven duymasıyla ilgilidir. Mesela banka yetkililerinin suç işlediğini öğrenecek olsalar muhtemelen o banka çok kısa sürede işini kaybedecektir. Bu açıdan tüm depolar iyi niyete dayalı diğer ticari işler gibi birbiriyle aynı konumdadır.

Bankalar büyüyüp onlara duyulan güven de sağlamlaştıkça müşteriler, pek çok durumda bu belgelere (banknot) dair haklarını da bankaya devredip, *onun yerine açık hesaplar kullanmayı* daha uygun bulacaktır. Para âleminde bunlara *banka mevduatı* denir. Dolayısıyla müşterilerin elinde bir defter bulunacak ve onlar ne zaman bir alışveriş yapacak olsa makbuz belgelerini transfer etmek yerine deposuna hitaben, hesabının belli bir bölümünü filanca kişiye aktarmak üzere bir emir yazacaktır. Mesela bu örneğimizde Smith, hesabından 100 ons altının Jones'a aktarılması hususunda bankasına emir verecektir. Bu yazılı emre *çek* denir.

İktisadi açıdan bir banknot ile banka mevduatı arasında hiçbir fark olmadığı açıktır. Her ikisi de depolanmış altına dair sahiplik temsil eder, her ikisi de para ikamesi olarak el değiştirir ve her ikisinin de kullanımı anılan üç sınıra tabidir. Dolayısıyla müşteri kendisi açısından hangisi daha ko-

laysa onu seçecek; ister banknot, ister mevduat kullanacaktır.[16]

Peki tüm bu işlemlerin sonucunda para arzına ne oldu? Banknotlar veya mevduatlar "para ikamesi" olarak kullanıldığında, altın miktarı aynı kaldığı halde ekonomideki efektif para arzı artmış mı olur? Kesinlikle hayır. Çünkü para ikameleri, gerçekte depoda duran altınlara dair birer makbuzdan ibarettir. Eğer Jones depoya gidip 100 ons altın yatırır ve karşılığında bir makbuz alırsa bu makbuz piyasada para olarak kullanılabilir fakat yalnızca altının *yerine*, onun daha pratik hali gibi kullanılabilir, ona ek olarak değil. Bu durumda depoda duran altın efektif para arzının bir parçası değil, makbuz sahibinin istediği zaman teslim alabileceği bir *rezerv* olacaktır. O halde ikamelerin kullanımında meydana gelebilecek artış veya azalışlar para arzında bir değişikliğe yol açmayacaktır. Çünkü para arzının toplam miktarı değil, *formu* değişmiş olmaktadır. Dolayısıyla bir toplumun para arzı 10 milyon ons altın ise ve bunun 6 milyonu bankalara yatırılıp karşılığında altın banknotu alındıysa, efektif para arzı 4 milyon ons altın artı 6 milyon ons altına denk gelen banknot olacaktır. Toplam para arzı aynıdır.

Gariptir ki pek çok insan, bankalar böyle "%100 rezerv" ile iş yaparsa (altın makbuzu daima altını temsil ederse) para kazanmalarının mümkün olmayacağını iddia etmiştir. Oysa gerçekte herhangi bir depo açısından nasıl sorun yoksa onlar için de bir sorun yoktur. Neredeyse tüm depolar malları depoda tutarlar (%100 rezerv). Hatta bunun aksi onlar açısından bir sahtekârlık ya da hırsızlık olarak değerlendirilir.

16. Bir üçüncü tür para ikamesi çok küçük değerde bozukluk olarak kullanılan *kıymetsiz madeni para*lardır. Bunlar aslında banknotlar gibidir, sadece kâğıt yerine adi metal üzerine "basılmaktadır".

Onlar müşterilerine sundukları hizmet karşılığında aldıkları ücretten gelir elde ederler. Bankalar da kendi hizmetlerini aynı şekilde ücretlendirebilirler. Eğer müşterilerin bu yüksek ücretleri ödemeyeceği şeklinde bir itiraz getirilirse bankaların sunduğu hizmetlere o kadar da talep olmadığı anlaşılır. Böyle bir durumda onların hizmetlerinden yararlanmanın ücreti tüketicilerin uygun bulduğu düzeylere inecektir.

Şimdi bir parasal iktisatçı açısından en zorlu problem ile karşı karşıya gelmiş bulunuyoruz: "kısmi rezerv bankacılığının" değerlendirilmesi. Serbest piyasada kısmi rezerv bankacılığına izin verilmeli midir, yoksa buna bir sahtekârlık olarak mı bakılmalıdır? Bankaların uzun süre %100 rezervde kalmadığı iyi bilinmektedir. Hem para depoda uzun süre kaldığı için hem de insanlar depodan teslim aldıkları altının oraya bıraktıkları altının ta kendisi olup olmadığını genelde umursamadığı için bankalar, kendilerini, bu paranın bir kısmını kendi işlerinde kullanmaktan alıkoyamazlar. Banka bu durumda başkalarının parasını kendi hesabına kullanarak para kazanmaya yönelmiş olur.

Eğer bankalar doğrudan altını borç verirlerse makbuzlar kısmen geçersiz olmuş olur. Böyle bir durumda arkalarında altın olmayan bazı makbuzlar var demektir. Kısacası bu banka, gerektiği anda tüm yükümlülüklerini birden yerine getiremeyeceği için bilfiil müflis durumdadır. Müşterileri talep edecek olsa hepsinin malını onlara teslim etmesi mümkün olmayacaktır.

Bankalar genelde altın kabul etmeksizin karşılıksız, yani orada olmayan ve olması da mümkün olmayan altınlara dair "sözde" depo makbuzları basar, sonra da bunları belli bir kâr ile borç verirler. Bunun iktisadi etkisi bir öncekiyle aynıdır.

Yani depolarda duran altından daha fazla makbuz basılmış olmaktadır. Bankanın yaptığı şey, yüzündeki değerin tamamını altın olarak temsil etmesi gereken ama gerçekte hiçbir şeyi temsil etmeyen depo makbuzları basmaktan ibarettir. Sözde makbuzlar, onlara güvenen piyasaya tıpkı gerçek makbuzların girdiği gibi girer ve bu sayede ülkenin efektif para arzına eklenmiş olurlar. Yukarıdaki örnekte, eğer bankalar 2 milyon onsluk karşılıksız sözde makbuz basacak olsalar ülkenin para arzı 10 milyon onstan 12 milyon ons altına yükselmiş olur. En azından bu üçkâğıt fark edilene ve ıslah edilene kadar... Şu durumda toplumun bankada tuttuğu 4 milyon ons altına ek olarak 6 milyonu karşılıklı olan 8 milyon ons para ikamesi bulunmaktadır.

Sözde makbuzların basılması tıpkı madenî paraların kalpazanlığı gibi bir *enflasyon* örneği teşkil eder. Bunu ileride inceleyeceğiz. *Enflasyon, bir ekonomide parasal maden artışıyla karşılanmayan her türlü para arzı artışı* olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla kısmi rezerv ile çalışan bankalar doğaları gereği enflasyonist kurumlardır.

Bu bankaları savunanlar buna şu şekilde karşılık vermektedir: Bankalar tıpkı diğer işletmeler gibi risk alarak iş yapar. Kuşkusuz tüm mevduat sahipleri alacaklarını talep etseler dolaşımda olan makbuzlar depodaki altın miktarından fazla olduğu için bankalar iflas edecektir. Fakat bankalar, herkesin altınlarını talep etmeyeceğine dair -genellikle haklı çıkan- bir ihtimale oynarlar. Fakat "kısmi rezerv" bankası ile tüm diğer işletmeler arasındaki büyük fark şudur: diğer iş insanları ya kendi özsermayelerini ya da borç aldıkları sermayeyi kullanır ve şayet ileri bir tarihte geri ödemek üzere borç alırlarsa, o tarihte yükümlülüklerini yerine getirmek için ellerinde yeteri

kadar para olmasını sağlarlar. Smith bir yıl için 100 ons altın borç alsa bir yıl sonunda elinde 100 ons altın olması için gerekeni yapar. Fakat banka mevduat sahiplerinden borç almamaktadır. Zira o, altını belli bir ileri tarihte geri ödemeyi vadetmemektedir. Onun yerine makbuzların karşılığını, ne zaman talep edilirse o anda altın cinsinden geri ödeyeceğini vadetmektedir. Kısaca banknot ya da banka mevduatı bir borç ya da alacak değil, bir başkasının malına ilişkin bir depo makbuzudur. Ayrıca bir iş insanı borç aldığında ya da verdiğinde para arzını artırmış olmaz. Çünkü borç verilen fonlar *tasarruf edilmiş* olan fonlardır, yani mevcut para arzının bir kısmı tasarruf sahibinden borç alan kişiye aktarılmıştır. Lakin bankanın ihraç ettiği belgeler piyasaya sokulmuş sözde makbuzlar olduğu için para arzını suni şekilde artırmaktadır.

O halde bir banka normal iş yapma riskini alıyor değildir. O diğer tüm iş insanları gibi varlıklarının oranını yükümlülüklerinin zaman programına göre ayarlamamakta, yani belli tarihlerde günü gelen giderlerini ödeyebilmek için elinde yeteri kadar para bulundurma gibi bir işle ilgilenmemektedir. Aksine onun tüm yükümlülükleri anlık iken varlıkları öyle değildir.

Banka havadan yeni para yaratmakta, diğerleri gibi para kazanmak için hizmet üretip satmak zorunda kalmamaktadır. Kısaca söylemek gerekirse banka *zaten* ve her an için iflas etmiş durumdadır ama onun iflası ancak müşterilerin şüphelenip bankaya "hücum" etmesiyle ortaya çıkmaktadır. Başka hiçbir iş alanında "hücum" diye bir olay yoktur. Başka hiçbir iş sadece müşterileri kendilerine ait olan malı teslim almak istediği için bir gecede iflasa sürüklenmez. Başka hiçbir iş doğru bir ölçüm ile buharlaştığı fark edilecek şekilde sahte para yaratmaz.

Kısmi rezerv banka parasının korkunç iktisadi etkileri bir sonraki başlıkta ele alınacaktır. Burada bu konuyu, böyle bir bankacılığın ahlaki açıdan, gerçek bir serbest piyasada, herhangi bir hırsızlıktan daha fazla var olma hakkına sahip olmayacağını belirterek sonuçlandırıyoruz. Banknotların ve mevduatların yüzünde, deponun daima altın rezervlerini tam olarak elinde tuttuğunun belirtilmemiş olduğu doğrudur. Ancak banka bu belgeleri, ibraz edildiği anda itfa edeceğinin sözünü vermektedir. Bu nedenle sahte bir makbuz düzenlediği an sözünü tutup tüm banknotları ve mevduatları itfa etmesi imkânsız hale geleceği için sahtekârlık yapmış olmaktadır.[17] Dolayısıyla sahte makbuz düzenleme işi gerçekleştiği an sahtekârlık da gerçekleşmiş olmaktadır. *Hangi* makbuzların sahte olduğu ise (tüm makbuzlar görünürde aynı olduğu için) ancak bankaya yönelik bir hücum gerçekleştikten *sonra* ortaya çıkabilir ve geç kalan hak sahiplerinin eli boş kalır.[18]

Özgür bir toplumda sahtekârlık yasadışı olacak ise kısmi rezerv bankacılığı da bundan payını almalıdır.[19] Bir an için

17. Amasa Walker, *The Science of Wealth*, 3. baskı, Boston: Little, Brown, 1867, s. 139-41; ayrıca kısmi rezerv paranın sorunlarına dair mükemmel bir tartışma için bkz. s. 126-232.

18. Liberteryen bir sistem (depo sahibinin mevduat sahibine herhangi bir homojen malı iade etmesini mümkün kılan) "genel antrepo makbuzlarını"; konşimento, rehin makbuzu, ambar makbuzu vb. gibi belli malların sahipliğini ifade eden "özel antrepo makbuzları" olarak değerlendirebilir. Genel antrepo makbuzunda depo, malları müşterisine ait mallar olarak değil, kendi malları gibi telakki etmeye eğilimli olur. Bu, bankaların yapmakta olduğu şeyin ta kendisidir. Bkz. Jevons, *Money and the Medium of Exchange*, s. 207-12.

19. Sahtekârlık dolaylı hırsızlıktır. Çünkü bedeli teslim alındığı halde tamamlanmayan bir sözleşme söz konusudur. Eğer A, B'ye üzerinde "kahvaltılık gevrek" yazan bir kutu satsa ve kutunun içinden saman çıksa, A'nın sahtekârlığı gerçekte B'nin malına yönelik bir hırsızlıktır. Aynı şekilde namevcut malları gösteren depo makbuzları da bu mallara sahip olduğunu düşünen kişilere yönelik bir sahtekârlık olacaktır.

sahtekârlığın ve kısmi rezerv bankacılığının serbest olduğunu, bankaların, altını geri verme yükümlülüğünü sadece talep edildiğinde yerine getirmek durumunda olduğunu düşünelim. Bu konuda tek bir başarısızlık o an itibarıyla iflas etmek anlamına gelecektir. Böyle bir sistem "serbest bankacılık" olarak bilinmektedir. Peki bu durumda büyük çapta bir sahte para ikamesi üretilecek ve suni şekilde yeni para mı yaratılmış olacaktır? Pek çok kişi böyle olacağını varsayarak "vahşi bankacılığın" para arzını astronomik şekilde şişireceğini düşünmüştür. Oysa "serbest bankacılık" bunun tam aksine bugün sahip olduğumuzdan çok daha "sağlam" bir parasal sisteme yol açmıştır.

Bankalar yukarıda bahsettiğimiz üç sınıra tabi olarak epey katı bir kontrol altında iş yapmışlardır. Her şeyden önce herhangi bir bankanın genişlemesi, bir başka bankaya altın kaptırabilmesiyle sınırlanmış olur. Zira bir banka ancak *kendi* müşteri tabanının sınırları içerisinde para arzını genişletebilir. Mesela A bankasının, 10.000 ons altın mevduatına ek olarak 2.000 ons sahte altın makbuzu ihraç edip muhtelif girişimlere borç olarak verdiğini ya da menkul kıymetlere yatırdığını varsayalım. Bu menkul kıymetlerin eski sahipleri (ya da borçlular) bu parayı çeşitli mal ve hizmetlere harcayacaktır. Piyasada dolaşan para en nihayetinde bir *başka* bankanın (B) müşterisi olan birine ulaşacaktır.

Bu noktada B bankası bu makbuzun altın karşılığını tahsil etmek için A bankasına müracaat edecek ve altın B bankasının deposuna transfer edilecektir. Her bir bankanın müşteri tabanı ve müşterilerin birbiriyle yaptığı ticaret hacmi ne kadar geniş ise her bir banka için kredi ve para arzını genişletme imkânı da o ölçüde geniş olacaktır. Zira bankanın müşte-

ri tabanı dar olursa yaratılan para kısa bir süre sonra tahsil edilecektir. Oysa banka, daha önce de gördüğümüz üzere yükümlülüklerinin bir kısmından fazlasını yerine getirebilecek kadar kaynağa sahip değildir. Bu açıdan iflas riskini bertaraf etmek üzere bir banka, müşteri tabanı ne kadar dar olursa altının o kadar büyük bir kısmını rezerv olarak tutacak ve daha az yayılacaktır. Eğer her bir ülkede herkes için bir tek banka varsa, toplumda iki kişiye bir banka düşen bir duruma kıyasla çok daha fazla parasal genişleme imkânı söz konusu olacaktır. O halde diğer her şey sabitken, ne kadar çok banka varsa onlar o kadar küçük olacak ve para arzı da bir o kadar "sağlam" ve iyi olacaktır. Benzer şekilde bir bankanın müşteri tabanı, banka ile çalışmak istemeyen kişilerin sayısıyla da sınırlı olacaktır. Banka parası yerine gerçek altın kullanmayı tercih eden insanlar ne kadar fazla olursa banka kaynaklı enflasyon için de o kadar kısıtlı bir imkân söz konusu olacaktır.

Diyelim ki bankalar bir kartel oluşturdu ve birbirlerinin makbuzlarını mahsuplaşarak tahsil etmeme konusunda anlaştılar. Hatta banka parasının tüm dünyada kullanımda olduğunu varsayın. Bankaların genişlemesinin önünde herhangi bir sınır kalır mı? Elbette müşterilerin bankalara olan güveni hâlâ mevcut olan sınırlardan biridir. Fakat banka kredileri ve para arzı daha çok yayıldıkça gitgide daha çok müşteri rezerv oranının düşmesinden kaygılanmaya başlayacaktır. Gerçek anlamda özgür olan bir toplumda bankacılık sisteminin iflasıyla ilgili gerçeğin farkında olanlar banka karşıtı dernekler kurarak müşterileri çok geç olmadan paralarını çekmeye teşvik edeceklerdir. Hasılı, banka hücumlarını teşvik edecek dernekler ya da bunların kurulma riski parasal genişlemeyi durdurabilecek yahut tersine çevirebilecektir.

Bu tartışma hiçbir şekilde, serbest piyasada çok önemli ve hayati bir fonksiyona sahip olan *kredi* uygulamalarını eleştirme niyetiyle yapılmamaktadır. Bir kredi işleminde bir taraf elindeki parayı (şimdiki mal) ileri bir tarihte ödenecek olan bir alacak (gelecek mal) karşılığında mübadele eder ve faiz, şimdiki mallara gelecekteki mallardan daha çok değer verildiğini göstermektedir. Halbuki banknotlar ve mevduatlar *kredi değildir*. Onlar birer depo makbuzudur. Banka depolarında bulunan nakde (ör. altın) yönelik sahiplik belgeleridir. Borçlu, vadesi geldiğinde borcunu geri ödeyeceğini garanti eder ama kısmi rezerv bankacısı asla dolaşımda olan yükümlülüklerinin küçük bir kısmından fazlasını geri ödeyemez.

Bir sonraki başlıkta devletin parasal sisteme müdahalesinin çeşitli formlarını inceleyeceğiz ki bunların çoğu sahte para üretimini önlemek için değil, bilakis enflasyonun önündeki bu ve başka sınırları ortadan kaldırmak için tasarlanmıştır.

13. Özet

Özgür bir toplumda paranın ne olduğuna dair ne öğrendik? Tüm paraların serbest piyasa tarafından, kullanışlı bir malın mübadele aracı olarak seçilmesinden kaynaklandığını ve öyle olmak zorunda olduğunu öğrendik. Para birimi, altın ve gümüş gibi parasal olan mala dair bir ağırlık biriminden ibarettir. Özgür bir sistemde para olarak seçilen malların şekli ve formu özgür bireylerin gönüllü tercihlerine bırakılır. Dolayısıyla özel para basımı ancak herhangi bir ticari faaliyet kadar meşru ve değerlidir. Paranın "fiyatı" ekonomideki tüm mallar açısından onun satın alma gücünü ifade eder ve bunun ne olacağı para arzı ile her bireyin para talebine bağlıdır. Devletin, paranın fiyatını sabitlemeye yönelik herhangi bir

hamlesi insanların para talebinin karşılanmasına müdahale eder. Eğer insanlar birden çok metali para olarak kullanmayı daha uygun bulacak olursa bu ikisinin piyasada birbirine karşı kuru, arz ve talebe göre belirlenir ve onların satın alma gücüne denk olmaya meyleder. Piyasanın bir metali para olarak seçmesi için yeterli miktarda arz varsa bu arzın artması bu malın parasal fonksiyonunu artırmaz. Para arzındaki bir artış, ekonomiye hiçbir katkısı olmadan her bir ons paranın geçerliğini zayıflatır. Fakat altın ve gümüş stokundaki bir artış daha fazla (mücevher, endüstriyel amaçlar vb.) *parasal olmayan* talebi karşıladığı için toplumsal açıdan faydalıdır. Enflasyon (para ikamelerinde, maden stoku tarafından karşılığı olmayan artış) hiçbir zaman toplumsal bir fayda üretmez, yalnızca bir grup insana bir başka grubun pahasına fayda sağlar. Mülkiyete yönelik haksız bir müdahale olan enflasyon serbest piyasada gerçekleşme imkânı bulamaz.

Özetlemek gerekirse özgürlük, tüm ekonomiyi nasıl idare ediyorsa bir parasal sistemi de o kadar muhteşem bir şekilde idare edebilir. Pek çok yazarın düşüncesinin aksine parada kapsamlı bir devlet müdahalesini gerektirecek hiçbir özel hususiyet bulunmamaktadır. Burada da özgür insanlar tüm iktisadi ihtiyaçlarını en iyi ve en hızlı şekilde karşılayacaklardır. Parada da insanlığın tüm diğer medeni faaliyetleri gibi "özgürlük düzenin evladı değil, anasıdır".

III. Devletin Paraya Karışması

1. Devletin Gelirleri

Devletlerin gelirleri, diğer organizasyonların aksine, sundukları hizmet karşılığında aldıkları ücret değildir. Dolayısıyla devletler, diğerlerinin yüzleştiğinden farklı bir iktisadi sorunla yüzleşmektedir. Diğerlerinden daha fazla mal ve hizmet edinmek isteyen bireyler diğerlerinin arzu ettiği mal ve hizmetlerden daha çok üretmek durumundadır. Devletler ise sadece sahibinin rızası olmadan ondan daha fazla mal tırtıklamanın başka bir yolunu bulmaya ihtiyaç duyarlar.

Bir takas ekonomisinde devlet yetkilileri kaynaklara ancak bir yolla el koyabilirler: *ayni* olarak. Parasal bir ekonomide *parasal* varlıkları gasbedip ardından o parayı devlet için mal ve hizmet alımında kullanmak ya da yandaş gruplara teşvik olarak aktarmak çok daha kolaydır. Bu türden gasba *vergileme* denir.[20]

20. Mallara doğrudan el koymak, bu nedenle artık parasal gasp kadar yaygın değildir. Öncekinin hâlâ devam eden örnekleri kamulaştırma adı altında yapılan yasal istimlak, askerî güçleri işgal edilmiş alanlarda konaklatmak ya da iş gücünün zorunlu müsaderesidir (ör. zorunlu askerlik ya da jüri görevi, işletmeleri vergi kaydı tutmaya zorlama ve stopaj vergisi alma gibi).

Fakat vergileme çoğunlukla pek sevilmez ve daha az ihtiyatlı olunan günlerde sıklıkla devrimlere zemin hazırlar. Paranın ortaya çıkması insanlığa bir nimet olsa da devlete, kaynakları gasbetmenin daha sinsice bir yolunu bahşetmiştir. Serbest piyasada para kazanmanın yolu başkalarının arzu ettiği mal ve hizmetleri üretip onlara satabilmekten ya da (uzun vadede başka işten daha kârlı olmayan) madencilikten geçer. Devlet kalpazanlığın -yani havadan para yaratmanın- bir yolunu bulursa altın çıkarmakla veya hizmet satmakla uğraşmadan kendi parasını üretebilir, sonra da tüm kaynakları, vergilendirmeye karşı duyulan öfkeyi canlandırmadan, kurnazca ve fark edilmesi neredeyse imkânsız bir şekilde ele geçirebilir. Hatta kalpazanlık, aslında mağdurlarında bile eşsiz bir refah illüzyonu da yaratabilir.

Kalpazanlık besbelli ki enflasyonun bir diğer adıdır. Her ikisi de standart altın ya da gümüş olmayan ama aynı şekilde işlev gösteren yeni "para" yaratma sürecidir. İşte burada devletlerin niçin tabiatı gereği enflasyonist olduğunu görmekteyiz: çünkü enflasyon devletin, halkın kaynaklarına el koyabilmesinin güçlü ve sinsice bir yolu, vergilemenin ise daha az acılı ama çok daha fazla tehlikeli bir formudur.

2. Enflasyonun İktisadi Etkileri

Enflasyonun iktisadi etkilerini değerlendirmek için bir grup kalpazanın işe koyulması halinde neler olduğunu anlamamız gerekir. Bir an için ekonominin 10.000 ons altın arz ettiğini, -çok akıllı ve tespit edilmesi zor olan- kalpazanların ekonomiye 2.000 "ons" daha para pompaladığını düşünelim. Bunun sonuçları ne olur? Kalpazanların bundan kazanç elde edeceği çok açıktır. Yeni yaratılan parayla mal ve hizmetler

satın alırlar. Meşhur *New Yorker* karikatüründeki bir grup kalpazan, eserlerini temaşa ederken şöyle söylemektedir: "Perakende satışları iyi bir doping alacak." Aynen. Yerel harcamalar *gerçekten de* iyi bir doping alır. Yeni para ekonomik sistem içindeki yolunu tek tek katedip yayılırken fiyatları da yukarı çıkarır. Daha önce gördüğümüz gibi yeni para her bir doların geçerliğini zayıflatır. Fakat bu zayıflatma hem zaman alır hem de eşit değildir. Bu esnada kimileri kazanırken kimileri kaybeder. Hasılı, kalpazanlar ve onların yakınında bulunan perakendeciler, satın aldıkları şeylerin fiyatlarında artış olmadan önce gelirlerini artırmış olurlar. Fakat ekonominin merkezine uzak olup henüz yeni parayı eline almamış olanlar gelirlerinde artış olmadan önce satın aldıkları şeylerin fiyatlarının arttığını görürler. Ülkenin bir başka ucundaki perakendeciler ise zarar ederler. Yeni parayı ilk kez edinenler, en son edinenlerin pahasına kazanç elde etmiş olurlar.

O halde enflasyon genel bir toplumsal fayda üretmez. Onun yerine serveti yarışta geri kalanlardan alıp ilk gelenlere doğru yeniden dağıtır. Doğrusu enflasyon bir yarıştır: yeni parayı en erken ele geçirmenin yarışı... Geç kalanlar -zarar edenler- genellikle "sabit gelirli" olan gruplardır. Din adamları, öğretmenler, maaşlı çalışanlar yeni parayı edinme konusunda diğerlerinin ciddi biçimde gerisinde kalırlar. Zarar edenler özellikle sabit gelir sözleşmelerine, fiyatların enflasyondan ötürü yükselmesinden önceki günlerde yapılan sözleşmelere bağlı olanlardır. Hayat sigortasından yararlananlar, yıllık ödenek alanlar, emekli maaşıyla geçinen emekliler, uzun vadeli kira sözleşmesi yapmış mal sahipleri, tahvil sahipleri veya diğer alacaklılar, parayı elinde tutanlar vs. enflasyonun asıl yükünü taşıyacaktır. Onlar "vergilendirilenlerdir".[21]

21. "Muhafazakârlar" tarafından enflasyonun mağdur ettiği "dul ve yetim-

Enflasyonun başka yıkıcı etkileri de vardır. Enflasyon, ekonomimizin kilit taşı olan ticari planlamayı bozar. Fiyatların hepsi aynı anda ve aynı oranda değişmediği için işletmeler açısından geçici olan ile kalıcı olanı ayırt etmek ve tüketicilerin talepleri ile ticari faaliyetlerin maliyetlerini doğru şekilde hesaplamak çok zor hale gelir. Örneğin muhasebe pratiğinde bir varlığın "maliyeti", işletmenin ona ödediği miktar üzerinden deftere işlenir. Lakin enflasyon işin içine girdiğinde, o varlığın yıpranması halinde onu yenisiyle değiştirmenin maliyeti deftere kaydedilmiş olandan çok daha fazla olacaktır. Sonuç olarak işletme muhasebesi enflasyon esnasında kârlarını olduğundan çok daha fazla göstermiş olacak ve yatırımlarının arttığını zannederken sermayesini bile tüketiyor olabilecektir.[22] Hissedarlar ve gayrimenkul sahipleri de buna benzer bir şekilde enflasyon döneminde, gerçekte "gelir" olmayan bir sermaye geliri elde etmiş gibi görünecektir. Hatta bu esnada bu gelirlerin bir kısmını harcarken aslında farkında olmadan özsermayelerini tüketiyor olabilirler.

Enflasyon, hayalî kârlar yaratarak ve iktisadi hesaplamayı bozarak serbest piyasanın, verimli firmaları ödüllendiren ve verimsiz firmaları cezalandıran sistemini sekteye uğratır. Neredeyse tüm firmalar kazanıyormuş gibi görünür. Herhangi bir "satıcılar sektöründeki" genel atmosfer tüketiciye sunulan mal ve hizmetlerin kalitesinde bir düşüşe yol açar. Çünkü tüketiciler kalite düşüşü formundaki fiyat artışlarına genelde

---

ler" için gösterilen endişeyi küçümsemek moda oldu. Fakat bu yüzleşilmesi gereken en önemli sorunlardan biri. Dul ve yetimlerden çalarak elde edilmiş parayla çiftçileri ve silahlanmayı desteklemek gerçekten "ilericilik" mi?

22. Bu hata en eski ekipmanı kullanan firmalarda ve en çok sermaye çeken sektörlerde en yüksek boyutlarda olur. Dolayısıyla enflasyon zamanında bu sektörlere, olmaması gereken sayıda firma girer. Bu hesaplama hatasının daha ayrıntılı bir izahı için bkz. W. T. Baxter, "The Accountant's Contribution to the Trade Cycle", *Economica*, Mayıs 1955: 99-112.

daha az direnç gösterirler.[23] Enflasyonda yapılan işlerin kalitesi çok daha derin bir sebebe bağlı olarak da düşer: fiyatların sürekli arttığı bir ortamda insanlar "voliyi vurma" düşüncesine öylesine kendilerini kaptırır ki ciddi çabayı hor görmeye başlarlar. Enflasyon ayrıca tutumluluğu cezalandırır ve borç almayı teşvik eder. Çünkü borç alınan her miktar, satın alma gücü borç alındığı dönemdekinden daha düşük paralarla geri ödenecektir. Bu sebeple borç alıp daha sonra geri ödemek, birikim yapıp borç vermekten daha cazip hale gelir. Dolayısıyla enflasyon ışıltılı bir "refah" atmosferi yaratarak genel yaşam standardını düşürür.

Neyse ki enflasyon sonsuza kadar devam etmez. Çünkü insanlar önünde sonunda sahip oldukları paranın satın alma gücündeki düşüşün farkına vardıkları için bunun bir vergileme olduğunu da fark ederler.

Fiyatlar yükseldiğinde insanlar ilk önce şöyle düşünürler: "Bu pek normal değil, herhalde acil bir durum söz konusu. Alacağım şeyleri erteleyeyim de fiyatların tekrar eski haline gelmesini bekleyeyim." Bu, enflasyonun ilk safhasındaki genel tutumdur. Bu kanı fiyat artışını dizginleyerek enflasyonu da gizlemiş olur. Çünkü para talebi yükselmiş olmaktadır. Lakin enflasyon ilerledikçe insanlar fiyatların, kalıcı bir enflasyonun etkisi altında devamlı olarak yükselmekte olduğunu fark eder. Bu durumda insanlar "fiyatlar 'yüksek' ama ben yine de şimdi alayım çünkü fiyatlar daha da yükselecek" diye düşünmeye başlar. Bu safhada para talebi azalmaya başlar ve fiyatlar para arzındaki artışa oranla *çok daha fazla* yükselmeye başlar. Bu noktada genellikle devlet yükselmekte olan fiyatların yol açtığı "para kıtlığını rahatlatmak için" müdahale

23. "Geçim endekslerinin" çok ilgi gördüğü bugünlerde fiyatları, endekse yansımayacak şekilde yükseltme konusunda güçlü bir müşevvik mevcuttur.

etmeye davet edilir ve bu, fiyat artışını daha da hızlandırır. Bir süre sonra ülke bu yapay büyümenin patlama anına ulaşır ve insanlar "elimdeki sürekli değer kaybeden bu paradan kurtulmak için ne olursa olsun bir şeyler satın almalıyım" diye düşünmeye başlar. Para arzı birdenbire fırlar, para talebi dibe vurur, fiyatlar astronomik olarak yükselmeye başlar. İnsanlar vakitlerinin çoğunu paradan kurtulmak için yeni yollar bulmaya ayırdığı için üretim sert bir şekilde düşer. Parasal sistem fiilen çökmüş durumdadır ve ekonomi başka paralara yönelir. Eğer tek bir ülkeyi ilgilendiren bir enflasyon ise bu yabancı para yahut başka madenler olabileceği gibi takas şartlarına geri dönüşü bile içerebilir. Parasal sistem enflasyonun etkisiyle çökmüş durumdadır.

Bu *hiper-enflasyon* durumu Fransız Devrimi esnasında basılan *assignat* banknotları, Amerikan Devrimi esnasında basılan *Continental* banknotları ve özellikle de 1923'te yaşanan Alman krizi ile 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Çin'de ve başka yerlerde yaşanan krizler üzerinden tarihsel örneklere sahiptir.[24]

Son olarak enflasyonun bir suçu da yeni üretilen para işletmelere kredi olarak verildiğinde enflasyonun berbat bir "konjonktür dalgasına" yol açmasıdır. Nesiller boyu fark edilemeyen bu sessiz ama ölümcül süreç şu şekilde işler: bankacılık sistemi devletin himayesi altında yeni parayı üretip firmalara kredi olarak verir. İş insanları açısından yeni fonlar hakiki yatırım gibi görünür fakat bu fonlar serbest piyasa yatırımlarının aksine gönüllü tasarruflardan kaynaklanmamaktadır. Yeni para iş insanları tarafından çeşitli projelere yatırılır, işçilere daha yüksek ücret olarak ya da diğer üretim

24. Alman örneği hakkında bkz. Costantino Bresciani-Turroni, *The Economics of Inflation*, Londra: George Allen and Unwin, 1937.

faktörlerine bedel olarak ödenir. Yeni para ekonominin her yerine yayıldıkça insanlar tüketim/tasarruf oranlarını yeniden belirlemeye meylederler. Kısacası, insanlar eğer gelirlerinin yüzde yirmisini tasarruf ve yatırıma yönlendiriyor ve geri kalanı tüketiyorlarsa işletmelere borç verilen yeni para tasarruf oranını ilk başta olduğundan daha yüksekmiş gibi gösterir. Yeni para topluma yayıldıkça bu $^{20}/_{80}$ oranı yeniden kurulur ve pek çok yatırımın aslında lüzumsuz olduğu fark edilir. Enflasyonun şişirmesiyle yapılan lüzumsuz yatırımların tasfiyesi konjonktür dalgasının *bunalım* evresini oluşturur.[25]

3. Para Basımının Zorunlu Tekeli

Devletin kalpazanlığı kendi gelirine ekleyebilmesi için serbest piyasanın aksi yönünde katedilmesi gereken uzun bir yol vardır. Devlet işleyen bir serbest piyasayı doğrudan işgal ederek kendi kâğıt biletlerini bastıramaz. Aniden böyle bir şey yapsa devletin parasını kabul edecek çok az insan olur. Modern zamanlarda bile "geri kalmış ülkelerdeki" pek çok insan devletin parasını reddedip altın ile ticaret yapma konusunda ısrar etmiştir. O yüzden devletin istilası çok daha sinsice ve aşamalı olmak durumundadır.

Birkaç yüzyıl öncesine kadar bankalar olmadığı için devletin bankacılık mekanizmasını kullanarak bugün olduğu gibi büyük çapta enflasyon yaratması mümkün değildi. Tedavülde yalnızca altın ve gümüş varken ne yapabilirdi?

Her büyük devletin attığı ilk adım *para basma* işinde mutlak bir tekel yaratmak olmuştur. Bu, para arzının denetimini ele

25. Daha fazlası için bkz. Murray N. Rothbard, *America's Great Depression*, Princeton, N.J.: D. Van Nostrand, 1963, bölüm I.

almak için vazgeçilmez bir araçtır. Madenî paraların üstüne kralın ya da lordun resmi basılır. Bu noktada para basmanın kraliyete ya da feodal "egemenliğe" dair temel bir imtiyaz olduğu efsanesi yayılır. Para basma tekeli devlete, halk değil, o ne kadarlık madenî paralar istiyorsa onları piyasaya sürme imkânı verir. Bunun sonucu olarak piyasadaki para çeşitliliği zoraki bir şekilde azaltılır. Buna ek olarak darphane isterse para basma maliyetinden daha yüksek (senyoraj), isterse ona denk bir ücret (brassaj) alabileceği gibi isterse de bu işi ücretsiz de yapabilir. Senyoraj bir tekel ücretidir ve külçeyi sikkeye çevirme işinin maliyeti üzerine özel bir ağırlık yükler. Öte yandan ücretsiz darp sikke üretimini külçeye nazaran daha çok teşvik etmiş olacağı için başkalarının faydalandığı para basma işinin ücretini vergi mükelleflerine ödetir.

Devletler para basma tekelini ele geçirdikten sonra para birimi için kullanılan *ismin* paranın ağırlığıyla olan ilişkisini ortadan kaldırmak için ellerinden geleni yapmaya çalıştılar. Bu her bir devletin dünya piyasasındaki ortak paraya uyum sağlama mecburiyetini ortadan kaldırması açısından çok önemli bir adımdı. Altın veya gümüşe dair gram, tane gibi isimleri kullanmak yerine her devlet -güya- parasal vatanseverlik adına kendi ulusal para birimini yaygınlaştırmaya çalıştı: dolar, mark, frank vb. Bu değişim devlet kalpazanlığının en iyi yolu olan tağşişi mümkün hale getirdi.

4. Tağşiş

Tağşiş devletin, güya parasal standardı koruma adına özel firmalara basmayı yasakladığı paraların bizzat kalpazanlığını yapma yöntemidir. Devlet, kimi zaman paraların içindeki altını gizlice daha basit bir maden ile değiştirerek adi türden

sahtekârlık yapardı. Daha yaygın olarak ise darphane, ülkedeki tüm parayı eritip yeniden kalıplara dökerek tebaaya aynı nominal "pound" veya "mark" değerinde parayı daha hafif sikkeler ile geri öderdi. Artakalan altın ve gümüş onslar kral tarafından cebe indirilerek onun şahsi masraflarını karşılamada kullanılırdı. Bu yolla devlet, korumaya söz verdiği standardın ta kendisini defalarca kez yeniden tanımlayarak hilekârlık yapmıştır. Tağşişten elde edilen gelir yöneticiler tarafından "senyoraj" adı altında mağrurca gasbedilmiştir.

Hızlı ve şiddetli tağşiş Orta Çağ'da neredeyse tüm Avrupa ülkelerinin bir alametifarikasıydı. Örneğin 1200 yılında 98 gram gümüş olarak tanımlanan Fransız *livre tournois* parası 1600 yılında sadece 11 gramlık bir parayı ifade etmekteydi.

Yalnız İspanya'da yerleşmiş olan Müslüman Araplar *dinar* konusunda çarpıcı bir örnek sergilemiştir. *Dinar*, ilk kez basıldığı yedinci yüzyılın sonlarında 4,25 gramdı. Araplar bilhassa parasal hususlarda çok güvenilir olduğundan 12'nci yüzyılın ortalarında *dinar* halen 3,9 gram ağırlığındaydı. İspanya, Hristiyan krallar tarafından fethedildikten hemen sonra, 13'üncü yüzyılın başlarında *dinar* (sonraki adıyla *maravedi*) 0,9 gram ağırlığına geriledi. Daha sonra altın para iyiden iyiye hafifletildiği için tedavülden çekilerek 17 gramlık *gümüş* paralarla değiştirildi. Sonra bu da tağşişe uğratıldı ve *maravedi* 15'inci yüzyılın ortalarında 0,1 grama gerileyerek yine tedavül edilemeyecek kadar küçültüldü.[26]

---

26. Tağşiş hakkında bkz. Elgin Groseclose, *Money and Man,* New York: Frederick Ungar, 1961, s. 57-76.
(**Çevirmenin notu**: Yazarın eserde kullandığı "*gold grain*" (altın tanesi) ve "*silver grain*" (gümüş tanesi) adlı birimler grama çevrilerek aktarılmıştır. Kıymetli madenlerde 1 "tane" (*grain*) 0,065 grama denk gelen bir ölçü birimidir.)

5. Gresham Yasası ve Para Basma

a. Bimetalizm

Devlet, toplumun ilgisini kendisinin sebep olduğu enflasyondan çekip serbest piyasanın -sözümona- kötülüğüne yöneltmek için fiyat kontrolleri dayatır. Daha önce gördüğümüz gibi "Gresham Yasası" ya da "suni olarak değeri artırılmış paranın suni olarak değeri azaltılmış parayı piyasadan dışlaması" fiyat kontrollerinin genel sonuçlarına bir örnek teşkil eder. Devlet bununla fiilen bir para türüne diğeri cinsinden bir tavan fiyat belirlemiş olur. Tavan fiyat, bu uygulamadan zarar gören (suni olarak değeri azaltılmış) paranın kıtlaşmasına (stoklanmasına veya ithalata yönlendirilmesine) yol açar ve onun yerine değeri suni olarak artırılmış para tedavül etmeye başlar.

Gresham Yasası'nın en eski örneklerinden biri olan yeni ve yıpranmış para örneğinde bunun nasıl sonuç verdiğini görmüştük. Devletler para kelimesinin anlamını ağırlıktan adede çevirmek ve para birimlerini toplumun değil, kendi ihtiyaçlarının gereğini karşılayacak şekilde belirlemek suretiyle yeni ve yıpranmış paraları -farklı ağırlıkta olmalarına rağmen- aynı birimle tanımlar. Bunun sonucunda insanlar tam ağırlığa sahip paraları ya stoklar ya da ihraç eder, düşük ağırlığa sahip paraları ise tedavüle sokarlar ve devletler de bizzat kendilerinden kaynaklanan bu durum karşısında "spekülatörlere", yabancılara veya genel olarak serbest piyasaya lanet edip iftiralar savururlar.

Gresham Yasası'nın bir başka önemli sonucu ise daimî "standart" probleminde kendini gösterir. Serbest piyasanın, her biri piyasa arzı ile taleplerine göre dalgalanan kurlarda altın ve gümüşten "paralel standartlar" tesis edebildiğini gör-

müştük. Devletler bu olayları biraz "sadeleştirerek" piyasaya yardım etmek için bu işe el atmaya karar vermiş ve altın ile gümüş arasındaki kur, mesela yirmi onsa bir ons gibi bir orana sabitlense işlerin ne kadar da kolay hale gelebileceğini düşünmüşlerdir! Böyle olduğunda her iki para da her zaman sabit bir kurda tedavül edebilir ve -daha önemlisi- devlet sonunda parayı adet yerine ağırlığıyla değerlendirme derdinden kurtulabilirdi. Mesela Ruritanya halkı tarafından bir ons altının yirmide biri olarak tanımlanan "rur" adlı para birimini düşünelim. Devletin halkı, 'rur'un, altınla zayıf bir bağı bulunan ama asıl kendisine ait bir değeri olan soyut bir para birimi olduğuna ikna etmesinin ne kadar önemli olduğunu görmüştük. Peki bunu yapmanın, altın ile gümüş arasındaki kuru sabitlemekten daha iyi bir yolu olabilir mi? Böyle olduğunda "rur" sadece yirmide bir ons ağırlığında altını değil, *aynı zamanda* bir ons ağırlığında gümüşü ifade eder hale gelir ve aslında altın ağırlığına dair bir birim olan "rur" kelimesinin asıl anlamı kaybolmuş olur. Bundan sonra insanlar "rur"u devletin iyi ve faydalı amaçlar uğruna belirlediği, altın ve gümüşün belli ağırlıklarına tekabül eden ve kendi başına da bir anlamı olan somut bir şey olarak algılamaya başlarlar.[27]

Şimdi altın ağırlıkları konusunda millî veya vatansever isimlerden kaçınmanın önemini görmüş oluyoruz. Böyle bir etiket dünyaca bilinen ağırlık birimlerinin yerine geçtiğinde devletlerin para birimini manipüle ederek ona kendine ait bir hayat vermesi çok daha kolay hale gelmektedir. Bimetalizm olarak da bilinen sabit altın/gümüş kuru bu işi çok temiz bir şekilde halletmiş fakat öteki, millî parayı sadeleştirme işini yerine getirmemiş ve burada da Gresham Yasası devreye

27. Ruritanya, Anthony Hope'un *The Prisoner of Zenda* (*Zenda Mahkûmu*) adlı romanında geçen kurgusal bir Avrupa ülkesidir. (ç. n.)

girmiştir. Devlet genellikle bimetal kurunu serbest piyasada cari olan kura göre (ör. $^{1}/_{20}$) ayarlar. Fakat piyasa kuru arz ve talebe bağlı olarak, tıpkı piyasadaki tüm fiyatlar gibi zamanla değişir. Değişimler gerçekleştikçe sabit bimetal oranı er geç anlamsızlaşır ve söz konusu değişim ya altını ya da gümüşü aşırı değerli hale getirir. Bunun sonucunda mesela altın piyasadan yok olup cari hesaplara, kara borsaya veya ihracata doğru akarken gümüş yurtdışından ve cari hesaplardan iç piyasaya akarak Ruritanya ülkesinde tedavül edilen tek para olur. Asırlar boyunca tüm ülkeler, değeri böyle ansızın değişen madenî paraların belalı etkileriyle boğuşmak durumunda kalmıştır. Önce gümüş iç piyasaya akar, altın kaybolur, sonra da piyasadaki nispi fiyatlar değiştikçe bu sefer altın piyasaya akar ve gümüş kaybolur.[28]

Bimetalik bozulmayla geçen bu bezdirici yüzyıllardan sonra nihayet devletler tek bir metali standart olarak seçmiş ve bu da genelde altın olmuştur. Gümüş ise "bozukluk para" statüsüne düşmüş ve küçük birimlerle tam olmayan ağırlıklarda tedavül edilir hale gelmiştir (bozukluk paranın basılması da devlet tarafından tekelleştirilmiş ve yüzde yüz altına dayalı olmadığı için para arzını genişletmenin yollarından biri olarak kullanılmıştır). Gümüşün para olmaktan çıkarılması muhtelif işlemlerde onu kullanmayı tercih eden çok sayıda kişiye hiç şüphesiz zarar vermiştir. Bimetalistlerin "gümüşe karşı suç" işlendiği yönündeki çığlıklarında doğruluk payı olduğu bir gerçektir ama asıl suç bimetalizmin paralel standart yerine dayatılması esnasında işlenmiştir. Bimetalizm, çözümü sistem içinde mümkün olmayan öyle zor bir duruma yol açmıştır ki

28. Gerçekte tağşiş çoğu zaman gizliden gizliye, devletlerin resmî altın-gümüş oranını piyasayla daha uyumlu hale getirme iddiası altında gerçekleşmiştir.

bunu aşmak için devletler ya tekrar tam parasal özgürlüğe (paralel standartlar) dönmek ya da iki metalden birini para olarak benimsemek (altın veya gümüş standardı) durumunda kalmıştır. Tam parasal özgürlük absürt ve aşırı idealist[29] kabul edildiği için genellikle benimsenen altın standardı olmuştur.

b. Yasal Ödeme Aracı

Devlet kurlar üzerinde nasıl fiyat kontrolü yapabildi? Adına *yasal ödeme aracı* denen bir aygıt ile... Para "nakit" işlemlerde kullanıldığı gibi geçmiş borçların ödenmesinde de kullanılmaktadır. Ülkede meşhur hale gelen ve hesaplama esnasında ağırlığı yerine ismi kullanılan para sayesinde sözleşmeler artık belli miktarda "para" ödenmesi koşuluyla yapılır hale gelmiştir. *Yasal ödeme aracına ilişkin kanunlar* işte o "paranın" ne olduğunu belirlemekteydi. Sadece altın veya gümüş "yasal ödeme aracı" olarak belirlendiğinde insanlar bu kanunların zararsız olduğunu düşündü. Oysa devletin parayı kontrol altına almasını sağlayacak tehlikeli bir örneğin tesis edilmekte olduğunu fark etmeleri gerekirdi. Eğer devlet orijinal paraya sadık kalsa yasal ödeme aracına ilişkin kanunları yersiz ve gereksiz olurdu.[30] Öte yandan devlet orijinal para tedavül-

29. Yazarın kullandığı *quixotic* (donkişotvari) kelimesi "aşırı idealist" olarak çeviriye yansıtılmıştır. (ç. n.)

30. Lord Farrer, *Studies in Currency 1898*, Londra: Macmillan, 1898, s. 43. *Sıradan sözleşme kanunları, herhangi bir para birimine özel birtakım işlevler veren bir kanun olmadan da gereken her şeyi yerine getirmektedir. Biz para birimi olarak resmî altın parayı benimsedik... Eğer ben 100 resmî altın ödeyeceğimi söylediysem beni 100 resmî altın ödemekle yükümlü tutacak herhangi bir yasal ödeme aracı kanununa gerek yoktur. Zira benim 100 resmî altın ödemem gerekiyorsa ben başka bir şey ödeyerek bu yükümlülüğü yerine getirmiş olamam.*

Yasal ödeme aracı kanunları hakkında bkz. Ludwig von Mises, *Human Action*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 1949, s. 432n. ve 444.

deyken daha düşük kalitede bir parayı da yasal ödeme aracı olarak belirleyebilirdi. Yahut borçların ödenmesinde yıpranmış paraların yenileriyle aynı değerde sayılmasına karar verebilir veya altın ve gümüş arasında sabit kur belirleyebilirdi. Bu durumda yasal ödeme aracına ilişkin kanunlar Gresham Yasası'nı devreye sokardı.

Yasal ödeme aracı kanunları belli bir paranın değerini suni olarak artırdığında bunun başka bir etkisi daha olur: bu, borçluları alacaklılar aleyhine kayırmaktadır. Çünkü borçlular bu durumda borçlarını borç aldıklarından daha kötü bir para ile geri ödeme hakkına kavuşmuş olurlar ve alacaklılar meşru bir şekilde hak sahibi oldukları paradan mahrum kalarak kazıklanırlar. Alacaklıların parasının bu şekilde gasbedilmesi sadece o anki borçluların işine yarar, *müstakbel* borçlular devletin alacaklıları yağmalamasının yarattığı kredi kıtlığının mağdurları olacaktır.

6. Özet: Devlet ve Para Basma

Zorunlu para basma tekeli ve yasal ödeme aracının kanunla belirlenmesi devletlerin, milletin parasını kontrol altına alma arzusunun zirve noktalarıdır. Her bir devlet bu kanunları teşvik etmek suretiyle rakip devletler tarafından basılan paraların tedavülünü engellemeye çalışmıştır.[31] Artık her ülkede sadece oradaki resmî para kullanılabilir hale gelmiş, uluslararası işlemlerde ise resmî olmayan altın ve gümüş külçeler kullanılır olmuştur. Bu durum dünya piyasasının belli bölgeleri arasındaki bağları koparmış, her bir ülkeyi diğerinden daha kopuk hale getirmiş ve uluslararası işbölümünü

31. Yabancı paraların kullanımı Orta Çağ'da oldukça yaygın olup ABD'de 19'uncu yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir.

aksatmıştır. Buna rağmen paranın tamamen madenî olması devlet kaynaklı enflasyona fazla alan bırakmamıştır. Nitekim bu sayede devletlerin yapabileceği tağşişin sınırları bulunmaktaydı. Her ülkenin altın ve gümüş kullanıyor olması her bir devletin kendi bölgesi üzerindeki kontrolünü denetim altına almaktaydı. Yöneticiler halen uluslararası bir madenî para disiplininin denetimi altındaydı.

Devletin parayı mutlak kontrol altına alması ve kalpazanlığının tartışmasız hale gelmesi ancak geçtiğimiz yüzyılda para ikamelerinin yaygınlaşmasıyla mümkün olabilmiştir. Altın ve gümüş cinsinden tam karşılığı olsa iktisadi bir rahatlık yaratabilecek olan kâğıt paranın ve banka mevduatlarının gelişmesi devletin, parayı ve tüm iktisadi sistemi kontrol altına almasının anahtarı haline gelmiştir.

7. Bankaların Ödeme Yapmama İzni

Bankaların ve para ikamelerinin yaygın olarak istihdam edildiği modern ekonomi devletin para arzı üzerindeki denetimini sıkılaştırması ve kendi kontrolünde enflasyona izin vermesi açısından altın fırsat sunmuştur. 12'nci başlıkta gördüğümüz gibi "serbest bankacılık" sisteminde herhangi bir bankanın enflasyon yaratma gücüne engel olan üç büyük sınır vardır: **(1)** her bir bankanın müşteri tabanı, **(2)** bankacılık sisteminin müşteri tabanı, **(3)** müşterilerin kendi bankalarına duyduğu güven. Her bir bankanın ya da bankacılık sisteminin müşteri tabanı ne kadar dar olursa yahut güven duygusu ne kadar zayıf olursa enflasyon önündeki sınırlar da o kadar katı olur. Devletin bankacılık sistemi üzerindeki kontrolü ve bu sisteme sunduğu ayrıcalıklar bu sınırların askıya alınmasına hizmet etmiştir.

Tüm bu sınırlar netice itibarıyla tek bir temel yükümlülük üzerine oturmaktadır: bankaların, söz verdikleri yükümlülükleri, talep edilmesi halinde yerine getirme ödevi. Kısmi rezerv sistemiyle çalışan hiçbir bankanın tüm yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğini görmüştük. Bunun tüm bankalar tarafından oynanan bir kumar olduğunu da gördük. Lakin özel mülkiyeti temel alan her sistemde sözleşmeye bağlı yükümlülüklerin yerine getirilmesi esastır. O halde devletin enflasyonu büyütmesinin en kaba yolu bankalara, yükümlülüklerini ödememe gibi özel bir imtiyaz tanıması olacaktır. Diğer herkes yükümlülüklerini ödemek ya da iflas etmek durumundayken bankalar kendi senetlerinin tahsil edilme talebini reddedebilecek ama aynı zamanda kendi borçlularından vade sonunda ödeme talep edebilecektir. Buna genelde "*suspension of specie payments*" denir.[32] Aslında "hırsızlık lisansı" daha uygun bir isim olurdu. Zira devletin izniyle sözleşmeleri yerine getirmeden iş yapmaya devam etmeye başka ne denebilir?

ABD'de bankacılık sistemiyle ilgili sorunlar yaşandığında madenî parayla ödemelerin durdurulması neredeyse bir gelenek haline gelmişti. Bu iş ilk önce 1812 yılındaki savaş esnasında başladı. Ülkedeki bankalarının çoğu Amerika'nın savaşa girmesine karşı olan New England'da yer almaktaydı. Bu bankalar savaşa yönelik kredi vermeyi reddediyordu. Bunun üzerine devlet diğer eyaletlerdeki yeni kurulmuş bankalardan borç aldı. Bu bankalar borçları verebilmek için yeni kâğıt para üretimi yaptılar. Enflasyon öylesine yükseldi ki yeni bankalara yönelik tahsilat talepleri akın akın gelmeye başladı. Bu konuda New England'ın daha ihtiyatlı bankaları da başı

32. Bankaların altın ve gümüş cinsinden ödeme yapmayı askıya alması. Bankalar bu durumda mevduat tahsilat işlemlerini altın ve gümüş ile değil, millî/merkezî bankaların banknotlarıyla yapmaktaydılar. (ç. n.)

çekmekteydi. Devlet ise parasının çoğunu savaş giderlerine harcamıştı. Sonuç olarak 1814 yılında 2 yıl süren (savaşın bitmesini de epey aşan) büyük bir "tahsilat tehiri" uygulandı.[33] Bu zaman zarfında bankalar altın ve gümüş cinsinden karşılığını ödemek zorunda kalmadan banknot üretebildiği için bir sürü yeni banka ortaya çıktı.

Bu tehir 1819, 1837, 1857 ve sonrasında yaşanacak olan pek çok ekonomik krizin öncülü oldu. Bu geleneğin bir sonucu olarak bankalar, enflasyondan ötürü iflas etmekten korkmalarına hiç gerek olmadığını fark etti ve bu da doğal olarak enflasyonu ve "vahşi bankacılığı" tetikledi. 19'uncu yüzyılın Amerika'sını "serbest bankacılığın" korkunç bir örneği olarak gösteren yazarlar her bir finansal krizde devletin görev ihmalinin ne derece önemli bir rol oynadığını görmeyi başaramamıştır.

Devletler ve bankalar toplumu kendi eylemlerinin adil olduğuna ikna etmiştir. Hatta kriz zamanlarında parasını geri almaya çalışan kişiler "millî olmamakla" ve çapulculukla itham edilmiş, bankalar ise sıkıntılı zamanlarda toplumu kurtarmakla methedilmiştir. Buna rağmen pek çok kişi bu süreçte sert bir tavır aldığı için bu duyarlılık, iç savaş öncesindeki meşhur "sert para" yanlısı *Jacksonian* hareketini meydana getirmiştir.[34]

ABD'de kullanılmış olmasına rağmen bankalara yönelik böyle dönemlik imtiyazlar modern dünyanın genel politikalarında pek tutmamıştır. Çünkü çok kaba ve çok rastgele (yükümlülüklerini hiçbir zaman yerine getirmeyen bankalara çok az müşteri geleceği için kalıcı olamayacak) bir araç

33. Bankaların mevduat ödemelerini askıya alması. (ç. n.)
34. Bkz. Horace White, *Money and Banking*, 4. Baskı, Boston: Ginn, 1911, s. 322-27.

olup devlete bankacılık sistemi üzerinde hiçbir denetim de vermemektedir. Nitekim devletlerin asıl istediği sadece bir enflasyon değil, tamamen kendileri tarafından kontrol edilen ve yönlendirilen bir enflasyondur. Yani bu gösteriyi sahneye koyacak olan bankalar olmamalıdır. Dolayısıyla çok daha sinsi, daha kurnaz ve daha kalıcı bir yöntem geliştirilerek medeniyetin bir göstergesi kılıfıyla topluma satılmıştır: merkez bankacılığı.

8. Merkez Bankacılığı: Enflasyonun Önündeki Sınırların Kaldırılması

Merkez bankacılığı artık modern tesisatçılık ve iyi yollar ile aynı kategoriye konmuştu: ona sahip olmayan tüm ekonomiler "geri", "ilkel" veya ümitsiz bir şekilde güncelin dışında kalmış kabul ediliyordu. Bizim merkez bankamız olan Federal Rezerv Sistemi Amerika tarafından 1913 yılında benimsenmiş ve bizi "ileri" ulusların seviyesine çıkaran bir gelişme olarak karşılanmıştır.

Merkez bankaları genelde özel bireylere ya da Amerika'da olduğu gibi özel bankalara ait olmakla birlikte daima hükümetin atadığı bürokratlar tarafından devletin bir kolluk gücü gibi idare edilmektedir. Merkez Bankaları *Bank of England* veya *Second Bank of the United States* gibi özel mülkiyete ait olduğunda beklenen kârları devletin her zamanki enflasyon arzusunu daha da körüklemektedir.

Bir merkez bankası hâkim konumunu devlet tarafından kendisine verilen *kâğıt para basma tekelinden* almaktadır. Bu onun gücünün arkasındaki sözü edilmeyen anahtardır. Bu ayrıcalığın merkez bankasına tanındığı her durumda istis-

nasız olarak özel bankalar banknot çıkarmaktan men edilmiştir. Özel bankalar ancak mevduat kabul edebilir. Eğer müşterileri mevduattan banknota geçmek isterse bankaların merkez bankasına müracaat etmesi gerekir. Yani merkez bankasının yüce makamı "bankerlerin bankası" olmaktadır. O bir bankerlerin bankasıdır çünkü bankerler onunla çalışmaya zorlanmıştır. Bunun sonucu olarak banka mevduatları yalnızca altın cinsinde değil, merkez bankası banknotları cinsinde de tahsil edilebilir. Bu yeni banknotlar sadece basit birer banknottan ibaret değildir. Bunlar merkez bankasının yükümlülükleridir. Merkez bankası ise devletin sihirli aurası ile kaplanmış bir müessesedir. Sonuçta bu bankanın tüm yetkililerini devlet atamakta, banka politikasını da devletin diğer politikalarıyla koordine etmektedir. Banknotları vergi yoluyla geri almakta ve onları yasal ödeme aracı olarak ilan etmektedir.

Bu düzenlemelerin sonucunda ülkenin tüm bankaları merkez bankasının müşterileri haline gelmiştir.[35] Altın özel bankalardan merkez bankasına doğru akmış, karşılığında topluma merkez bankası banknotları verilmiş ve altın kullanımı terk edilmiştir. Altın sikkelerin kullanımı "resmî" görüş tarafından hantal, eski moda, verimsiz ve antika "fetişizmi" gibi ithamlarla alaya alınmış, belki olsa olsa Noel'de çocukların çoraplarına konacak ama başka da bir işe yaramayacak bir şey gibi sunulmuştur. Oysa altın, külçeler halinde merkez bankasının o devasa mahzenlerinde yatarken ne kadar da güvenli, elverişli ve verimli olur! Bu propaganda ile beyni yıkanan ve devlete itibara dayalı banknotların kullanım ko-

35. ABD'de bankalar kanun zoruyla Federal Rezerv Sistemi'ne dâhil edilmiş ve hesaplarını Federal Rezerv Bankaları'nda tutmaları sağlanmıştır (Federal Rezerv Sistemine üye olmayan "devlet bankaları" rezervlerini üye bankalarda tutmaktadır).

laylığından etkilenen halk, giderek günlük işlemlerinde altın sikke kullanmayı terk etmiştir. Altın da acı bir şekilde merkez bankasına akmış ve orada "merkezîleştikçe" daha yüksek düzeyde para ikamesi enflasyonuna yol açmıştır.

ABD'de Federal Rezerv Kanunu bankaları, mevduatlarına karşılık asgari rezerv oranını tutmaya zorlamaktadır ve 1917'den beri bu rezervler sadece Federal Rezerv Bankasının mevduatlarından oluşmak zorundadır. Altın, bir bankanın rezervlerinin yasal bir unsuru olamaz. Altın, Federal Rezerv Bankasına yatırılmak zorundadır.

Tüm bu süreç toplumdaki altın alışkanlığını bitirerek milletin altınlarını devletin pek de tedbirli olmayan idaresine bırakmış ve onların neredeyse tamamen zahmetsiz bir şekilde müsadere edilmesine yol açmıştır. Uluslararası ticaret yapanlar büyük çaplı işlemlerde halen altın külçeleri kullanmakta olsa da onların, seçmen kitlesinin önemsiz bir bölümünü teşkil ettiği düşünülmüştür.

Toplumun altını bırakıp banknot kullanmaya ayartılabilmesini sağlayan şeylerden biri herkesin merkez bankasına duyduğu *büyük* güvendi. Tabii ki ülkenin neredeyse bütün altınlarına sahip olan ve devletin tüm gücü ve prestijiyle kendisine arka çıktığı merkez bankasının başarısız olması veya iflas etmesi mümkün değildi! Dahası tarih boyunca batmış bir tane merkez bankasının bile olmadığı da bir gerçektir, ama neden olmasın ki? Çünkü yazılı olmayan ama çok açık şekilde bilinen bir kurala göre "batmasına izin verilemez" de ondan! Eğer devletler zaman zaman özel bankalara ödemeleri durdurma izni verebiliyorsa kendi organı olan merkez bankasına sıkıntılı zamanlarda ödemeleri durdurma izni vermesi çok daha kolay olacaktır! Bunun merkez bankacılığı tarihindeki

örneği 18'inci yüzyılın sonlarında İngiltere, Bank of England'a ödemeleri durdurma izni verip bunu yirmi yıldan uzun bir süre devam ettirdiğinde ortaya çıkmıştı.

Böylelikle merkez bankası toplumun neredeyse sınırsız güveniyle donatılmış oldu. Bu zamana kadar toplum aslında merkez bankasına istediği her an kalpazanlık yapma ve iyi niyetinden de hiçbir zaman sual edilmeme izninin verildiğini fark edememişti. Bu şekilde merkez bankası devletin sanal bir kolu olup bankacılık sistemini iflastan korumak gibi önemli bir kamu hizmeti sunan devasa bir millî banka olarak algılanır hale gelmiştir.

Merkez bankası özel bankaları kamusal güvenle donatmaya devam etti. Bu daha zor bir işti. Merkez bankası bir "son kredi mercii" olarak hareket edecek, yani sıkıntı yaşayan herhangi bir bankaya her an için kredi vermeye hazır durumda olacaktı. Özellikle de pek çok bankadan aynı anda yükümlülüklerini yerine getirmeleri istendiğinde...

Devletler de halkı (pek çok müşterinin hilekârlıktan şüphelenerek paralarını geri istemesi gibi durumlarda) "banka hücumlarından" caydırmak suretiyle bankaları desteklemeye devam ettiler. Bazen, mesela 1933'teki zorunlu "banka tatilinde" olduğu gibi bankalara, ödemeleri durdurma izni verildi. Halkı bankalara hücuma teşvik etmeyi yasaklayan kanunlar çıkarıldı ve devlet, 1929'daki büyük bunalımda da olduğu gibi "bencil" ve "millî olmayan" altın "stokçularına" karşı mücadele verdi. Amerika, sürekli rahatsız eden banka iflasları sorununu en sonunda 1933 yılında Federal Mevduat Sigortası ile "çözdü". Federal Mevduat Sigortası Kurumu "sigortaladığı" banka mevduatlarının çok küçük bir oranında "rezerve" sahiptir ama halka devletin, sigorta altındaki tüm mevduatı geri ödeyebileceği

kadar yeni para basmaya hazır olduğuna dair (pekâlâ gerçek de olabilecek) bir izlenim verilmektedir. Sonuç olarak devlet, kontrolünde bulunan kamu itibarını merkez bankasına olduğu kadar tüm bankacılık sistemine de aktarmayı başarmıştır.

Devletlerin bir merkez bankası tesis ederek banka kaynaklı enflasyonun önündeki üç engelden ikisini -kaldırmadıysa daepey zayıflattığını görmüş olduk. Peki ya üçüncüsü, her bir bankanın müşteri tabanına ilişkin engel? Bu engelin kaldırılması merkez bankasının varlığının en önemli sebeplerinden biridir. Serbest bankacılık sisteminde herhangi bir bankadan kaynaklanan enflasyon, her bir bankanın müşteri tabanı çok sınırlı olduğu için er geç diğer bankaların tahsilat talebine yol açmaktadır. Halbuki merkez bankası tüm bankalara rezerv pompalayarak hepsinin aynı anda ve uyumlu bir hızda genişlemesini temin edebilir. Eğer tüm bankalar genişliyorsa herhangi bir bankanın diğerine ilişkin bir tahsilat problemi olmayacak ve her bir banka aslında kendi müşteri tabanının tüm ülke olduğunu görecektir. Hasılı, banka genişlemesinin önündeki sınırlar her bir bankanın müşteri tabanından tüm bankacılık sisteminin müşteri tabanına kadar iyiden iyiye kaldırılmıştır. Elbette bunun anlamı hiçbir bankanın, merkez bankasının istediği düzeyin ötesinde genişleyemeyecek olmasıdır. Bu şekilde devlet, nihayet bankacılık sisteminin enflasyonunu kontrol altına alma ve yönlendirme gücünü elde etmiş olmaktadır.

Bir merkez bankası tesis etmenin, enflasyonun önündeki sınırları kaldırmaya ek olarak doğrudan enflasyonist bir etkisi de bulunmaktadır. Zira merkez bankasından önce bankalar rezervlerini altın olarak tutmaktaydı ama şimdi tüm altın merkez bankasına aktarılmış ve karşılığında merkez bankası

nezdinde mevduat tanımlanarak bu mevduatlar ticari bankaların rezervleri haline getirilmiştir. Fakat merkez bankasının kendisi kendi yükümlülüklerinin sadece küçük bir kısmını karşılayabilecek kadar altın rezervine sahiptir! Dolayısıyla merkez bankasının kurulması ülkenin enflasyon potansiyelini fazlasıyla katlamış olmaktadır.[36]

9. Merkez Bankacılığı: Enflasyonun Yönlendirilmesi

Peki merkez bankası özel bankaları düzenleme işini nasıl ele alır? Bankaların "rezervlerini", yani onların merkez bankası nezdindeki mevduat hesaplarını kontrol ederek. Bankalar toplam mevduat yükümlülüklerinin belli bir oranında rezerv tutmaya çalışırlar ve ABD'de bankalar için asgari rezerv oranı kanunla belirlenerek devletin kontrolü kolaylaştırılmıştır. O halde merkez bankası rezerv oranını düşürmek ve rezervleri bankacılık sistemine aktarmak suretiyle ülke genelinde bir kredi genişlemesine izin vererek enflasyonu tetikleyebilir. Eğer bankalar 1:10 gibi bir rezerv/mevduat oranı tutuyorsa, bu durumda (gereken oranın üzerinde kalan) 10 milyon dolarlık "fazla rezerv" ülke genelinde 100 milyon dolarlık bir enflasyonu teşvik edecektir. Bankalar kredi genişlemesinden kazanç elde ettiği ve devlet bankaların batmasını neredeyse imkânsız hale getirdiği için bankalar mümkün olan en yüksek düzeyde kredi vermeye meyledecektir.

36. Federal Rezerv Sistemi'nin bu şekilde kurulması Amerika'daki bankacılık sisteminin genişleme gücünü üç katına çıkarmıştır. Federal Rezerv Sistemi aynı zamanda tüm bankalar için 1913'te %21 seviyesinde olan zorunlu karşılık oranını 1917'de %10'a düşürerek enflasyon potansiyelini iki katına çıkarmıştır. Böylelikle toplam enflasyon potansiyeli altı kat artmıştır. Bkz. Chester A. Phillips, T.F. McManus ve R.W. Nelson, *Banking and the Business Cycle*, New York: Macmillan, 1937, s. 23ff.

Merkez bankası piyasadan varlık satın alarak banka rezervlerini artırabilir. Örneğin banka Bay Jones'tan 1000 dolar değerinde bir varlık satın alırsa ne olur? Merkez bankası Bay Jones'a satın aldığı varlığın bedeli olarak 1000 dolar değerinde bir çek yazar. Merkez bankası bireysel hesap tutmadığından Bay Jones bu çeki kendi bankasına yatırır. Jones'un bankası bu çeki alıp Jones'u 1000 dolar mevduat ile alacaklandırır ve çeki merkez bankasına verir. Merkez bankası da bu bankayı 1000 dolar ek rezerv ile alacaklandırır. Bu 1000 dolar rezerv ülke genelindeki birçok banka arasında gidip geldikçe çoklu kredi genişlemesine yol açar.

Eğer merkez bankası bir bankadan herhangi bir varlığı doğrudan satın alırsa sonuç daha da aşikârdır. Satıcı banka rezervlerini artırır ve çoklu kredi genişlemesinin tabanı oluşmuş olur.

Merkez bankalarının satın almayı en çok sevdiği varlık şüphesiz devlet tahvilleridir. Devlet bu yolla kendi menkul kıymetleri için bir piyasa temin etmiş olur. Böylelikle devlet, yeni tahviller çıkartıp kendi merkez bankasına bunları satın alma emri vermek suretiyle kolaylıkla para arzını şişirebilir. Merkez bankası genelde devlet tahvillerinin piyasa fiyatını belli bir düzeyde tutma görevini üstlenerek bankaya doğru menkul kıymet akışı ve buna bağlı sürekli bir enflasyon sağlar.

Merkez bankası varlık satın almanın yanı sıra başka bir yöntemle de yeni banka rezervleri yaratabilir: kredi vererek. Merkez bankasının bu hizmet için diğer bankalara uyguladığı fiyata "reeskont oranı" denir. Elbette bankalar için borç alınmış rezervler, tamamen kendilerine ait olan rezervler kadar tatmin edici değildir. Zira borç alınmış rezervlerin geri ödeme baskısı vardır. Reeskont oranındaki değişiklikler toplumun

gündemini epey meşgul eder. Ancak gerçekte banka rezervlerinin miktarındaki veya zorunlu rezerv oranındaki hareketler bundan çok daha önemlidir.

Merkez bankası, bankalara veya halka varlık sattığında banka rezervlerini azaltmış olur ve para arzını azaltarak kredi daralması ve deflasyon yönünde baskı oluşturur. Ancak devletlerin doğası itibarıyla enflasyonist olduğunu görmüştük. Devletten deflasyonist bir eylem çıkmasına tarihte çok az ve geçici durumlarda rastlanır. Bir şey sıklıkla unutulmaktadır: deflasyon ancak kendinden önceki bir enflasyonun ardından meydana gelir. Çünkü sadece sözde makbuzlar itfa edilebilir, altın para değil.

10. Altın Standardından Çıkılması

Merkez bankasının kurulması bankaların kredi genişlemesinin önündeki engelleri kaldırmış ve enflasyonu harekete geçirmiştir. Fakat yine de tüm engelleri kaldırmamıştır. Hâlâ merkez bankasının kendisinden kaynaklanan bir sorun vardır. Çünkü vatandaşların merkez bankasına hücum etmesi ihtimal dâhilindedir ama pek olası değildir. Daha güçlü bir tehdit, altının diğer uluslara kaptırılmasıdır. Bir bankanın genişlemesi nasıl ki genişlemeyen bankaya altın kaptırması anlamına geliyorsa, bir ülkedeki parasal genişleme de altının diğer ülkelerdeki insanlara kaptırılmasına yol açmaktadır. Daha hızlı genişleyen ülkeler altın kaybı ve bankacılık sistemlerinden altın talep edilmesi tehlikesi altındadır. Bu durum 19'uncu yüzyılın klasik döngüsüydü: bir ülkenin merkez bankası kredi genişlemesi yaratır, fiyatlar yükselir, yeni para yerli banka müşterilerinden yabancı banka müşterilerine yayıldıkça daha fazla insan mevduatını altına dönüştürmeyi

talep ederdi. Merkez bankası da en sonunda bu süreci durdurur ve parasal standardı koruyabilmek için kredi daralması yaratırdı.

Yabancıların tahsilat talebinden kurtulmanın bir yolu vardır: merkez bankaları arasında işbirliği. Eğer tüm merkez bankaları aynı oranda enflasyon yaratma konusunda anlaşırsa hiçbir ülke bir diğerine altın kaybetmez ve tüm dünyada sınırsız enflasyon yaratılabilirdi ama her devlet kendi gücü konusunda kıskanç ve dış baskılara karşı tepkili olduğu için böyle bir işbirliği şu ana kadar mümkün olmadı. Buna en yakın uygulamalardan biri Amerika'nın 1920'lerde Büyük Britanya'ya yardım etmek ve onun ABD'ye altın kaybetmesine engel olmak için yaptığı Federal Rezerv anlaşmasıdır.

Yirminci yüzyılda devletler yoğun altın talepleriyle karşılaştığında deflasyon yapmak ya da kendi enflasyonlarını sınırlamak yerine daha basit bir şekilde "altın standardından çıktılar". Bu durumda merkez bankası banknotları artık standart para haline geldiği için merkez bankasının batması da imkânsız hale geldi. Kısaca söylemek gerekirse devlet nihayet borçlarını ödemeyi reddetti ve bankacılık sistemini bu külfetli yükümlülükten fiilen azat etmiş oldu. Sözde makbuzlar ilk önce karşılıksız olarak üretildi, sonra hesap günü geldiğinde altın tahsilatı ortadan kaldırılarak sistemin iflası utanmazca tamamlanmış oldu. Çok sayıda millî para isminin (dolar, mark, pound) altın ve gümüş ile alakasının koparılması işlemi şimdi sona erdi.

Başlangıçta devletler bunun kalıcı bir düzenleme olduğunu itiraf etmekten kaçındı. Onlar buna "*suspension of specie payments*"[37] adını verdi ve savaş ya da diğer "aciliyet" her ne

37. Bkz. Dipnot 33. (ç. n.)

ise sona erdiğinde devletin er geç yükümlülüğünü yine yerine getireceği varsayılmaktaydı. Bank of England 18'inci yüzyılın sonunda altın standardından çıktığında bu durum yirmi yıl sürmüş fakat Fransa ile savaşlar biter bitmez altın ödemelerinin tekrar başlayacağı varsayılmıştı.

Lakin geçici "tehirler" apaçık inkâra giden yola döşenmiş taşlardır. Sonuçta altın standardı devletin, keyfine göre açıp kapatabileceği bir musluk vanası değildir. Bir altın makbuzu tahsil edilebilir olsun ya da olmasın, tahsilat durdurulduğunda altın standardı ifadesinin kendisi bir şaka olur.

Altın paranın türünün tükenmesine doğru atılan bir diğer adım da "altın külçe standardının" kurulmasıydı. Bu sistemde para altın sikkeleri şeklinde tahsil edilemeyecek, yalnızca büyük ve yüksek değerli altın külçeleri halinde tahsil edilebilecekti. Bu fiilen altın tahsilatını dış ticaretle uğraşan küçük bir grup meslek erbabı ile sınırlamıştır. Artık gerçek anlamda bir altın standardı olmamakla birlikte devletler halen altına bağlı olduklarını iddia edebilmekteydi. 1920'lerde Avrupa'daki "altın standartları" bu tip sözde standartlar idi.[38]

Devletler en sonunda yabancılara ve "millî olmayan altın stokçularına" karşı müthiş bir suistimal ile resmî olarak ve tamamen "altını bıraktılar". Devletin kâğıdı artık *itibari* para (*fiat money*) standardı oldu. Bazen, özellikle merkez bankacılığı sistemi kurulmadan önce merkez bankasının değil, hazinenin kâğıtları itibari para oldu. Amerikan Continental banknotları, Greenback banknotları, iç savaş esnasında basılan Konfederasyon banknotları, Fransız *assignat* banknotları hep Hazine tarafından basılan itibari paralardır. Hazine de olsa

38. Bkz. Melchior Palyi, "The Meaning of the Gold Standard", *Journal of Business*, Temmuz 1941: 299-304.

merkez bankası da olsa itibari para üretiminin etkisi aynıdır: parasal standart her iki durumda da devletin merhameti altındadır ve banka mevduatları sadece devletin kâğıtları karşılığında tahsil edilebilir.

11. İtibari Para ve Altın Sorunu

Bir ülke altın standardını bırakıp itibari para standardına geçtiğinde mevcut "paranın" miktarını artırmış olur. Altın ve gümüş mal paralara ek olarak artık her bir devletin kendi itibari kurallarına göre yön verdiği bağımsız paralar ortaya çıkmıştır ve tıpkı altın ve gümüş için serbest piyasada bir kur olması gibi tüm bu çeşitli paralar arasında da piyasa kurları oluşacaktır. İtibari paraların kullanıldığı bir dünyada her bir para, kendi haline bırakılsa diğerlerine karşı serbest kurda dalgalanacaktır. Daha önce herhangi iki para arasındaki kur değerinin her ikisinin satın alma güçlerinin birbirine oranına göre belirlendiğini ve bunun da aslında bu paralar için söz konusu olan arz ve talebe bağlı olduğunu görmüştük. Bir para, altın makbuzu olmaktan itibari bir kâğıt olmaya dönüşürse onun kalitesine ve istikrarına duyulan güven sarsılır ve ona olan talep azalır. Dahası artık o paranın altınla bağı kesildiği için altına göre çok daha fazla miktarda olacağı anlaşılır. Altından daha fazla arz edilmesi ve ondan daha az talep edilmesi onun satın alma gücünü, dolayısıyla da altın karşısındaki kurunu çok hızlı bir şekilde düşürür. Devlet doğası itibarıyla enflasyonist olduğundan bu kur zamanla değer kaybetmeye devam edecektir.

Böyle bir değer kaybı devlet açısından utanç vericidir ve mal ithal etmeye çalışan vatandaşlara da zarar verir. Ekonomide altının varlığı, devletin kâğıtlarının değersizliğini sürekli ha-

tırlatması açısından ülkedeki kâğıt paranın her an yerini alma tehdidi oluşturmaktadır. Devlet, tüm itibarını yasal ödeme aracı kanunlaştırması ile itibari kâğıt paraya aktardığında bile halkın elindeki altınlar daima devletin, ülkenin parası üzerindeki gücüne karşı kalıcı bir tehdit ve sitem anlamına gelecektir.

Amerika'nın 1819-1821 yılları arasında yaşadığı ilk bunalımda Batı kanadından 4 eyalet (Tennessee, Kentucky, Illinois ve Missouri) itibari kâğıt para basan devlet bankaları kurdular. Bu paralar yasal ödeme aracı kanunlarıyla, hatta bazen banknotların iskonto edilmesine yönelik yasaklarla desteklendi. Buna rağmen tüm bu umut dolu deneyler yeni kâğıt paranın hızla değer kaybetmesiyle başarısız oldu. Tüm projelerin hızlı bir şekilde sonlandırılması gerekti. Ardından iç savaş esnasında ve sonrasında Kuzey'de greenback banknotları itibari kâğıt para olarak tedavüle sokuldu. Yine de California'da insanlar greenback ile ödeme almayı reddetti ve para olarak altını kullanmaya devam etti. Önde gelen bir iktisatçının işaret ettiği gibi:

> *Diğer eyaletlerde olduğu gibi California'da da kâğıt para yasal ödeme aracıydı ve vergi ödemelerinde geçerliydi. Federal hükümete karşı herhangi bir düşmanlık ya da güvensizlik olmamasına rağmen altın lehinde ve kâğıt para aleyhinde güçlü bir hissiyat vardı. Her borçlu kanunen borcunu değeri düşük kâğıt paralarla ödeme hakkına sahipti ama bunu yaptığında fişleniyor (alacaklısı onu gazetede ifşa ediyor) ve fiilen boykota uğruyordu. Bu dönemde California'da kâğıt para kullanılmadı. ABD'nin geri kalanı konvertibl kâğıt para kullanırken bu eyaletteki insanlar tüm işlemlerini altınla yaptılar.*[39]

39. Frank W. Taussig, *Principles of Economics*, 2. Baskı, New York: Macmil-

Devletlerin, insanların altın sahibi olmasına izin veremeyeceği aşikâr hale geldi. İnsanlar ihtiyaç hasıl olduğunda itibari kâğıt para kullanmayı reddedip altına dönebiliyor olduğu müddetçe devlet hiçbir zaman ulusal para üzerindeki gücünü sağlamlaştıramaz. Bu sebeple devletler, vatandaşların altın bulundurmasını yasakladı. Mücevherat ve sınai amaçlar için izin verilen küçük miktarlar dışında altın tamamen kamulaştırılmış oldu. Şimdi bu el konmuş kamusal mülkiyetin iadesini talep etmek iflah olmaz bir şekilde çağ dışı ve eski moda kabul edilmektedir.[40]

12. İtibari Para ve Gresham Yasası

Altın yasaklanmış ve itibari kâğıt para tesis edilmiş olduğuna göre artık devletin idaresinde geniş çaplı enflasyonun yolu açılmıştır. Artık tek bir son tehdit söz konusudur: para biriminin tamamen çökmesine yol açan hiperenflasyon. Hiperenflasyon, toplum, devletin kararlı bir şekilde enflasyona meyilli olduğunu anladığında ortaya çıkar. Toplum bu durumda kendi kaynakları üzerindeki enflasyonist vergiden kaçmak için para henüz bir değere sahipken onu mümkün olan en hızlı şekilde harcamaya karar verir. Hiperenflasyon baş gösterene kadar devlet parayı ve enflasyonu yönetebilmektedir. Fakat her zamanki gibi yeni zorluklar ortaya çıkmıştır çünkü devletin bir sorunu çözmek için yaptığı müdahale daima yeni ve beklenmeyen başka sorunlara yol açar.

---

lan, 1916, c. 1, s. 312. Ayrıca bkz. J. K. Upton, *Money in Politics*, 2. Baskı, Boston: Lothrop Publishing, 1895, s. 69ff.

40. Amerikan hükümetinin, halkın altınlarına el koyarak 1933 yılında altın standardından çıkmasının aşamalarına dair zekice bir analiz için bkz. Garet Garrett, *The People's Pottage*, Caldwell, Idaho: Caxton Printers, 1953, s. 15-41.

İtibari paraların kullanıldığı bir dünyada her bir devletin kendi parası vardır. Uluslararası para birimine dayanan uluslararası işbirliği bozulmuş ve ülkeler kendilerine ait otarşik birimlere ayrılmıştır. Parasal belirginliğin olmaması ticareti daha da aksatır. Bu sebeple her bir ülkedeki yaşam standardı düşmeye başlar. Her ülkede diğer ülkelerin para birimleri serbest kura tabidir. Diğer ülkelerden daha fazla enflasyon yaratan bir ülke artık altın kaybetme endişesine sahip olmasa da başka nahoş durumlarla karşılaşma riski vardır. Kendi parası yabancı paralar karşısında değer kaybeder. Bu sadece utanç verici değil, aynı zamanda daha fazla değer kaybı olacağından endişelenen vatandaşlar açısından rahatsızlık vericidir. Ayrıca ithal malların maliyetini çok fazla artırır ve büyük oranda uluslararası ticareti olan ülkeler açısından bunun sıkıntısı çok fazla olur.

Bu sebeple devletler geçtiğimiz yıllarda serbest kur rejimini iptal etmeye yeltenmiş, onun yerine yabancı paralarla olan kurları keyfî düzeylerde sabitlemiştir. Gresham Yasası böyle keyfî fiyat kontrollerinin sonucunda ne olacağını bize çok iyi söylemektedir. Kur ancak piyasadaki günlük işlemlerde ortaya çıkabileceği için hangi kur belirlenirse belirlensin serbest piyasa kuru olmayacak ve mutlaka bir para birimi suni şekilde aşırı değerlenmiş, diğeriyse suni şekilde değerden düşürülmüş olacaktır. Devletler genelde hem prestij hem de aşağıda belirtilen sonuçlar sebebiyle kendi paralarını kasten aşırı değerli hale getirmişlerdir. Bir para birimi idari kararla aşırı değerlendiğinde insanlar hemen onu değeri düşürülmüş para ile mübadele etmeye çalışırlar. Bu durum ise aşırı değerlenen paranın bollaşmasına, değeri düşürülmüş paranın da kıtlaşmasına yol açar. Kısaca kurun, döviz piyasasını rahatlatacak düzeye düşmesi engellenir. Şu anki dünyada yabancı paralar

genelde dolar karşısında aşırı değerli hale getirilmiştir. Bunun sonucu ise Gresham Yasası'nın işlerliğinin bir başka kanıtı olan meşhur "dolar kıtlığı" olayıdır.

Ondan sonra yabancı ülkeler kendi politikalarının sonucu olan "dolar kıtlığından" şikâyet etmeye başlar. Bu devletlerin esasında bu durumdan hoşnut olması da olasıdır çünkü **(a)** bu durum onlara, Amerika'ya "özgür dünyanın dolar kıtlığına son verme" çağrısı yapıp ondan dolar talep etmek için bir bahane verir, **(b)** Amerika'dan ithal edilen malları daraltmak için bir bahane sunar. Doların değerini düşürmek ise Amerika'dan yapılacak ithalatı suni olarak ucuzlaştırır, Amerika'ya yapılacak ihracatı da suni olarak pahalandırır. Bunun sonucunda bir cari açık oluşur ve dolar tükenmeye başlar.[41] Ardından yabancı devlet harekete geçerek vatandaşlarına ithalatın maalesef sınırlandırılması ve izne bağlanması gerektiğini, ithal edilecek malların da artık "ihtiyaca göre" belirleneceğini söylemek durumunda kalır. Pek çok devlet ithalatı sınırlandırmak için vatandaşların yabancı para mevduatlarına el koyarak yerli parayı aşırı yüksek şekilde değerlemiş ve bu şekilde vatandaşları, serbest piyasada elde edebileceklerinden çok daha az yerli para kabul etmeye zorlamış olur. Böylelikle tıpkı altın gibi dış ticaret de kamulaştırılmış ve ihracatçılar cezalandırılmış olur. Dış ticaretin hayati önem taşıdığı ülkelerde devletin bu "kur kontrolü" ekonomiyi fiilen kamulaştırma anlamına gelir. Netice itibarıyla yapay kur belirleme işi ülkelere dış yardım talep etmek ve ticaret üzerinde sosyalist kontroller uygulamak için birer bahane vermektedir.[42]

41. Son birkaç yılda doların diğer para birimlerine göre değeri aşırı yükseltilmiş ve bunun sonucunda dolar ABD'den *dışarıya* çekilmeye başlamıştır.
42. Kambiyo ve kur kontrolleri hakkında mükemmel bir tartışma için bkz. George Winder, *The Free Convertibility of Sterling*, Londra: Batchworth Press, 1955.

Şüphesiz enflasyonistlerin hayali tüm dünyada geçerli olan, bir dünya devleti ve dünya merkez bankası tarafından idare edilen, her yerde aynı hızda enflasyona tabi olan bir kâğıt para olsa gerektir. Bu belirsiz olan geleceğe ilişkin bir hayal olarak yerini korusa da halen bir dünya devleti kurmaktan uzağız. Ayrıca ulusal paralar henüz öyle çeşitli ve çelişkili problemlere sahiptir ki bunların tek bir birim üzerinde birleşebilmesi mümkün görünmemektedir. Yine de dünya sürekli bu yönde ilerlemiştir. Örneğin Uluslararası Para Fonu (IMF) genel olarak ulusal kambiyo kontrolü, özel olarak da doların eksik değerlemesini desteklemek için tasarlanmış bir kurumdan ibarettir. Fon, üye ülkelerin her birinden kuru sabitlemesini, altın ve doları merkezde toplayıp sağlam para kıtlığı çeken devletlere borç vermesini talep etmektedir.

13. Devlet ve Para

Çoğu insan serbest piyasanın, itiraf edilen birkaç avantajı dışında aslında bir düzensizlik ve kaos ortamı olduğuna inanır. Hiçbir şey "planlı" değildir ve her şey şans eseridir. Öte yandan devlet idaresi daha basit ve düzenli görünmektedir. Kararlar tepeden aşağı iletilir ve herkes onlara uyar. Ekonominin hiçbir alanında bu, efsane para alanında olduğu kadar yaygın değildir. Paranın, en azından görünürde devletin sıkı kontrolü altında olması gerekir. Oysa para ekonominin can damarıdır, tüm işlemlerde kullanılan araçtır. Eğer devlet paraya yön veriyorsa zaten ekonomiyi kontrol edebileceği hayati bir komuta yerini ele geçirmiş ve eksiksiz sosyalizm için önemli bir basamağı güvence altına almış demektir. Oysa genel varsayımın aksine para alanında bir serbest piyasanın hiç

de karmakarışık olmayacağını, hatta bilakis düzenin ve etkinliğin bir modeli olacağını görmüştük.

O halde devlet ve para hakkında ne öğrenmiş olduk? Devletin yüzyıllar içinde serbest piyasayı işgal edip gitgide parasal sistemin kontrolünü tam anlamıyla ele geçirdiğini gördük. Kimi zaman masum görünen her bir kontrol hamlesinin yeni ve daha fazla kontrolü beraberinde getirdiğini gördük. Enflasyon devlet ve onun yandaşları için çok cazip bir gelir elde etme yolu olduğu için devletlerin tabii olarak enflasyonist olduğunu gördük. Parasal kontrolü yavaş ama emin bir şekilde ele geçirmenin **(a)** devletin takdir ettiği bir hızda ekonomiyi şişirmek ve **(b)** tüm ekonominin sosyalist yöntemlerle idare edilmesini sağlamak için kullanıldığını gördük.

Ayrıca devletin paraya karışması sadece dünyaya adı konmamış bir tiranlık getirmekle kalmamış, beraberinde düzen yerine de kaos getirmiştir. Nitekim üretken ve barışçıl dünya piyasasını bölümlere ve parçalara ayırarak ticaret ve yatırımın sayısız kısıtlama, denetim, yapay fiyatlar ve para çöküşleriyle zorlaşmasına ve aksamasına yol açmıştır. Barışçıl ilişkilerin kurulduğu bir dünyayı kur savaşlarının olduğu vahşi bir ormana dönüştürerek savaşlara da yol açmıştır. Hasılıkelam, zorlamanın tıpkı diğer hususlarda olduğu gibi parada da düzen değil, çatışma ve kargaşa getirdiğini görmüş olduk.

IV. Batı'nın Parasal Sisteminin Çöküşü

Bu kitabın ilk baskısı yazıldığında korkak parasal müdahaleciler hemen mızmızlanmaya başladı. 1973'ün Şubat ve Mart aylarında gerçekleşen ve doların batmasıyla sonuçlanan global para krizi, devletin parasal sisteme müdahalesinin sonuçlarına ilişkin bu ders kitabı düzeyindeki analizimizin bir canlandırması olan bir dizi krizin sadece son aşamasını teşkil etmektedir. Her bir kriz geçici "yara bandı" (*band-aid*) çözümlerle yatıştırıldıktan sonra Batılı devletler global para sisteminin artık çok sağlam hale getirildiğini ve tüm parasal krizlerin çözüldüğünü coşkuyla duyurdular. Hatta Başkan Nixon bu coşkuyla 18 Aralık 1971'de "dünya tarihindeki en büyük parasal anlaşma olan" Smithsonian Anlaşması'nı imzalamışsa da bu anlaşma bir yıldan biraz uzun bir süre sonra çöktü. Her "çözüm" bir öncekinden daha hızlı bir şekilde çöktü. Mevcut parasal kaosu anlamak için yirminci yüzyılın uluslararası parasal gelişmelerini incelemek; her bir saçma enflasyonist müdahalenin nasıl kendi sorunlarından ötürü çöktüğünü ve nasıl sahneyi bir sonraki müdahaleye hazırladığını görmek gerekir. Dünyaya parasal düzen getirme çabalarının 20'nci yüzyıldaki tarihçesi dokuz aşamada ele alınabilir. Şimdi her birini inceleyelim.

1. Birinci Aşama: Klasik Altın Standardı (1815-1914)

19'uncu yüzyılı ve 20'nci yüzyılın başını kapsayan klasik altın standardı dönemini Batı'nın hem mecazen hem de lafzen Altın Çağı olarak değerlendirebiliriz. Gümüş sorunundan kaynaklanan sıkıntıları saymazsak tüm dünyanın bu dönemde altın standardında olduğunu, yani (dolar, mark, pound vb.) her bir ulusal para biriminin belli *ağırlıktaki* altını ifade eden *isimlerden* ibaret olduğunu belirtebiliriz. Örneğin "dolar" $^{1}/_{20}$ ons altın, pound sterlin de ¼ ons altından biraz azını ifade ediyordu. Bu durum farklı ulusal para birimleri arasındaki "kurların" sabit olduğu anlamına geliyordu ama devlet tarafından keyfî bir şekilde sabitlendiği için değil, bir pound ağırlık birimi nasıl her yerde 16 ons olarak tanımlanıyorsa öyle...

Uluslararası altın standardı birey için parasal bir mübadele aracına sahip olmanın faydalarının tüm dünyada geçerli olması anlamına geliyordu. ABD'nin büyümesi ve gelişmesinin sebeplerinden biri de ülkenin her yerinde tek bir para kullanabilmemiz olmuştur. Tüm ülkede altın ya da tek bir dolar standardı olduğu için her bir şehir ya da eyaletin kendi parasını basması ve o paraların diğer şehir ve eyaletlerin parası karşısında dalgalanan kurlara sahip olması gibi bir kaos yaşamadık. 19'uncu yüzyıl medeni dünyada tek bir para kullanmanın faydalarına tanık olmuştur. Tek bir para olması ticareti, yatırımı ve bölgeler arası seyahati kolaylaştırmış, milletlerarası işbölümünün ve uzmanlaşmanın artmasına yol açmıştır.

Burada altının devletler tarafından bir para standardı olsun diye seçilmemiş olduğunu da hatırlatmakta fayda var. Altın yüzyıllar içinde serbest piyasadaki en istikrarlı ve en çok

talep edilen parasal mal olduğu için en iyi para olarak öne çıkmıştır. Ne de olsa altının arzı ve tedariki devletin keyfî şekilde idare ettiği baskı makinelerine değil, sadece piyasa güçlerine tabi olmuştur.

Uluslararası altın standardı devletin enflasyonist potansiyelini kontrol altında tutan otomatik bir piyasa gücü temin etmiştir. Aynı zamanda her ülkenin ödemeler dengesini otomatik olarak dengede tutan bir mekanizma olmuştur. Bir filozof ve iktisatçı olan David Hume'un da 18'inci yüzyılın ortalarında işaret ettiği gibi bir ulus, örneğin Fransa, kâğıt franklarda enflasyon yaratırsa onun fiyatları artar, kâğıt frank cinsinde artan gelirler ithalatı teşvik eder ve bu da ithalat fiyatlarının yurtiçi fiyatlar karşısında ucuzlaşmasına yol açar. Yurtiçi fiyatların artması da bununla aynı hızda ihracatı caydıracağı için sonuçta cari açık oluşur ve frank ile işlem yapan yabancı ülkelere altın ödemesi yapılır. Altının dışarı kaçması Fransa'yı daha fazla altın kaybetmemek için er geç enflasyon halindeki frankları daraltmaya teşvik eder. Şayet bu enflasyon banka mevduatı formundaysa Fransız bankaları, yabancı müşterilerin, mevduatlarını altına çevirme talepleri karşısında iflas etmemek için kredi ve mevduatlarını daraltmak zorunda kalırlar. Bu daralma yurtiçi fiyatların düşmesine ve ihracat fazlasına yol açarak altın çıkışını tersine çevirir. Ta ki Fransa'daki ve diğer ülkelerdeki fiyat düzeyleri tekrar dengeyi bulana kadar...

Devletlerin 19'uncu yüzyıl öncesindeki müdahalelerinin bu piyasa mekanizmasının hızını yavaşlattığı ve bu altın standardı çerçevesinde enflasyon ve resesyonlardan oluşan konjonktür dalgalarına sebebiyet verdiği doğrudur. Bu müdahaleler genelde devletin darphaneleri tekelleştirmesi, yasal

ödeme aracını kanunlaştırması ve enflasyonist bankacılık sistemini geliştirmesinden oluşmaktaydı. Bu müdahaleler her ne kadar piyasa düzenlemesini yavaşlattıysa da durum hâlâ piyasa düzenlemesinin nihai kontrolü altındaydı. Sonuç olarak 19'uncu yüzyılın klasik altın standardı mükemmel olmasa da, nispeten küçük çaplı suni yükseliş ve düşüşlere izin verse de iyi işleyen, konjonktür dalgalarının kontrolden çıkmasını önleyen, uluslararası serbest ticareti, mübadeleyi ve yatırımı mümkün kılan, dünyanın gördüğü açık ara en iyi parasal sistemdi.[43]

2. İkinci Aşama: Birinci Dünya Savaşı ve Sonrası

Eğer altın standardı bu kadar iyi iş görüyor idiyse niçin bozuldu? Çünkü dolar, frank, pound vb. paraların her zaman altın cinsinden geri ödenebilmesini temin etme görevini tevdi ettiğimiz devletler ve onların kontrol ettiği bankacılık sistemi verdikleri sözü tutmadı. Başarısız olan altın değildi, devletin verdiği sözü tutacağına inanma ahmaklığıydı. Birinci Dünya Savaşı denen felaketi çıkartabilmek için her bir devlet kendi kâğıt ve kaydi para stokunu şişirmek zorundaydı. Bu enflasyon o kadar büyüktü ki hiçbir devletin sözüne sadık kalması mümkün değildi. Onlar da "altın standardından çıktı", yani savaşa girdikten kısa bir süre sonra kendi iflaslarını deklare etmiş oldular. ABD hariç hepsi böyle yaptı. ABD savaşa geç girdiği için dolar arzını geri ödenebilirliği riske sokacak kadar artırmamıştı. Fakat ABD dışındaki dünya, şu anda kimi

43. Klasik altın standardı ve onun yirminci yüzyıldaki çöküşünün ilk safhalarının tarihçesine dair güncel bir çalışma için bkz. Melchior Palyi, *The Twilight of Gold, 1914-1936*, Chicago: Henry Regnery, 1972.

iktisatçıların göklere çıkardığı serbestçe dalgalanan kurların Nirvana'sına (şimdiki adıyla "kirli dalgalanmaya") ulaşarak birbiriyle yarışan devalüasyonlardan, savaş halindeki parasal birliklerden, kur kontrollerinden, gümrüklerde tarife ve kotalar ile uluslararası ticaretin ve yatırımın çökmesinden muzdarip oldu. Enflasyona kurban giden poundlar, franklar, marklar vs. altın ve dolar karşısında hep değer kaybetti ve tüm dünyaya parasal bir kaos hâkim oldu.

O günlerde bu durumu bir parasal ideal olarak göklere çıkaran çok az iktisatçı vardı. Genelde bu ikinci aşama uluslararası felaketin eşiği olarak görülmekte, siyasetçi ve iktisatçılar tarafından klasik altın standardının sunduğu özgürlüğü ve istikrarı geri getirmenin yolları aranmaktaydı.

3. Üçüncü Aşama: Altın Mübadele Standardı (İngiltere ve ABD; 1926-1931)

Peki Altın Çağı'na nasıl dönülecek? Yapılacak en sağduyulu hareket gerçeklerin, yani pound, frank, mark vb. paraların epey değer kaybettiği gerçeğinin farkına varmak ve altın standardına yeni tanımlanmış bir kurda geri dönmektir. Bu kur mevcut para arzını ve fiyat düzeylerini kaldırabilecek bir kur olmalıdır. Örneğin İngiliz poundu geleneksel olarak 4,86 dolar değerine denk gelecek bir ağırlıkta tanımlanır. Fakat Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'deki enflasyon, poundu serbest döviz piyasasında 3,50 dolar civarına düşürmüştü. Diğer para birimleri de buna yakın oranlarda değer kaybetmişti. İngiltere açısından sağduyulu olan politika 3,50 dolar civarında altına dönmektir. Enflasyon yaşamış diğer ülkelerin de aynısını yapması gerekir. Birinci aşamaya seri

ve yumuşak bir şekilde geri dönülebilirdi. Fakat İngiltere eski kur olan 4,86 dolar düzeyinden altına dönme kararı aldı.[44] Bunu millî "itibarın" gereği olarak, bir de Londra'yı yeniden dünyadaki "sağlam paranın" finansal merkezi haline getirme şeklinde beyhude bir teşebbüse sahip olduğu için böyle yaptı. Böyle kahramanca bir ahmaklığı başarıya ulaştırmak için İngiltere'nin para arzını ve fiyat düzeyini çok sert bir şekilde deflasyona sokması gerekiyordu. Zira bir pound 4,86 dolar iken İngiliz ihracat malları dünya piyasalarında rekabet edemeyecek kadar pahalıydı. Lakin sendikaların ulusal bir işsizlik sigortasına dayalı olarak güçlenmesi işçi ücretlerinin düşmesine yol açtığı için deflasyonist bir politika söz konusu olamazdı. Deflasyon yaratabilmek için İngiltere hükümetinin refah devleti sistemini tersine çevirmesi gerekirdi. Oysa İngilizler aslında parayı ve fiyatları şişirmeye devam etmek istiyordu. Enflasyon ile altın standardına aşırı yüksek bir kurdan dönme girişimi birleştirildiğinde İngiliz ithalatı bunalıma girdi ve tüm dünyanın iktisadi bir patlama yaşadığı 1920'li yıllar boyunca İngiltere'de işsizlik çok ciddi boyutlara tırmandı.

Peki İngilizler nasıl hem pasta üretip hem de aynı zamanda onu yiyecekti? Diğer devletleri de enflasyona yahut aşırı yüksek kurdan altın standardına dönmeye teşvik eden ya da zorlayan yeni bir uluslararası para düzeni tesis etmek suretiyle onların da ihracatını sakatlayıp İngiltere'den ithalat yapmalarını sübvanse ederek. İngiltere de yeni bir ulusal para düzeni olan altın mübadele standardının yaratıldığı 1922 yılındaki Cenova Konferansı'nın başını çekerken tam olarak bunu yapmıştı.

44. İngilizlerin bu kritik hatası ve bunun 1929 bunalımına götüren sonuçları için bkz. Lionel Robbins, *The Great Depression*, New York: Macmillan, 1934.

Altın mübadele standardı şu şekilde işlemekteydi: ABD klasik altın standardında kalacak, dolarları altınla itfa edecekti. İngiltere 1926'da, diğer Batılı ülkeler de ona yakın zamanlarda bir tür sözde altın standardına geçecekti. İngiliz poundu ve diğer para birimleri altın sikke ile itfa edilemeyecek, sadece uluslararası işlemler açısından elverişli olan büyük boy külçelerle itfa edilebilecekti. Bu durum İngiltere'deki ve diğer Avrupa ülkelerindeki vatandaşların günlük işlemlerinde altın kullanmasını önleyerek daha geniş çapta kâğıt ve kaydi para enflasyonuna izin verdi. Dahası İngiltere poundları altına çevirmemekle kalmayıp dolara çevirirken diğer ülkeler de kendi paralarını altına değil, pounda çevirdi. Ayrıca bu ülkelerin çoğu İngiltere'nin teşvikiyle aşırı yüksek kurdan altın standardına döndü. Dolar ve poundun anahtar para birimleri olduğu bu "altın mübadele standardının" sonucunda altınlar ABD'de birikirken dolar İngiltere'de, pound da diğer Avrupa ülkelerinde birikti.

İngiltere enflasyon yapıp cari açık verdiğinde bu altın standardı mekanizması İngiltere'nin çabucak enflasyonunu kısıtlayamamaktaydı. Diğer ülkeler poundları altın karşılığında bozdurmak yerine onları tuttuğu için İngiltere'nin enflasyonuna katkıda bulunmuş oluyordu. Böylelikle İngiltere ve Avrupa sınırsız bir şekilde enflasyon yaratmakta ve İngiliz cari açığı, altın standardının yarattığı piyasa disiplini ile kısıtlanamadığından ötürü büyüdükçe büyüyordu. ABD açısından ise İngiltere ona altın veya dolar rezervi kaptırmamak için ABD'yi dolar enflasyonuna kışkırtabiliyordu.

Altın mübadele standardının olayı devam edemeyecek olmasıdır. Zira o uzun vadeli enflasyonist şişirmenin sonucundaki feci düşüşün bedeli er geç ödenecektir. Fransa'da sterlin

hesapları şiştikçe, ABD'de ya da başka bir yerde giderek daha dayanıksız hale gelen bu derme çatma enflasyonist yapıya ilişkin en ufak bir güven kaybının genel bir çöküşe yol açması kaçınılmazdır. 1931'de olan da tam olarak buydu. Avrupa'nın hesapları şişirilmiş bankaların ve "sağlam paracı" Fransa'nın sterlin hesaplarını altına çevirmeyi denemesi İngiltere'nin altın standardından tamamen çıkmasına yol açtı. Diğer Avrupalı ülkeler de arkadan geldi.

4. Dördüncü Aşama: Dalgalı Kurda İtibari Paralar (1931-1945)

Dünya yeniden Birinci Dünya Savaşı'nın parasal kaosuna geri dönmüştü. Tek fark altına dönüş konusunda artık daha az umut olmasıydı. Uluslararası ekonomik düzen temiz ve kirli dalgalanan kurların, birbiriyle yarışan devalüasyonların, kur kontrollerinin ve ticari engellerin kaosunda paramparça olmuş, para birimleri ve parasal birlikler arasında uluslararası iktisadi ve parasal savaş şiddetlenmişti. Uluslararası ticaret ve yatırım fiilen durmuş, ticaret, birbiriyle çatışan ve rekabet halindeki devletler arasında yapılan takas anlaşmalarıyla yürütülür hale gelmişti. ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull 1930'lardaki bu iktisadi ve parasal çatışmaların, İkinci Dünya Savaşı'nın en önemli sebebi olduğunu defalarca belirtmiştir.[45]

ABD iki yıl daha altın standardında kaldı, sonra 1933-34 yıllarında bunalımdan kurtulmak için beyhude bir çabayla klasik altın standardını terk etti. Amerikan vatandaşlarının artık doları altına çevirmesine son verildiği gibi yurtiçinde

45. Cordell Hull, *Memoirs*, New York: 1948, c. 1, s. 81. Ayrıca bkz. Richard N. Gardner, *Sterling-Dollar Conspiracy*, Oxford: Clarendon Press, 1956, s. 141.

ve yurtdışında altın sahibi olması da yasaklandı. Lakin ABD 1934'ten sonra tuhaf bir yeni altın standardı benimsedi. Buna göre $^{1}/_{35}$ ons altın olarak tanımlanan dolar, ancak yabancı devletler ve merkez bankaları isterse altın ile tahsil edilebilecekti. Altın ile pamuk ipliğinde bir bağ kalmıştı. Ayrıca Avrupa'daki parasal kaos, altının, nispeten güvenli olduğu tek parasal sığınak olan ABD'ye akmasına yol açmıştı.

Bu kaos ve 1930'lardan beri dizginlenemeyen ekonomik savaş önemli bir ders vermektedir: Milton Friedman/Chicago Okulu'nun serbest kura tabi itibari paralar öngören parasal planındaki (iktisadi problemlerin yanı sıra) büyük *politik* kusur. Çünkü Friedman severlerin *serbest piyasa uğruna* yapacağı şey altınla olan tüm bağları tamamen kesmek, her ulusal paranın mutlak kontrolünü o parayı bir yasal ödeme aracı olarak basmakta olan devlete bırakmak, *sonra da* tüm devletlere ölçüsüz enflasyondan kaçınma ve kendi paralarının diğer itibari paralar karşısında serbestçe dalgalanmasına izin verme tavsiyesinde bulunmaktır. Buradaki vahim politik hata para arzının tüm kontrolünü ulus devlete tevdi etmek ve sonra da o devletin bu gücü kullanmaktan geri duracağını ummaktır. Yasal yoldan kalpazanlık yapma gücü de olsa güç daima kullanılmaya meyilli olduğu için böyle bir programın saflığı ve devletçi tabiatı apaçık görülebilmeliydi.

Dördüncü aşamanın feci tecrübesi ile 1930'ların itibari kâğıt para ve ekonomik savaş dünyası ABD'li yetkililerin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sürdürülebilir uluslararası bir para düzenini yeniden canlandırmayı en büyük ekonomik hedef olarak tespit etmesine yol açtı. Bu düzen, dünya ticaretinin ve uluslararası işbölümünün meyvelerinin görüleceği bir uyanışın temeli olacaktı.

5. Beşinci Aşama: Bretton Woods ve Yeni Altın Mübadele Standardı (ABD; 1945-1968)

Yeni uluslararası para düzeni ABD tarafından tasarlanarak 1944 ortalarında New Hampshire eyaletinin Bretton Woods kasabasındaki bir uluslararası para konferansında katılımcı ülkelere sunuldu ve Temmuz 1945'te de Kongre tarafından onaylandı. Bretton Woods sistemi 1930'ların felaketinden çok daha iyi işlemiş olsa da netice itibarıyla 1920'lerdeki enflasyonist altın mübadele standardının yenilenmesinden ibaret olduğu için -tıpkı 1920'lerdeki sistem gibi- kısa ömürlü oldu.

Yeni sistem esasen 1920'lerdeki altın mübadele standardının aynısı olup doların "anahtar para birimi" olarak poundun yerine geçmesinden ibaretti. Değeri $^{1}/_{35}$ ons altına eşitlenmiş olan dolar artık *tek* anahtar para birimiydi. Bunun 1920'lerdeki sistemden bir diğer farkı ise doların ABD vatandaşları tarafından altına çevrilemeyecek olması, onun yerine 1930'lardaki sistemde olduğu gibi *sadece* yabancı devletler ve merkez bankaları tarafından altına çevrilebilecek olmasıydı. Bireyler değil, sadece devletler, doları, dünya parası olan altın karşılığında tahsil etme ayrıcalığına sahip olacaktı. Bretton Woods sisteminde dolar altına dayalı olarak ABD'de (kâğıt para ve banka mevduatı formunda) birikti. Dolarlar ancak yabancı devletler tarafından altına çevrilebilmekteydi. Diğer devletler ise doları temel rezerv olarak, kendi paralarını da dolara dayalı olarak tuttu. ABD savaş sonrasında devasa (yaklaşık 25 milyar dolarlık) altın stokuna sahip olduğundan dolar alacaklarını ona dayalı olarak artırabilme imkânı vardı. Ayrıca tüm dünya yeni sisteme İkinci Dünya Savaşı öncesindeki değeri düşürülmüş paralara göre aşırı yüksek kurlardan döndüğü

için bu sistem bir süre "işleyebilirdi". Şişirilmiş pound sterlin için mesela, piyasadaki satın alma gücü çok daha düşük olmasına rağmen kur 4,86 dolar olarak belirlendi. 1945 yılında suni olarak doların değeri azaltılıp diğer paralarınki artırıldığı için dolar diğer ülkelerde kıtlaştı ve Amerikan vergi mükelleflerinin bu kıtlıkları dış yardımlarla telafi etmek zorunda olduğu varsayıldı. Hasılı, değeri düşürülmüş Amerikan doları sayesinde elde edilen ihracat fazlası talihsiz Amerikan vergi mükellefleri tarafından dış yardım formunda kısmen finanse edildi.

Hesap günü gelmeden önce biraz enflasyon yapma imkânı olduğu için ABD hükümeti savaş sonrası aralıksız enflasyon politikasına girişti ve o gün bugündür neşeyle bu politikayı sürdürmektedir. 1950'lerin başından itibaren aralıksız devam eden Amerikan enflasyonu uluslararası ticaretin akışını tümüyle tersine çevirdi. ABD bir süre genişleyip para ve kredi arzını şişirirken önde gelen Avrupa devletleri, çoğu "Avusturyalı" olan para politikası danışmanlarından etkilenerek nispeten "sıkı para" politikası güttüler (ör. Batı Almanya, İsviçre, Fransa ve İtalya). Dibine kadar enflasyonist İngiltere, ülkesindeki dolar kaçağından ötürü poundun değerini daha gerçekçi seviyelere düşürmek zorunda kaldı (bir süre 2,40 dolar civarındaydı). Tüm bu olup bitenler önce Avrupa'daki sonra Japonya'daki yükselen üretkenlikle birleştiğinde ABD açısından hiç bitmeyen bir cari açık silsilesini başlattı. Geçmek bilmeyen 1950'ler ve 1960'lar boyunca ABD gitgide hem Batı Avrupa ve Japonya'ya göre nispi anlamda hem de mutlak anlamda daha enflasyonist hale geldi. Fakat klasik altın standardının enflasyon, özellikle de Amerikan enflasyonu üzerindeki sınırlayıcı etkisi artık yoktu. Zira Bretton Woods oyununun kurallarına göre Batı Avrupalı ülkeler rezervlerini biriktiriyor, hatta bu

dolarları kendi paralarının arzını ve kredi hacmini şişirmek için kullanıyordu.

1950'ler ve 1960'lar boyunca Batı Avrupa'nın sıkı paracı ülkeleri (ve Japonya) artık giderek değerinin altında fiyatlanmak yerine değerinin üstünde fiyatlanmaya başlayan dolarları biriktirmek zorunda kalmaktan rahatsız olmaya başladılar. Doların satın alma gücü ve gerçek değeri düştükçe yabancı devletler tarafından talep edilmemeye başladı ama giderek bir kâbus haline gelen bir sistem içinde kilitlenmiş durumdaydı. Fransa ve de Gaulle'ün para konusundaki başdanışmanı olan klasik altın standardı iktisatçısı Jacques Rueff'in başı çektiği Avrupa merkezli şikâyetlere Amerika'nın tepkisi düşüncesizce bir reddiye ve küçümsemeden ibaretti. Amerikalı politikacı ve iktisatçılar Avrupa'nın para olarak dolar kullanmak *zorunda* olduğunu ve giderek büyüyen problemleriyle ilgili yapılacak hiçbir şeyin olmadığını belirtmekle yetindiler. Bu esnada ABD kendi eylemlerinin uluslararası parasal sonuçlarına karşı "nazik bir umursamazlık" politikası güderken gamsız bir şekilde enflasyon yaratmaya da devam etti.

Fakat Avrupa hukuken dolarları, onsu 35 dolardan altına çevirme imkânına sahipti. Dolar ise sağlam para birimleri ve altın karşısında giderek daha fazla değerinin üstünde fiyatlandıkça Avrupa devletleri bu opsiyonu değerlendirmeye başladı. Altın standardının kısıtlaması işlerlik kazanacaktı. Nitekim altın 1950'lerin başından beri, yani 20 yıldır sabit bir hızda ABD'den dışarı çıka çıka 20 milyar dolarlık altın stoku 9 milyara düşmüştü. Dolarlar giderek küçülen bir altın tabanına rağmen enflasyonla şişirildikçe ABD, Bretton Woods sisteminin esası olan yabancı ülkelerden gelen dolarları altına çevirmeye nasıl devam edebilirdi ki? Sorunlar zamanla

küçülmedi. ABD'de devam eden para ve fiyat enflasyonu ya da ABD'nin "nazik umursamazlık" politikası 1960'ların sonunda Avrupa'da yaklaşık 80 milyar civarında istenmeyen bir dolar arzının (*Eurodollar* olarak bilinir) birikmesine yol açtı. ABD, Avrupa'nın dolar karşılığında altın tahsilatını önlemek için Avrupalı devletlere, tıpkı İngiltere'nin 1931'e kadar Fransa'ya, yüksek meblağlı sterlin hesaplarını bozdurmamaya ikna etmek için, gerçekleştirdiği baskıya benzeyen siyasi baskıları çok daha yoğun bir şekilde uygulamaya başladı. Fakat iktisat kanunlarının uzun vadede er geç devletlerin yakasına yapışmak gibi bir huyu vardır. Enflasyon meraklısı ABD'nin 1960'ların sonunda başına gelen şey de tam olarak bu oldu. ABD'li politikacılar ve ekonomi camiası tarafından kalıcı ve sarsılmaz bir sistem olarak methedilen Bretton Woods altın mübadele sistemi 1968'den sonra hızla çözülmeye başladı.

6. Altıncı Aşama: Bretton Woods'un Çözülmesi (1968-1971)

Dolarlar yurtdışında birikip altın da dışarı kaçmaya devam ettikçe ABD, Londra ve Zürih serbest altın piyasalarında altının fiyatını 35 dolarda tutmakta zorlanmaya başladı. Bir ons altının 35 dolar olması sistemin temel taşıydı. Amerikan vatandaşları 1934'ten itibaren dünyanın herhangi bir yerinde altın sahibi olmaktan men edildiği halde diğer ülkelerin vatandaşları altın sikke ve külçe sahibi olabiliyordu. Dolayısıyla Avrupalı bireylerin dolarlarını altına çevirebilmesinin bir yolu onları serbest altın piyasasında 35 dolara bir ons altın karşılığında satmaktı. Dolar şişirilmekte ve değeri düşürülmekteyken Amerika'nın cari açığı da büyümeye devam etti. Avrupalı olan ve olmayan herkes de bu

süreçte doları altına çevirme işini hızlandırdı. ABD hükümeti Londra ve Zürih piyasalarında altının ons fiyatını 35 dolarda tutabilmek için giderek küçülen altın stokunu ifşa etmek zorunda kaldı.

Serbest altın piyasalarında dolara yönelik bir güven krizi ABD'nin, 1968'in Mart ayında, parasal sistemde temel bir değişikliğe gitmesine yol açtı. Maksat, artık sinir bozucu hale gelen serbest altın piyasasının Bretton Woods anlaşmasını riske atmasına ilelebet engel olmaktı. Bu amaçla "çifte standartlı altın piyasası" (*two-tier gold market*) kuruldu. Bu plana göre serbest altın piyasası merkez bankalarının ve devletlerin *reel* parasal eylemlerinden tamamen izole edilerek cehennemin dibine gidebilirdi. ABD artık altının serbest piyasa fiyatını 35 dolarda tutmaya çalışmayı bırakacaktı. Serbest altın piyasası tamamen görmezden gelinecek, ABD ve diğer devletler altının ons değerini kendi aralarında sonsuza dek 35 dolarda tutmaya devam edecekti. Dünyadaki bütün devletler ve merkez bankaları bundan böyle dış piyasalardan altın almayı ve piyasaya altın satmayı bırakacaktı. Altın yalnızca bir merkez bankasından diğerine gidip gelecek, yeni altın arzı, serbest altın piyasası veya özel kurumların altın talebi dünyadaki parasal anlaşmalardan tamamen bağımsız bir şekilde kendi yolunda seyredecekti.

Bununla birlikte ABD tüm dünya için Special Drawing Rights/SDR (Özel Çekme Hakları) adında yeni bir rezerv kâğıt parayı tanıtma çabası içine girmişti. Bunun bir süre sonra tamamen altının yerini alması ve kurulacak bir dünya merkez bankası tarafından basılacak yeni dünyanın kâğıt para birimi olması umuluyordu. Böyle bir sistem kurulabilseydi ABD, diğer devletlerle işbirliği içinde sonsuza dek

limitsiz enflasyon yaratabilirdi (Tek limit dünya çapında kontrolden çıkmış bir enflasyonun peşinden gelebilecek dünya parasının çökmesi gibi feci bir durum olabilirdi). Fakat Batı Avrupa ve diğer "sıkı paracı" ülkeler yoğun bir şekilde SDR'ye karşı olduğu için SDR'ler şu ana kadar Amerikan doları ve diğer rezerv paralara çok az bir destek sunabilmiştir.

Keynesçilerden Friedmancılara kadar bütün kâğıt para yanlısı iktisatçılar artık uluslararası para sisteminde altının yok olacağından emindi. Bu iktisatçıların hepsi dolar "desteğinden" yoksun bırakılmış altının serbest piyasadaki ons fiyatının 35 doların altına düşeceğini tahmin ediyordu. Onların tahmini, altının, parasal olmayan amaçlar için kullanıldığı endüstriyel alanlarda onsu 10 dolar gibi bir düzeye gerileyecek olması yönündeydi. Oysa altının serbest piyasadaki fiyatı hiçbir zaman 35 doların altına inmediği gibi istikrarlı bir şekilde bunun üzerinde kaldı ve 1973 başlarında onsu 125 dolar düzeyine çıktı. Bu, hiçbir kâğıt para yanlısı iktisatçının, bir yıl öncesinde dahi mümkün olabileceğini düşünmediği bir şeydi.

Çifte standartlı altın piyasası yeni ve kalıcı bir parasal sistem kurabilmek şöyle dursun, sadece birkaç senelik zaman satın alabildi. Amerikan enflasyonu ve cari açıklar büyümeye devam etti. Eurodollar arzı da hızla büyüdü ve altın ABD'den kaçmaya devam etti. Serbest piyasada altın fiyatının giderek yükselmesi dolara karşı dünyada giderek büyüyen güvensizliği açığa çıkardı. Çifte standartlı sistem hızlı bir şekilde krize giderken Bretton Woods sistemi de sona yaklaşmaktaydı.[46]

46. Çifte standartlı altın piyasası için bkz. Jacques Rueff, *The Monetary Sin of the West*, New York: Macmillan, 1972.

7. Yedinci Aşama: Bretton Woods'un Sonu: Dalgalı Kurda İtibari Paralar (Ağustos-Aralık 1971)

Başkan Nixon, 15 Ağustos 1971'de enflasyonu frenlemek için çaresizce uyguladığı bir fiyat/ücret dondurma politikasıyla aynı anda Bretton Woods sistemini de sona erdirdi. Avrupalı merkez bankaları şişmiş dolar stoklarının çoğunu altına çevirme tehdidinde bulununca Başkan Nixon altın standardını tamamen terk etti. Dolar, Amerika tarihinde ilk kez altından tümüyle bağımsız ve tamamen itibari hale gelmişti. 1933'ten beri korunan pamuk ipliği de artık koparılmış ve dünya 1930'ların itibari sistemine geri dönmüştü ama işin kötüsü artık dolar bile altına dayalı değildi. Parasal birlikler, birbiriyle yarışan devalüasyonlar, ekonomik savaşlar, uluslararası ticaretin ve yatırımın çöküşü ile onu izleyecek dünya çapında bir ekonomik bunalım, korku dolu bir hayalet gibi dünya ufkunda belirmeye başladı.

Ne yapmak gerekiyordu? Altın bağı olmayan uluslararası bir para düzeni kurma çabasıyla ABD, 18 Aralık 1971 tarihinde tüm dünyayı Smithsonian Anlaşması'na sürükledi.

8. Sekizinci Aşama: Smithsonian Anlaşması (Aralık 1971-Şubat 1973)

Başkan Nixon tarafından "dünya tarihindeki en büyük parasal sözleşme" olarak göklere çıkarılan Smithsonian Anlaşması 1920'lerin altın mübadele standardından veya Bretton Woods Anlaşması'ndan çok daha sakat ve kusurluydu. Dünya ülkeleri bu kez altın ya da bir para biriminin dayalı olacağı herhangi bir dünya rezervi olmaksızın

bir kez daha sabit kuru koruma sözü vermekteydi. Dahası Avrupa'daki pek çok para birimi dolara göre gerçek değerinden daha düşük kurlarda sabitlenmişti. Yalnızca ABD küçük bir devalüasyon ile resmî dolar kurunu, bir ons altın 38 dolar olacak şekilde belirledi. Her ne kadar küçük ve geç gelmiş bir devalüasyon olsa da Amerika'nın, resmî sözlerini artık sonsuza dek ihlal edebileceğini göstermesi açısından bunun önemi büyüktür. Sonunda 35 dolar fiyatının taştan tablete kazınmamış olduğu üstü örtülü de olsa kabul edilmiş oldu.

Sabit kurların, isterse çok geniş bir dalgalanma alanına sahip olsun, dünyaca kabul gören bir mübadele aracıyla karşılanmadığı müddetçe başarısız olması kaçınılmazdı. Atlatılan süreçteki Amerika'nın para ve fiyat enflasyonu, doların değer kaybetmesi ve cari açığın sınırsızca devam etmiş olması bunu daha fazla doğruluyordu.

Şişmiş Eurodollar stoku, altın standardının kaldırılması ve daimî enflasyon ile birleştiğinde serbest piyasadaki altın fiyatını, onsu 215 dolara çıkardı. Doların gerçek değerinden yüksek fiyatlanması ile Avrupa ve Japonya'nın sağlam paralarının gerçek değerinden düşük fiyatlanması gitgide daha görünür hale geldikçe dolar, 1973'ün panikli Şubat ve Mart aylarında dünya piyasalarında çöküşe geçti. Batı Almanya, İsviçre, Fransa ve diğer sıkı para politikacı ülkelerin doları, olması gerekenden yüksek bir kur düzeyinde desteklemek için satın almaya devam etmesi imkânsız hale geldi. Bir yıldan kısa bir süre içinde altından yoksun bir sabit kur sistemi olan Smithsonian iktisadi gerçeklerin kayaları üzerinde paramparça oldu.

9. Dokuzuncu Aşama: Dalgalı Kurda İtibari Paralar (1973-?)

Doların çöküşüyle birlikte dünya yeniden dalgalı kurda itibari para sistemine kaydı. Batı Avrupa bloku içinde kurlar birbirine bağlıydı. ABD ise yine küçük bir devalüasyon ile bir ons altını 42 dolara ayarladı. Dolar döviz piyasasında her geçen gün daha fazla battıkça Batı Almanya markı, İsviçre frangı ve Japon yeni fırladı. Friedmancı iktisatçıların danışmanlığını yaptığı ABD yetkilileri bunun bir parasal ideal olduğunu düşünmeye başladı. Nitekim dolar fazlası ve ani cari denge krizleri dalgalı kur sisteminde dünyaya bir rahatsızlık vermez. Ayrıca düşen dolar kurları Amerikan mallarını yurtdışında daha ucuz hale getirdiği için Amerikalı ihracat firmaları mutluydu ve bu durum ihracata fayda sağlamaktaydı. Devletler kur hareketlerine müdahale etmeye ("temiz" yerine "kirli" dalgalanmayı desteklemeye) devam etti ve uluslararası para düzeni genel olarak Friedmancı bir ütopya yaşıyor gibiydi.

Lakin kısa bir süre içinde mevcut uluslararası para düzenindeki hiçbir şeyin göründüğü kadar iyi olmadığı ortaya çıktı. Buradaki uzun vadeli problem, sıkı paracı ülkelerin, kendi para birimlerinin giderek daha pahalı hale gelmesi ve bunun sonucunda ihracatlarına Amerikalı rakipleri tarafından zarar verilmesine sonsuza dek seyirci kalamayacak olmasıydı. Amerikan enflasyonu ve doların değer kaybetmesi devam etikçe bir devalüasyon yarışı başlayacak; kur kontrolleri, parasal birlikler ve 1930'ların ekonomi savaşları geri gelecekti. Fakat bundan daha acil olan sorun paranın öteki yüzü, yani değeri azalan dolarların Amerikan ithalatını daha pahalı hale getirmesi gerçeğiydi. Amerikalı turistler yurtdışında sıkıntı

çekmekteydi. Ucuz ihraç malları yabancı devletler tarafından o kadar hızlı kapılmaktaydı ki ihraç mallarının yurtiçindeki fiyatları da hızla yükselmekteydi (ör. Amerika'nın buğday ve ette yaşadığı fiyat enflasyonu). Dolayısıyla Amerikalı ihracatçılar, enflasyonun istilasına uğramış Amerikalı tüketicilerin pahasına fayda sağlıyordu. Hızlı kur dalgalarının yarattığı felç edici belirsizlik ise tümüyle Amerikalı yerleşiklerin tepesine binerek 1973'ün Temmuz ayında doların döviz piyasasında hızla dibe vurmasına yol açmıştır.

ABD Ağustos 1971'de altını tamamen terk edip Mart 1973'te de Friedmancı dalgalı kura dayalı itibari para sistemini kurduğundan beri hem ABD hem de dünya, tarihin gördüğü en yoğun ve sürekli "barış zamanı enflasyonuna" şahit oldu. Bunun pek de tesadüf olmadığı buraya kadar anlaşılmış olmalıdır. Doların altın ile bağı koparılmadan önce hem Keynesçiler hem de Friedmancılar, her iki grup da kendisine göre itibari kâğıt parayı savunmakta ve itibari paraya geçildiğinde altının piyasa fiyatının parasal olmayan talebi karşılayacak düzeylere ineceğini, yani aşağı yukarı onsu 8 dolar civarına gerileyeceğini büyük bir özgüven ile öngörmekteydi. Her iki grup da altını küçümseyerek asıl onun fiyatını yükselten şeyin dolar olduğunu iddia etmekteydi. Altının piyasa fiyatı 1971'den beri hiçbir zaman eskiden sabitlenmiş olan 35 dolar düzeyinin altına inmemiş, neredeyse her zaman onun çok daha üzerinde olmuştu. Ekonomist Jacques Rueff 1950'ler ve 1960'lar boyunca onsu 70 dolar düzeyinden altın standardına dönülmesi çağrısı yaptığı halde bu fiyatın anlamsız şekilde yüksek olduğu düşünülüyordu. Artık çok daha yüksek düzeyde olan altın fiyatı "modern" iktisatçıların görüşleri ve paranın altın ile olan bağının kesilmesinden kaynaklanan dolardaki vahim değer kaybının bir işaretidir.

1973'te başlatılmış olan dalgalı kura dayalı itibari para sisteminin ateşlediği örneği görülmemiş bir enflasyonun artık hem ABD'de hem de bütün dünyada yaşanmakta olduğu açıkça görülebiliyordu. Ayrıca döviz kurlarındaki aşırı hareketlilik ve öngörülemezlik herkesi bıktırmış durumdaydı. Bu hareketlilik bütün dünyanın parasal düzenini paramparça eden ve serbest piyasadaki fiyat sisteminin doğal belirsizliğine bir de siyasetin suni dengesizliğini ekleyen ulusal itibari para sisteminin bir sonucuydu. Friedmancı dalgalı kura dayalı itibari para hayali yanıp kül olmuştu. Şimdi ise sabit kurda uluslararası paraya geri dönme konusunda anlaşılabilir bir özlem vardı.

Ne yazık ki klasik altın standardı artık unutulmuştu. Pek çok Amerikalı liderin ve dünya liderinin en büyük hedefi eski bir Keynesçi rüya olan Dünya Merkez Bankası (DMB) tarafından yönetilecek bir itibari kâğıt para standardının tüm dünyaya hâkim olmasıydı. Buna verilecek isim ister (Keynes'in önerdiği) "bancor", ister (İkinci Dünya Savaşı dönemi ABD Hazine görevlisi Harry Dexter White'ın önerdiği) "unita", isterse (*The Economist* dergisinin önerisi olan) "phoenix" olsun fark etmezdi. Önemli olan böyle bir uluslararası para biriminin -DMB istediği kadar *bancor* basıp onunla istediği ülkeyi takviye edebileceği için- cari denge krizlerinden ya da kur düşüşlerinden etkilenmeyen, dünya çapında sınırsız bir enflasyona yol açabilecek olmasıydı. DMB dünya para arzının ve onun ulusal dağıtımının kadiri mutlak belirleyicisi olacaktı. DMB tüm dünyayı, kendisinin makul bir enflasyon olduğuna inandığı oran neyse ona mecbur edebilecek ve hatta edecekti. Ne yazık ki böyle bir durumda, DMB'nin dünya ekonomisine ince ayar verme konusundaki şaibeli kapasitesi dışında, kontrolden çıkmış bir küresel enflasyonun yaratacağı feci ekonomik tahribatı önleyebilecek hiçbir şey olmayacaktı.

DMB ve dünya kâğıt parası Keynesçi dünya liderlerinin ana hedefi olsa da daha yakın ve gerçekçi olarak görünen hedef altın sınırından yoksun bir şekilde Bretton Woods planına dönüş olabilirdi. Dünyanın önde gelen merkez bankaları halihazırda zaten para ve ekonomi politikalarını "koordine" etmeye, enflasyon oranlarını birbiriyle uyumlu hale getirmeye ve döviz kurlarını sabitlemeye gayret ediyordu. Bir Avrupa Merkez Bankası tarafından basılacak olan Avrupa kâğıt parasına yönelik azimli çabalar başarının eşiğinde görünmektedir. Bu hedef avanak halka serbest ticarete dayalı bir Avrupa Ekonomik Birliği'nin (AEB) kapsamlı bir bürokrasiyi ve tüm AEB içinde ortak olacak bir vergi mevzuatıyla ortak bir kâğıt parayı basacak bir Avrupa Merkez Bankası'nı gerektirdiği şeklindeki safsata bir iddia üzerinden satılmaktadır. Buna ulaşıldığında FED ve diğer merkez bankaları ile daha yakın bir işbirliği içine girileceği besbellidir. Bunun ardından bir Dünya Merkez Bankası ne kadar uzakta olabilir? Bu nihai hedef bir yana, kısa bir süre sonra itibari paraların egemen olduğu bir dünyada sabit kurların tetiklediği Gresham Yasası'nı ve cari denge krizlerini beraberinde getirecek yeni bir Bretton Woods sistemine sürüklenebiliriz.

Gelecekte dolara ve uluslararası para sistemine yönelik tahminler daha ümitsiz görünmektedir. Gerçekçi bir altın fiyatı üzerinden klasik altın standardına geri dönülene kadar ve geri dönülmediği müddetçe uluslararası para sistemi sabit ve dalgalı kurlar arasında gidip gelmeye, her yeni sistemin kendi çözümsüz problemlerini de beraberinde getirip nihayetinde paramparça oluncaya kadar kötü bir şekilde işlemeye mahkûm olacaktır. Bu parçalanma sürecini teşvik etmek dolar arzının ve Amerika'daki fiyatların sürekli şişmesine yol açacaktır ki bu durum hafifleyecek gibi de görünmemektedir.

Şu durumda geleceğe yönelik tahminler sürekli hızlanan ve er geç kontrolden çıkan bir yurtiçi enflasyon ile ona eşlik eden bir parasal çöküş ve yurtdışında ekonomik savaşlardan oluşmaktadır. Bu öngörü Amerika'da ve dünya parasal sisteminde serbest piyasanın belirlediği altın gibi bir mal paraya dönüş ve devleti para sahnesinden tamamen çıkarmak gibi çok ciddi bir değişim olmadıkça değişmeyecektir.

"Eğer altın standardı bu kadar iyi iş görüyor idiyse niçin bozuldu?" diye soruyor Rothbard. Cevabını da veriyor: "Çünkü dolar, frank, pound vb. paraların her zaman altın cinsinden geri ödenebilmesini temin etme görevini tevdi ettiğimiz devletler ve onların kontrol ettiği bankacılık sistemi verdikleri sözü tutmadı. Başarısız olan altın değildi, devletin verdiği sözü tutacağına inanma ahmaklığıydı."

İflah olmaz bir "devlet düşmanı" olan Murray N. Rothbard, bu defa devletin ekonomideki, özellikle de para üzerindeki "sahtekârlığı"na odaklanıyor. Yasal Kalpazan'da her devletin, "parasal vatanseverlik" adına kendi ulusal para birimini yaygınlaştırmaya çalıştığına vurgu yapıyor. Bu değişimin de devlet kalpazanlığının en iyi yolu olan tağşişi mümkün hale getirdiğini söylüyor. "Zorunlu para basma tekeli"nin ve "yasal ödeme aracının kanunla belirlenmesi"nin devletlerin, milletin parasını kontrol altına alma arzusunun zirve noktaları olduğuna dikkat çekiyor.

liberus

9 786254 432712